

Nic. Densușianu Revoluțiunea lui Horea

Cartea a apărut cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor

ISBN 973-8033-67-5

Nic. Densușianu

REVOLUȚIUNEA
LUI
HOREA

EDITURA
VIITORUL ROMÂNESC

NIC. DENSUȘIANU

REVOLUȚIUNEA LUI HOREA
ÎN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
1784-1785

COPERTA: Ion MARIN

ISBN 973 - 8033 - 67 - 5

NIC. DENSUȘIANU

**REVOLUȚIUNEA LUI HOREA
ÎN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
1784-1785**

Scrisă pe baza documentelor oficiale

Ediție îngrijită, studiu introductiv și bibliografie
de
Nicolae EDROIU

Editura
Viitorul Românesc
București
2001

CUPRINS

	Pag.
Istoricul Nicolae Densușianu (1846-1911) (N. Edroiu)	V
Bibliografia operei lui Nic. Densușianu (1846-1911) (întocmită de N. Edroiu)	XVI
Notă asupra ediției (N. E.)	XXII
Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785 scrisă pe baza documentelor oficiale de Nic. Densușianu (București, 1884)	1

ISTORICUL NICOLAE DENSUȘIANU (1846-1911)

Lucrarea lui Nicolae Densușianu referitoare la răscoala lui Horea este una din marile cărți de istorie ale secolului al XIX-lea. Scrisă în baza unei documentații bogate, ea reconstituia evenimentul românesc din anii 1784-1785 pentru prima dată la asemena dimensiune și calitate, aducându-l în prim planul istoriografiei românești la centenarul lui. Monografia istoricului ardelean trecut în țară - în contextul în care încercarea lui Alexandru Șterca Șuluțiu (*Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, din 1860) avea să rămână încă multă vreme în manuscris - venea prima în istoriografia română, făcând apoi, vreme de un secol, o frumoasă probă de rezistență științifică. Solicitată intens de cercetarea istorică ulterioară, care s-a raportat la reconstituirea și concluziile acesteia invariabil pozitiv și fără excepție, lucrarea *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria. 1784-1785*, scrisă pe baza documentelor oficiale de Nic. Densușianu, prezintă și astăzi interes, mai ales pentru mentalitățile istoriografice din secolul în care a fost scrisă, constituind, oricum, un titlu de referință în bibliografia istorică românească.

Ea este astăzi o carte rară.

După apariția lucrării, premiată de Academia Română în anul următor, 1885, însuși B. P. Hașdeu, al cărui spirit hiper critic era celebru în epocă, o recenzează și referează deosebit de pozitiv, oferind-o ca model de seriozitate științifică și obiectivitate pentru reconstituirea istoriei moderne a românilor. "Iată cea deîntâi și singura până acum lucrare pe deplin serioasă asupra istoriei moderne a românilor, adică nepărtinitoare, scrisă cu un spirit rece, combinând elementele sale într-un mod metodic; și, mai presus de toate, lucrare întemeiată pe o cunoaștere directă a tuturor fântânilor"¹.

La rândul său, Nicolae Iorga, la câteva zile după decesul istoricului, în 1911, scria că *Revoluțiunea lui Horea* este "o monografie extraordinar de bine informată, care va rămânea și ar merita să fie retipărită"². O spunea un împătimit cercetător la arhivelor istorice și solicitarea reeditării monografiei după numai un sfert de secol de la tipărirea ei îi sublinia odată mai mult valoarea științifică.

Un secol mai târziu, D. Prodan așeza înaintea textului de reconstituire multă lărgită, la bicentenarul răscoalei lui Horea, dedicația-i binecunoscută.

¹ "Analele Academiei Române", S. II, T. VII, 1884-1885. Secțiunea I. Partea administrativă și Dezbaterile, București, 1885, p. 185-186.

² N. Iorga, *Oameni cari au fost. Amintiri și comemorări*, Vălenii de Munte, 1911, p. 484.

În epocă, reconstituirea evenimentului românesc transilvănean de la 1784-85 era legată și de dezideratele luptei politico-naționale românești, și nici nu putea să fie altfel. Subiectul era interzis în Transilvania, unde istoriografia maghiară, pe filonul ei nobiliar, n-a putut-o accepta nici în ruptul capului, autoritățile dualiste socotind-o mai mult decât periculoasă, în consecință retrăgându-i-se debitul poștal pentru Ungaria. Autorul monografiei protestează pe lângă guvernul ungar, solicitându-i să indice nu o singură pagină, ci un singur pasaj din lucrare care să nu fie întemeiat pe documentație istorică oficială consultată în arhivele și bibliotecile din Transilvania și Ungaria. Un istoric ungar, Hunfalvi Pál, publică, în anii următori apariției lucrării (1785-1786), două texte polemice³, încercând să incrimineze și discrediteze o lucrare științifică pe un subiect socotit nedemn de a fi tratat în plan istoriografic.

Lupta "științifică", se vede, era dusă în mediul istoriografic vecin cu toate mijloacele, de la interdicția vama și până la ponegrirea fără acoperire în câmpul investigației științifice, cu argumente aduse din afara politicului și a disprețului aristocratic de tip medieval, difuzate acestea în preajma sărbătoririi Mileniului ungar.

O asemenea lucrare, ce vedea lumina tiparului în octombrie 1884, la 100 de ani după declanșarea evenimentului tratat cu spirit obiectiv, în baza unei documentații scrise aduse din mediul tuturor părților aflate în conflict venea să modifice imaginea unilaterală inoculată de o istoriografie ce se încăpățâna cu obstinație să rămână în linia mentalităților nobiliare.

*

Autorul valoroasei monografii istorice asupra răscoalei lui Horea, Nicolae Densușianu, s-a născut la 18 aprilie 1846 în comuna Densuș, situată în Țara Hațegului, nu departe de ruinele vechii capitale a Daciei Romane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁴. Tatăl său, Bizantie (Bizantius) Pop, parohul Densușului, cobora dintr-o veche familie românească din Hațeg. Când fratele mai mare al lui Nicolae, Aron (1838-1900) intră la gimnaziul din Blaj primește

³ Hunfalvy P., *Hogyan csinálódik némely historia*, și mai ales cel intitulat *Densușian Miklós legújabb munkái*, în "Budapesti Szemle", nr. 112 din aprilie 1886, retipărit și în broșură aparte (Budapesta, 1886, 52 p.).

⁴ Despre viața și activitatea științifică a lui Nic. Densușianu vezi *Enciclopedia Română* de C. Diaconovici, Tomul II. Copepade-Keman, Sibiu, 1900, p. 130-131, voce scrisă într-o primă formă chiar de istoric, o scurtă autobiografie; Dr. C. Istrati, *Nic. Densușianu. Viața și opera sa*. Memoriu în "Analele Academiei Române", Secțiunea științifică, Seria II, Tom. XXXIV, București, 1912, p. 599-698. și Extras, București, 1912, 100 p.; și în vol. Nicolae Densușianu, *Dacia Preistorică*. Cu o prefață de D. C. Istrati, București, 1913, p. I-CXIV; Alex. Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nic. Densușianu*, București, 1912, 63 p.

numele după satul natal, Densușianu, pentru a fi deosebit de alți elevi care purtau numele de Pop, dat fiilor de preoți români care urmau școlile Blajului; așa se întâmplase aici și cu George Barițiu, cu două decenii mai înainte. Numele este transmis apoi întregii familii, fiind unul plăcut pentru rezonanța lui.

Primele clase le face probabil la școala franciscană din Hațeg, unde știm că învățase și fratele său Aron. Trece apoi la gimnaziul din Blaj, calificativele pe care le obține fiind dintre cele mai mari. În iulie 1865 promovează examenul de absolvire, în toamna aceluiași an înscriindu-se la Academia de Drept din Sibiu. Este un student diligent al Facultății Juridice sibiene, ale cărei cursuri le încheie după patru ani, în 1869.

Din această perioadă datează primele lui contacte cu Academia Română: într-un câț părintele său decedase în împrejurările evenimentelor de la 1848, neavând sprijin material pentru a-și continua studiile juridice începute la Sibiu, se adresează președintelui Societății Academice Române, I. Heliade Rădulescu, în cel de al doilea an de existență a acesteia, în august 1867, cu prilejul unei călătorii pe care o face în țară. I se acordă dintr-o fundație brăileană un stipendiu pe anul școlar 1867-1868, putându-și astfel continua studiile juridice.

După absolvire devine "notar suprem" la Magistratura orașului Făgăraș, în 1870, unde funcționează trei ani. De aici contribuie la redactarea revistei "Orientul Latin", căreia autoritățile vremii îi pun piedici, în scurt timp ea încetându-și apariția. În 1873 se mută la Brașov, unde practică avocatura până în 1877, când trece definitiv în România, renunțând la calitatea de supus al monarhiei habsburgice, primind în 1878 indigenatul.

Tânărul avocat de 30 de ani venea la București în vremea plinei desfășurări a Războiului de Independență a României, fiind martorul sacrificiilor românilor din țară pentru afirmarea suveranității naționale. Atent la desfășurările politice din acel timp, avocatul bucureștean se dedică cercetării științifice, elaborând, pe linia unor preocupări din anii precedenți, studiul referitor la *România din Sud*, tradus de Fr. Damé în franceză⁵, în care era prezentată starea macedoromânilor, tocmai când asupra regiunii se purtau discuții politico-diplomatice în urma războiului ruso-româno-turc din anii 1877-1878.

Legăturile lui Nicolae Densușianu cu Academia Română se întetesc în acești ani. Însărcinat să întreprindă cercetări istorice în principalele arhive și biblioteci din Transilvania și Ungaria, efectuează o amplă documentare istorică timp de 15 luni, în anii 1878-1879, prezentând un consistent raport înaltului for academic român⁶. Cu acest prilej erau semnalate printr-un catalog impresionant,

⁵ În privința titlurilor lucrărilor științifice elaborate de Nic. Densușianu vezi *Bibliografia operei* care urmează acestui studiu introductiv.

⁶ *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*. Raport înaintat Academiei Române de Nic. Densușianu, în "Analele Academiei Române".

manuscrite, fonduri arhivistice și vechi tipărituri referitoare la istoria românilor depistate în 12 biblioteci și 16 arhive investigate.

Interesul cercetătorului cădea și asupra răscoalei lui Horea. Apropierea centenarului mișcării țărănești de la 1784, precum și identificarea unei bogate documentații cu prilejul călătoriei de studii întreprinse, îl leagă și mai mult de subiect⁷.

Iată mărturisirea din Raportul înaintat Academiei Române în 1880 asupra acestui lucru: "Încât privește *Revoluțiunea lui Horea* din anul 1784, am fost fericit a găsi în Biblioteca Academiei și a Muzeului Național din Pesta, precum și în bibliotecile din Cluj, Alba Iulia și Brașov un număr însemnat de relațiuni contemporane, ce până astăzi rămăsese necunoscute istoricilor străini.

Dar cel mai prețios material istoric cu privire la epoca aceasta l-am aflat în Arhiva Cancelariei Aulice și în Arhiva Comisiunii Jancoviciane. Actele descoperite aici ne dezvălesc înaintea ochilor o lume cu totul necunoscută din suferințele și faptele părinților noștri; ele răstoarnă în mod decisiv rătăcirile scriitorilor străini, ce apucase în literatura modernă să îmbrace costumul verității istorice⁸.

În finalul Raportului preciza că depune la Biblioteca Academiei "colecțiunea în număr de 38 volumuri manuscrite" conținând extrasele făcute după documentele și manuscritele cercetate în timpul călătoriei sale de studii; între acestea, aproape 800 de documente priveau răscoala lui Horea⁹.

Cu acest prilej Nicolae Densușianu a poposit și în regiunea Munților Apuseni, la Zlatna, Câmpeni, Abrud și Brad, Mesteacă, Țebea (în Zarand), mergând pe urma evenimentelor și înregistrând folclor și tradiții istorice referitoare la răscoală¹⁰.

Academia Română îl răsplătea în același an 1880 prin alegerea ca membru corespondent la Secțiunea Istorică, apreciindu-i "înaltele calități și activitatea ce a arătat pentru dezvoltarea culturii între români¹¹". Acest fapt avea să însemne mult pentru tânărul academician, în vârstă de numai 34 de ani,

Secțiunea I. Partea administrativă și Dezbaterile, Seria II, Tom. II, 1880, p. 102-223. și în Extras, București, 1880, 124 p.

⁷ Documentație folosită copios la elaborarea monografiei istorice asupra răscoalei lui Horea tipărită în 1884. (Vezi Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785*, București, 1884, p. 6-28 (capitolele *Literatura revoluțiunii* respectiv *Fântânile istorice ale revoluțiunii*).

⁸ *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*, p. 4.

⁹ *Ibidem*, p. 17, 18-89 (Catalogul documentelor).

¹⁰ *Căietele* lui Nic. Densușianu (38 vol.) în Biblioteca Academiei Române, București. Catalogate de I. Bianu și R. Caracș, *Catalogul manuscriselor românești* (ale Academiei Române), Vol. II, Fasc. I, București, 1906, p. 75, No. 261-298.

¹¹ "Analele Academiei Române" Seria II, Tom. București, 1880. Alegerea ca membru corespondent la Secțiunea Istorică s-a realizat în ședința din 15/27 aprilie 1880.

VIII

eforturile sale științifice fiind de acum îndreptate înspre cercetarea istoriei medievale și moderne a românilor.

Lucrarea de căpătâi a istoricului rămâne monografia asupra răscoalei lui Horea, pe care o poate scrie, așa cum se precizează în subtitlu, "pe baza documentelor oficiale". Apărută în chiar anul centenarului evenimentului, lucrarea aducea un suflu nou în istoriografia română. Reconstituirea istorică era deosebit de documentată, iar traducerea textelor numeroaselor piese de arhivă și manuscrite de bibliotecă din latină, germană și maghiară din care se ofereau fragmente-citad edificatoare asupra problematicei răscoalei. O monografie pozitivistă despre un eveniment de istorie socială așa cum nu se mai elaborase până atunci.

Pentru valoarea ei științifică, lucrarea *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785* primește Premiul "I. Heliade Rădulescu" al Academiei Române în 1885, raportori fiind G. Barițiu și B. P. Hașdeu, care țineau să aprecieze consistența deosebită a acestei monografii istorice¹².

Prin grija lui I. Brătianu, în martie 1884 Nic. Densușianu era numit în funcția de translator pe lângă Marele Stat Major al Armatei, devenind mai apoi bibliotecar "cu rang de șef de birou" al instituției. Avea, astfel, asigurate mijloacele de trai, la dispoziție Biblioteca Armatei și apropierea de problematica istoriei militare, în care domeniu va publica unele studii în ultimele două decenii ale vieții sale. Se poate consacra mai ales pregătirii pentru tipar și editării volumului conținând *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului* (1885), reluând și amplificând ce publicase din arhiva fratelui său, Aron, în "Columna Lui Traian" în 1882-1883 și a șase volume (între 1887 și 1897) din marea colecție Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. 1199-1575*. Valoarea excepțională a acestui corpus de izvoare pentru istoria românilor a rămas până astăzi, iar efortul lui Nic. Densușianu deosebit de benefic pentru apariția lui. Meditând asupra travaliului său la marele corpus de izvoare Hurmuzaki - în care va fi depășit doar de Nicolae Iorga - în prefața la ultimul volum care i se datorează (V/2, 1897), expunea principiul definitiv după care s-a călăuzit în selectarea și reunirea pieselor documentare: "De a nu uita pe nimeni, de a nu sacrifica pe nime, de a înfățișa în această colecțiune fiecare parte din teritoriul locuit de români, precum și faptele și evenimentele ce le aparțin.

Sau cu alte cuvinte: am avut întotdeauna în vedere istoria întregului element românesc, în orice țări s-a aflat el în vechime, fie constituit în state mai mari, fie organizat numai în districte, provincii și bănate naționale, fie în fine răspândit în insule mai mici și mai depărtate prin mijlocul altor națiuni superpuse, însă ducând o viață românească¹³.

¹² *Ibidem*, S. II, T. VII, Dezbateri, p. 172-185.

¹³ Hurmuzaki, V/2, București, 1897, Prefața.

IX

La cererea Societății Istorice din Berlin, adresată Academiei Române, de a primi anual rapoarte asupra aparițiilor din istoriografia română, Nic. Densușianu este însărcinat să le redacteze și trimite spre publicare în "Jahresberichte der Geschichtswissenschaft". Apărute sub titlul *Rumänien* între anii 1881-1913; ele conțin informații deosebit de utile referitoare la români, prin intermediul revistei germane acestea pătrunzând în circuitul istoriografic european, constituind o prezență a acesteia.

Ca bibliotecar al Statului Major al Armatei - post modest în fond, dar pe care nu l-a părăsit în 1894 când i s-a propus să fie director al Bibliotecii Fundațiunii Universitare "Carol I", refuzând oferta regală - a contribuit hotărâtor la ordonarea Bibliotecii Armatei și sporirea fondurilor de carte, în scurt timp ea devenind un prețios depozit de carte în domeniile respective.

A lăsat Bibliotecii Statului Major al Armatei biblioteca personală, bine profilată pe problemele investigate de istoric, exprimându-și astfel recunoștința pentru posibilitățile oferite de instituție în vederea efectuării cercetărilor sale istorice. S-a dedicat tot timpul acestora, masa de scris ocupându-i cea mai mare parte din timp. Era prezent la întrunirile Academiei Române; a frecventat, în primii ani după sosirea lui la București, Societatea "Concordia Română", care l-a ales membru la 16 martie 1878 și, spre sfârșit, Societatea Geografică Română, al cărei membru corespondent era după alegerea sa din 21 septembrie 1902.

În perioada funcționării la Biblioteca Statului Major al Armatei a elaborat studiile sale privind istoria militară a românilor. Începuturile acestor preocupări sunt mai vechi, încă în monografia răscoalei lui Horea un consistent capitol ocupându-se de *Români în epoca militară*¹⁴. La solicitarea Ministerului de Război din 1895 de a elabora "un tablou despre căpitanii iluștri ai țării române și în care să se rezume totodată întreg trecutul glorios al țării române", Nic. Densușianu trece la alcătuirea lucrării *Domnii glorioși și căpitanii celebri ai țării române*. Breviar istoric despre războaiele mari și învingerile strălucite ale oștilor române. <Partea> I. Regatul României (Țara Românească și Moldova). Finalizată și predată la scurt timp după aceea Ministerului de Război, lucrarea avea să fie publicată numai postum, în 1912, prin grija lui Alex. Lapedatu. În al doilea volum intenționa să-i prezinte pe ducii și căpitanii Transilvaniei, după cum rezultă din primele două capitole pe care a reușit să le elaboreze: *Menumorut - Ducele Bihorului și Gelu - Ducele Transilvaniei*, volum rămas nemişcat.

Alte lucrări de istorie militară elaborate și publicate în ultimul deceniu al vieții sale de Bibliotecarul Statului Major al Armatei (în "România Militară" și "Buletinul Armatei și Marinei") priveau rolul corpurilor de călărași și roșiori în

¹⁴ Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785*, p. 28-57.

istoria cavaleriei române (1901), războaiele lui Ștefan cel Mare (1902), drumul strategic roman din Clisura Dunării (1903), lupta de la Posada din 1330 (1909) sau războiul din 1369-1370 dintre Vlaicu-Vladislav Basarab și regele Ungariei, Ludovic I (1909). Aceste studii puneau în lumină - în deceniul de la începutul sec. XX, care premergea prima mare conflagrație mondială - tradițiile militare ale românilor, eforturile și sacrificiile lor din evul mediu clasic românesc pentru neatârnarea politică a statelor noastre.

În jurul anului jubiliar 1906 plănuiește elaborarea unei vaste lucrări privind *Istoria militară a poporului român din cele mai vechi timpuri până în secolul XVIII*, care urma să fie distribuită în cinci capitole: I. Începuturile artei militare la Carpați și Dunărea de Jos; II. Pelasgii; III. Dacii; IV. Romanii; V. Români. A reușit redactarea doar a primelor trei capitole, rămânând două pachete cu câte cinci dosare conținând notițe și extrase din izvoare privind istoria militară a poporului român între anii 274-1300, respectiv 1300-1700.

Ultima perioadă a vieții și-o consacră elaborării vastei sale lucrări privind *Dacia Preistorică*. Problematika l-a preocupat patru decenii la rând, lucrarea era chiar anunțată, cu mai multă sau mai puțină discreție în unele din studiile sale publicate, transpare în multe din manuscrisele rămase nepublicate, cu deosebire din domeniul istoriei militare.

Pentru a-și lărgi "baza documentară" a acestui proiect, întocmește și publică în 1893-1895, pe cheltuială proprie, *Chestionarul despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români*, la care a primit peste 1000 de răspunsuri din vreo 930 de localități. Informațiile conținute de acestea au fost valorificate de Nic. Densușianu, în propria-i viziune din curioasa lucrare despre *Dacia Preistorică*, și abia în anii 1975-1976 în beneficiul folcloristicii române.

Masiva lucrare *Dacia Preistorică*, apărută postum, venea cu multe idei și ipoteze fanteziste, care se îndepărtau de nivelul cunoașterii pe cale arheologică și din izvoarele clasice ale Antichității a trecutului îndepărtat al pământului locuit de români. Pentru a localiza în cuprinsul acestuia mari civilizații și imperii din timpurile străvechi, aducea argumente biblice și din miturile populare culesse prin intermediul *Chestionarului*, combinându-le pe toate pentru a-i servi propriile ipoteze. Față de lucrarea dedicată răscoalei țărănești din 1784, atât de riguros documentată și elaborată, *Dacia Preistorică* rămâne - sub aspect metodologic și al realizării - un text involutiv.

Încă Nicolae Iorga, observându-i preocupările din ultimii ani ai vieții și ideile sale, care transpăreau în unele dintre studiile publicate în acea perioadă, ținea să-l caracterizeze pe istoricul ardelean și să scrie, la 3 aprilie 1911, la moartea lui: "S-a dus dintre noi un om tăcut și aspru, năinduplecat și fanatic, un vizionar de gânduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăznețe"....¹⁵.

¹⁵ N. Iorga, *Oameni cari au fost. Amintiri și comemorări*, Vălenii de Munte, 1911, p. 483.

"Poate se va vedea ce ipoteze, desigur mai mult decât odată curioase, se cuprind în cartea de muncă îndelungată în care pretindea să explice altfel decât toți ceilalți vremile străvechi ale acestor țări locuite și astăzi de români"¹⁶.

Eforturile deosebite la care a fost solicitat de munca la editarea a șase volume din Colecția *Hurmuzaki*, precum și în vederea documentării pentru o amplă istorie militară a românilor și elaborării *Daciei Preistorice*, i-au zdruncinat sănătatea. Înaintea Academiei Române încă în 1899 o adresă prin care anunța că, dată fiind starea sănătății sale, nu mai poate colabora la publicarea colecției de documente *Hurmuzaki*. Ultimii 15 ani îi consacră definitivării și corecturilor de tipar la *Dacia Preistorică*, din care a putut vedea cu proprii ochi 70 de coli (adică 1120 p. cu ilustrații), nu însă totul, travaliul științific slăbindu-l și mai mult fizic și intelectual.

Decesul istoricului a survenit la 24 martie 1911 în locuința sa din București (str. Sfinților); avea 65 de ani neîmpliniți. Fratele său mai mare, Aron, membru corespondent al Academiei Române din 1877, se stinsese în 1900 la vârsta de 62 de ani, iar nepotul de frate Ovid, membru corespondent (1903) și titular din 1918 al Academiei Române, mai târziu, în 1938, tot la vârsta de 65 de ani. Sora sa mai mică, Iulia, a decedat în 1894, puțin după 40 de ani¹⁷. Ceva mai mult au trăit frații George, preot în Densuș, și Veniamin, canonic la Lugoj, probabil datorită unei vieți mai ordonate și liniștite dusă în mediul clerical.

*

Monografia referitoare la răscoala lui Horea rămâne capodopera istoriografică a lui Nic. Densușianu. Elaborată în anii imediat următori trecerii în țară, după cucerirea Independenței României, ani de afirmare românească în principalele domenii ale vieții social-economice și cultural-științifice, ea constituie totodată un model de cercetare științifică într-un domeniu de la care societatea pretindea mai mult. După proclamarea Regatului Român (1881) gândurile și privirile celor din țară se îndreptau tot mai mult înspre românii din provinciile aflate sub stăpâniri străine, iar ale celor din Transilvania în și mai mare măsură înspre București, capitala noului stat român. Or, Nic. Densușianu venea tocmai acum cu un elaborat istoriografic privitor la o mișcare românească de peste Munți, de la a cărei derulare se împlinea un secol, sărbătorirea lui fiind acolo interzisă de autoritățile vremii.

În vederea elaborării lucrării sale, Nic. Densușianu întreprinsese, cu sprijinul Academiei Române, lunga călătorie de documentare științifică în

¹⁶ *Ibidem*, p. 484.

¹⁷ Date despre familia sa în manuscrisul Nic. Densușianu, *Memoriile mele <1893-1899>*, semnalat de Dr. C. I. Istrati, în *Introducerea* la volumul *Dacia Preistorică*, București, 1913, p. XXXIV-XXXV.

Ardeal și Ungaria, depistând un bogat material arhivistic și bibliografic referitor la eveniment. Atât literatura istorică a răscoalei, cât și izvoarele ("fântânile") istorice ale acesteia le trece în revistă la începutul monografiei sale. A pus accentul pe actele oficiale din epocă, așezând înaintea tuturor fondurilor documentare Arhiva Comisiei Jankovich, aflătoare atunci la Arhivele Statului din Buda. Imensa documentație adunată de comisia imperială de anchetă asupra răscoalei în vederea întocmirii raportului final, concludiv, solicitat de împăratul Iosif al II-lea, edifica asupra evenimentului și era ea însăși satisfăcătoare pentru scrierea unei sinteze istorice. Comisarul imperial Jankovich întreprinsese o anchetă juridică de proporții asupra răscoalei; acum juristul Nic. Densușianu, adăugând pieselor respective și alte surse, realiza o reconstituire istoriografică a mișcării țărănești din 1784.

A ținut pentru aceasta să se documenteze la teren, să vadă și să cerceteze locurile din aria răscoalei unde s-au derulat principalele ei momente. Răscoala cuprinsese și Țara Hațegului, pe care istoricul o cunoștea, atât Valea Streiului, cât și cele ale afluenților de stânga, între care Breazova și Poeni, pe care se afla situat Densușul. Dar nu fusese până atunci în Zarand și Munții Apuseni, în zonele fierbinți din terenul răscoalei. *Caietele* sale de la Academie, umplute în această călătorie, înregistrează pentru toamna anului 1879 tradiții istorice și folclor referitor la răscoală, precum și observațiile sale din aria ei de desfășurare. Răscoala însăși era o sumă de fapte petrecute într-un spațiu geografico-istoric concret, reconstituibile acestea prin compulsarea informațiilor reținute în actele oficiale din vremea derulării lor și prin identificarea la teren a acestora.

Problematica scrierii lui Nic. Densușianu aparținea domeniului istoriei sociale, și aceasta era altă noutate cu care venea istoricul ardelean. Mai mult, subiectul ținea de istoria mișcărilor sociale din câmpul respectiv și nici un istoric de până la el n-a reconstituit la asemenea dimensiune o răscoală țărănească. Era acum făcută, totodată, legătura dintre răscoala lui Horea și cele din 1437 ("revoluțiune a țaranilor români și unguri"), 1514 ("revoluțiune a țaranilor"), 1599 ("revoluțiune a țaranilor români din Transilvania pe timpul lui Mihai Viteazul"), toate apreciate drept *revoluțiuni*, apropierea dintre acestea vizând aspectul de generalitate, rezumat în "feudalitatea ungurească".

Având o participare masiv românească, mișcarea din 1784 îngloba și o latură națională¹⁸, îmbinarea între social și național în cursul răscoalei constituind o temă de dezbateră istoriografică vreme de un secol și jumătate până acum. Raportul dintre caracterul social și cel național al răscoalei lui Horea îl discută și Nic. Densușianu în monografia sa¹⁹. Sub acest aspect, chiar în cel dintâi capitol al lucrării, afirma "că revoluțiunea de la 1784 ne înfățișează un

¹⁸ Nicolae Edroiu, *Social și național în răscoala lui Horea (1784)*, în volumul *Național și social în istoria românilor*. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare, Editura Universității "Al. I. Cuza" din Iași, Iași, 1998, p. 105-113.

¹⁹ Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785*, p. 3-6 (*I. Caracterul revoluțiunii din 1784*).

caracter cu totul particular față de revoluțiunile anterioare ale țăranilor din Transilvania și Ungaria.

La 1437 și la 1514 populațiunea iobagilor din Transilvania și Ungaria tindea la recăștigarea libertăților ce le avusese dânsa în primele secole ale regatului unguresc, atunci când țăranul era militar și cetățean al patriei.

La 1784 însă ideile erau mult mai radicale și mai progresate. Țăranul român lupta de astă dată pentru două lucruri: pentru libertate și naționalitate; pentru libertate din jugul sclaviei feudale și pentru naționalitate în contra sclaviei politice.

Cu revoluțiunea de la 1784 se încheie trecutul, lunga serie de revoluțiuni țăărănești în Transilvania și Ungaria, și începe o nouă epocă, epoca luptelor de naționalitate" - conchidea istoricul²⁰.

Concluziile sale erau însă repudiate în anii proletcultismului, când s-a exagerat sensul social al mișcării, singurul admis atunci de ideologia vremii²¹.

Nicolae Densușianu i-a relevat răscoalei lui Horea deopotrivă caracterul de europenitate, constatând: "a trebuit ca revoluțiunea de la 1784 să scoată la lumină pe acest popor ascuns al feudalității transilvane, să proclame pentru întâia oară în fața Europei romanitatea acestei țări, română încă din cele mai vechi timpuri istorice". Făcând trimitere expresă la scrierea lui J.-P. Brissot, *Seconde lettre d'un défenseur du peuple a l'empereur Joseph II*, observa, cu mult temei: "Cu excepțiune de presa monarhică și feudală, revoluțiunea de la 1784 era privită în apusul Europei ca luptă legitimă a dreptului și a libertății în contra despotismului feudal și politic"²².

În mediul românesc al timpului când a fost elaborată și publicată monografia asupra răscoalei din 1784, aceasta venea oricum să restituie istoriografic un moment edificator din trecutul românilor ardeleni, care deschidea posibilitatea înțelegerii problematicii românești de peste Munți. Mișcarea țăărănească din Munții Apuseni și comitatul Hunedoarei era atunci caracterizată drept revoluție, neoperându-se cu concepte adecvate a căror clarificare se va face abia mai târziu; autorul avea înaintea evenimentele de la 1848/49 care s-au desfășurat, în latura lor politică-militară în aceeași regiune, afectându-i grav familia însăși.

Scrierea lui Nic. Densușianu e monografia secolului al XIX-lea asupra răscoalei, care va fi amplificată după un secol de cea a lui D. Prodan (două ediții, 1979, 1984). La bicentenarul răscoalei a debutat și corpusul *Izvoarele răscoalei lui Horea*, din care au apărut până acum 11 volume din cele vreo 25

câte se estimează că vor fi necesare pentru cuprinderea materialului documentar de bază asupra evenimentului.

Astfel, prin monografiile lui N. Densușianu și D. Prodan și prin corpusul de izvoare în curs de editare momentul Răscoalei lui Horea va fi epuizat în linii mari din punct de vedere istoriografic.

În asemenea context, retipărirea monografiei lui Nic. Densușianu de la 1884 se impune odată mai mult, eforturile de acum în acest sens înscriindu-se deopotrivă pe linia valorificării scrierilor majore ale istoriografiei române dintotdeauna.

Nicolae EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

²⁰ *Ibidem*, p. 5.

²¹ Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, București, Editura Politică, 1962, p. 10-11.

²² Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria*, p. 6.

**BIBLIOGRAFIA OPEREI LUI NIC. DENSUȘIANU
(1846-1911)**

I. LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

1. *Scrutări mitologice la români*, în "Familia" (Pesta), An. IV, 1868, p. 127, 138, 150, 162, 176, 199, 222, 449, 460, 509.
2. *Lord Byron și Nibelungile*, în "Familia" (Pesta), An. VII, 1871, p. 121.
3. *Elementul istoric în poezia populară*, în "Familia" (Pesta), An. VII, 1871, p. 518.
4. *Elementul latin în Orient*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. I, 1874, Nr. 5 din 13 aprilie [Nesemnăt].
5. *Românii în statistică și realitate*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. I, 1874, Nr. 11 din 4 mai [Nesemnăt].
6. *Proverbele române ca material pentru instituțiunile dreptului roman în Dacia*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. I, 1874, Nr. 42 din 21 august.
7. *Băile de la Carlsbad*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. II, 1875, Nr. 57 din 13 august; Nr. 58 din 15 august.
8. *O colonie macedo-română în Transilvania* [Săcele], în "Columna lui Traian", Vol. III (Seria Nouă: I), 1877, p. 266-270.
9. *Les Roumains du Sud. Macédoine, Thessalie, Epire, Thrace, Albanie*. Avec un carte ethnographique, Paris, Manginot-Helitasse - Bucarest, Jos. Szöllosy, 1877, 68 p. (L'élément latin en Orient) [în colaborare cu Frédéric Damé].
10. *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*. Raport înaintat Academiei Române de ... , în "Analele Academiei Române" Dezbateri, Seria II, Tom. II, p. 102-223; Și Extras, București, Tip. Academiei Române, 1880, 124 p.
11. *Cestiuni istorice*, în "Gazeta Transilvaniei", 1881, 32.
12. *Rumänien*, în "Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, im Auftrag der Historischen Gesellschaft zu Berlin", 1881-1903, 7 fasc. Sonderdrucke, An. IV, 1881, Berlin, 1885, Par. II, p. 345-360; An. XII, 1882/9, Berlin, 1891, Par. III, p. 245-271; An. XIII, 1890, Berlin, 1892, Par. III, p. 271-278; An. XIV, 1891, Berlin, 1893, Par. III, p. 312-320; An. XVI, 1892/3, Berlin, 1895, Par. III, p. 445-454, publicat și în traducere românească în "Revista critică literară" (Iași), An. III, 1895, p. 45-48, 69-83; An. XIX, 1894/6, Berlin, 1898, Par. III, p. 234-246 [coautor Ovid

Densușianu]; An. XX, 1897, Berlin, 1899, p. 352-355 [coautor Ovid Densușianu]; An. XXVI, 1903, Berlin, 1905, Par. III, p. 136-153.

13. *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785*. Scrisă pe baza documentelor oficiale de... , București, Tip. "Românul", Carol Göbl, 1884, VI + 523 p.

Prelucrare și fragmente în volumul *Revoluția lui Horea* [După Nicolae Densușianu], București, Inst. de Arte Grafice și Editură "Minerva", 1901, 64 p. (Biblioteca populară "Minerva", No. 14).

14. *Note critice asupra scrierii d-lui A. D. Xenopol "Teoria lui Rösler"*, în "Țara Nouă", An. II, 1885, No. 2 și 3, p. 40-82 [sub pseudonimul: "Un Român"]; Și separat: București, Tip. "Românul" Carol Göbl, 1885, I f. + 60 p.

15. *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia. Cercetare istorică-critică despre relațiunile bisericii române din Mitropolia Albei-Iulia cu biserica Romei*, în "Gazeta Transilvaniei", 1993, și în volum, Brașov, Tip. A. Mureșanu, 1893, 45 p.

16. *Scrisori asupra istoriei Transilvaniei*, în "Revista critică-literară" (Iași), An. II, 1894, p. 49-62, 97.

17. *Originea și importanța istorică a cavaleriei române. Călărași și roșiori*, în "România Militară" (București), An. IV, 1901, p. 143-184; Și separat: București, 1901, 44 p. + il. (Din publicațiunile "României Militare").

18. *Războaiele lui Ștefan cel Mare, după istoricii poloni Długosz și Cromer*, în "România Militară" (București), An. V, 1902, p. 93-94, 173-183, 243-253, 399-412; publicată și în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", An. IV, 1902, Vol. VIII, p. 170-208. [reprodusă și în "Gazeta Transilvaniei", An. 1902]

19. *Chinezatul familiei Basaraba din țara Hațegului*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", An. IV, 1902, Vol. VIII, p. 50-73.

20. *Tabula Traiana și cele două sisteme ale drumului strategic roman din Clisura Dunării*, în "România Militară" (București), An. VI, 1903, Vol. XII, p. 173-181; Și separat: București, 1903, 11 p.

21. *Sistemele ortografice a limbei române*, în "România Militară" (București), An. VI, 1903, Vol. XII, p. 206-219, 484-506, 562-585; An. VII, 1903, Vol. XIII, p. 59-69; Și separat: București, 1904, 73 p.

22. *Aniversarea de patru secole de la moartea lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (2 iulie 1504)*, în "România Militară" (București), An. VII, 1904, Vol. XIII, p. 587-607; Și separat, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1904, 23 p. + il.

23. *Serbările de la Putna în amintirea lui Ștefan cel Mare*, în "România Militară" (București), An. VII, 1904, Vol. XIV, p. 50-61.

24. *Principele și regele Carol I*, în "România Militară" (București), An. IX, 1906, Număr Jubiliar, p. 525-566.

25. *Războiul din 1330 între Carol Robert, regele Ungariei, și Basarab, voievodul Țării Românești*, în "Buletinul Armatei și al Marinei", 1909, Nr. 5, Mai.

26. *Războiul de la 1369-1370 între Ludovic I, regele Ungariei, și Vladislav Basarab, domnul Țării Românești*, în "Buletinul Armatei și Marinei", 1909, Nr. 9, Septembrie.

27. *Domnii glorioși și căpitani celebri ai Țărilor Române. Breviar istoric pentru războaiele mari și învingerile strălucite ale oștilor române*. [Vol. I. *Regatul României (Țara Românească și Moldova)*]. Scriere postumă publicată de Alex. Lapedatu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, s-r Ion St. Rasidescu, 1912, LXII + 236 p.

28. *Dacia Preistorică*. Cu o prefață de dr. C. I. Istrati, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, s-sor Ioan St. Rasidescu, 1913, CXIX + 1152 p. + il. + 2 f. pl.

Reeditare: *Dacia Preistorică*. Text stabilit de Victorela Neagoe. Studiu introductiv și note de Manole Neagoe, București, Editura Meridiane, 1986, 735 p.

II. EDIȚII DE IZVOARE

29. *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, în "Columna lui Traian", Vol. IX (Seria Nouă: III), 1882, p. 1-18, 94-102, 161-167, 217-226, 344-353, 430-452, 553-569; Vol. X (Seria Nouă: IV), 1883, p. 1-15, 174-191, 292-310, 430-444.

Tipărită aparte sub același titlu: *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*. Culese și adnotate de..., București, Tip. Academiei Române, 1885, 154 p. (Din publicațiunile istorice-filologice ale Arhivelor Statului).

30. [*Documente privitoare la istoria românilor din colecția Hurmuzaki, referitoare la Mihai Viteazul, traduse în limba română*], în "Țara Nouă", An. II, 1885, p. 97-102.

31. *Documente privitoare la istoria românilor* [Colecția Hurmuzaki]. Editate de Nic. Densușianu, Vol. I. 1. 1199-1345, București, 1887, XXX + 701 p. [553 doc.]; Vol. I. 2. 1346-1450, București, 1890, XLVIII + 889 p. [888 doc.]; Vol. II. 2. 1451-1510, București, 1891, XLVII + 729 p. [534 doc.]; Vol. II. 3. 1510-1530, București, 1892, XL + 748 p. [462 doc.]; Vol. II. 4. 1531-1552, București, 1894, XXXIII + 756 p. [446 doc.]; Vol. II. 5. 1552-1575, București, 1897, VIII + 770 p. [413 doc.].

XVIII

32. *Documentul de unire al boierilor și nobililor români din țara Făgărașului, de la a. 1711*, în "Revista critică-literară" (Iași), An. I, 1893, p. 473-498, cu un Postscriptum, p. 84-89.

III. CATALOAGE, CHESTIONARE

33. *Cestionariu despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români*, Partea I-II, București-Iași, Tip. C. Göbl și Națională, 1893-1895, 54 p. (I) + 40 p. (II) (Partea a II-a Edițiune separată din "Revista Literară" a d-lui Aron Densușianu).

34. *Catalogul Bibliotecii Marelui Stat Major*, București, 1898, XIII + 716 p. (Ministerul de Război).

IV. RĂSPUNSURI LA CHESTIONARE

35. *Balade istorice și cântece populare. Cântecul Marcului*, în "Revista critică-literară" (Iași), An. II, 1894, p. 265, 332, 420; An. III, 1895, p. 94, 301; An. IV, 1896, p. 29; *Radu Anghel*, An. II, 1894, p. 379; *Ilinca Calina*, An. III, 1895, p. 24; *Cobea*, An. III, 1895, p. 60; *Din, Constandin și Roman*, An. III, 1895, p. 126; *Ioviță, nepotul lui Novac*, An. IV, 1896, p. 27; *Voina și mamă-sa*, An. IV, 1896, p. 63; *Novac și Lidia*, An. IV, 1896, p. 118; *Urarea cu plugul*, An. IV, 1896, p. 217; *Muntele de Criș*, An. IV, 1896, p. 295; *Cernea*, An. IV, 1896, p. 341; *Jana Simziana și Soarele*, An. V, 1897, p. 114.

36. *Glosar de cuvinte vechi și puțin cunoscute*, în "Revista critică-literară" (Iași), An. IV, 1896, p. 85-87, 290-291.

37. *Vechi cântece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la "Chestionarul istoric" (1893-1897)*. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, Editura Minerva, 1975, LVI + 369 [-371] p. + 5 f. pl. (Ediții critice de folclor. Culegători).

38. *Adrian Fochi, Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976, LX + 392 p. cu tab. (Universitas).

V. CREAȚIE LITERARĂ

A. Poezii

39. *Zâna mea*, în "Familia" (Pesta), An. II, 1866, p. 236.

40. *Melancolia*, în "Familia" (Pesta), An. II, 1866, p. 421.

XIX

41. *O noapte în munți*, în "Familia" (Pesta), An. III, 1867, p. 438.
42. *Floarea soarelui*, în "Familia" (Pesta), An. III, 1867, p. 584.
43. *Lăutarul*, în "Familia" (Pesta), An. IV, 1868, p. 27.
44. *Pe un album*, în "Familia" (Pesta), An. V, 1869, p. 115.

B. Nuvele

45. *Simonida*, în "Familia" (Pesta), An. III, 1867, p. 210, 222, 236, 246, 258.

VI. RECENZII

46. Recenzie asupra poeziilor lui Iulian Grozescu], în "Familia" (Pesta), An. VI, 1870, p. 506.
47. *Istoria românilor, de Basiliu Drăgoșescu*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. I, 1874, Nr. 58 din 16 octombrie.
48. *Traianida, epopee de D. Bolintineanu*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. I, 1874, Nr. 59 din 20 octombrie, 60 din 23 octombrie, 61 din 26 octombrie, 63 din 2 noiembrie, 64 din 6 noiembrie.
49. *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român, de G. Dem. Teodorescu*, în "Orientul Latin" (Brașov), An. I, 1874, Nr. 72 din 4 decembrie.

REFERINȚE

1. *Enciclopedia Română*. Publicată din însărcinarea și sub auspiciile "Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român" de Dr. C. Diaconovici, Tomul II. Copepode-Keman, Sibiu, 1900, p. 130-131.
2. [Necrolog] O. Lugoșianu, în rev. "Căminul Nostru", 1911, nr. din Aprilie.
3. N. Iorga, *Oameni cari au fost. Amintiri și comemorări*, Vol. I, Vălenii de Munte, 1911, p. 483-485.
4. Dr. C. I. Istrati, *Nic. Densușianu. Viața și opera sa*. Memoriu în "Analele Academiei Române" Secțiunea Științifică, Seria II, Tom. XXXIV, București, 1912, p. 599-698. Și Extras, București, 1912, 100 p.; Și în volumul Nicolae Densușianu, *Dacia Preistorică*. Cu o prefață de dr. C. I. Istrati, București, Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, s-sor Ioan St. Rasidescu, 1913 [1 vol. legat în 2], CXIX + 1134 p. + il. + 2 f. pl. [Studiul lui I. C. Istrate, p. I-CXIV].

5. Alex. Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nic. Densușianu*, București, 1912, 63 p.
6. *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj, 1929, p. 379.
7. *Dicționar Enciclopedic Român. Vol. II. D-J*, Editura Politică, București, 1964, p. 59.
8. *Vechi cântece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la "Chestionarul istoric" (1893-1897)*. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, Minerva, 1975, LVI + 369 [-371] p. + 5 f. pl. (Ediții critice de folclor. Culegători). [Studiul introductiv].
9. *Adrian Fochi, Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Minerva, 1976, LX + 392 p. cu tab. (Universitas).
10. *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator științific: Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 123.
11. P. Teodor, *Nicolae Densușianu, istoric al răscoalei lui Horea*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia, 29, 1984, p. 19-35.
12. Stelian Mândruț, *Contribuții epistolare la biografia operei istoricului Nicolae Densușianu (1879-1897)*, în "Acta Musei Devensis. Sargetia", XVIII-XIX, 1984-1985, p. 295-304, facs. (Extras).
13. Manole Neagoe, *Studiu introductiv la volumul: Nicolae Densușianu, Dacia Preistorică*. Text stabilit de Victorela Neagoe. Studiu introductiv și note de Manole Neagoe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 5-37.
14. *Densușienii. 150 de ani de la nașterea istoricului Nicolae Densușianu*, Deva, 1996, 186 p.
15. *Dicționar enciclopedic. Vol. II. D-G*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 57.
16. Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866-1999. Dicționar*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, cu un *Cuvânt înainte* de Acad. Eugen Simion, Președintele Academiei Române, București, Editura Academiei Române, București, 1999, p. 162-163.

Notă asupra ediției

Monografia istorică a lui Nic. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785* se retipărește acum după textul ediției originale - și singura - din 1884, realizată la centenarul răscoalei. Pentru valoarea ei au fost exprimate solicitări în acest sens în mai multe rânduri, după numai un sfert de secol de la ediția princeps prin Nicolae Iorga (1911), apoi în perioada interbelică, la împlinirea unui secol și jumătate de la eveniment. Lucrarea era utilizată în cercul cercetătorilor științifici, însă a devenit, cu trecerea timpului, o carte tot mai rară, dificil de contactat chiar de către specialiști, și cu atât mai mult de alți doritori să o lectureze.

În deceniul trecut, directorul Editurii "Viitorul Românesc" din București, dl. Viorel Știrbu, în contextul editării lucrării lui Alexandru Șterca Șuluțiu referitoare la *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, a relansat solicitarea în privința reeditării monografiei densușiene. Ea se realizează abia acum, și - printr-o coincidență - la 155 de ani de la nașterea autorului și la 90 de ani de la dispariția lui.

Intervențiile în textul original sunt minime, ele privind ortografia, impunându-se acomodarea ei la regulile academice în uz astăzi. Nic. Densușianu era adeptul ortografiei etimologizante și nu fonetice, în care sens a și intervenit, după 1904, când la noi s-au adoptat noi reguli ortografice, printr-o lucrare special dedicată problemei. Aici au trebuit să fie operate cele mai multe îndreptări pe text față de ediția din 1884.

Toponimele din aria răscoalei sunt date într-o formă apropiată de cea contemporană, dar nu după denumirea oficială din ultimul secol, dacă aceasta este schimbată. Am îndreptat, după uzanța științifică actuală, numele căpitanului suprem al răscoalei, *Horea*, și nu *Horia*, cum apare consecvent în textul monografiei lui Nic. Densușianu. Am păstrat însă unele forme arhaice, precum secol, revolteze, nobilitară, obiecțiuni, satisfacțiuni, uzurpațiunea etc., sau pe cele de archive, monarhi etc., pentru a menține în text ceva din atmosfera scrisului istoric de la noi din vremea apariției lucrării.

Notele infrapaginale ale autorului sunt redate acum prin numărătoare continuativă, pentru a se evita inconsecvența la reeditare determinată de diferența de dispunere a textului în pagină.

Am păstrat întocmai textul din 1884, fără adnotări, considerând că el reprezintă stadiul atins de cercetarea istorică asupra evenimentului spre sfârșitul secolului al XIX-lea, la un veac după derularea lui. Evident, cercetările

întreprinse ulterior, cu deosebire cele din preajma bicentenarului răscoalei, când s-a publicat în două ediții ampla monografie elaborată de D. Prodan (*Răscoala lui Horea*, Vol. I-II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, ediție nouă, revăzută, 1984) și a început editarea corpusului *Izvoarele răscoalei lui Horea* (din care au apărut până acum 11 volume), au contribuit la lărgirea bazei informaționale și detalierea evenimentului. Am socotit că nu e necesar să confruntăm cele două monografii istorice asupra răscoalei horaiene, care în fond reprezintă stadiul atins de istoriografia secolului al XIX-lea, respectiv al XX-lea, în reconstituirea evenimentului românesc de la 1784-1785. Aceasta din urmă nu ar fi fost posibilă fără cea dintâi, prin care s-a fixat schema de tratare monografică, de cuprindere a evenimentului de la 1784 și indicat totodată direcțiile de continuare a cercetării, de multiplicare a punctelor din imaginea reconstituitivă.

Se cuvin aduse mulțumiri Editurii "Viitorul Românesc" pentru demersul său de acum, prin care se readuce și redă culturii românești una din cele mai izbutite cărți din scrisul istoric românesc dintotdeauna.

N. E.

REVOLUȚIUNEA
LUI
HOREA
ÎN
TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
1784-1785

SCRISĂ PE BAZA DOCUMENTELOR OFICIALE

DE

NIC. DENSUȘIANU

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA "ROMÂNUL", CAROL GÖBL
14, STRADA DOAMNEI, 14
1884

INTRODUȚIUNE

PREFAȚĂ

Am descris aici originea și fazele revoluțiunii din 1784, un singur act din luptele de libertate ale românilor de peste Carpați.

Descrierea aceasta nu are de a face absolut nimic cu actualitatea.

Ea se raportă pur și simplu la faptele și ideile trecutului, la societatea și organizarea ei trecută.

Istoria având nobila misiune de a înfățișa binele și răul din viața popoarelor, astfel singurul principiu, de care am fost conduși în descrierea acestor evenimente, a fost căutarea și expunerea adevărului.

Tot ce am relatat este pe baza documentelor contimporane, pe baza documentelor oficiale din arhivele Transilvaniei și Ungariei.

În Revoluțiunea de la 1784 se răsfrâng suferințele de mai multe secole ale poporului român din Transilvania și Ungaria; și fiindcă evenimentele de la 1784 nu pot fi just apreciate fără a se cunoaște faptele trecutului, astfel am trebuit să schițăm mai pe larg fazele prin care a trecut poporul român de peste Carpați din suta a XIII-a și până la 1784.

În privința acestei revoluțiuni au apărut până astăzi numeroase publicații în Ungaria și în Țările Austriece, două chiar în ultimele decenii.

Dar cu durere trebuie să constatăm, că mișcarea de la 1784 a fost studiată într-un mod unilateral, necomplet, și ce e mai trist, că, pe lângă interpretări contrarii verității istorice, aflăm în publicațiunile acestea și epitete cu totul nedemne adresate națiunii române.

Mișcarea de la 1784 face parte din viața trecută a poporului român și astfel este o datorință salutară de a lumina pe cât se poate de mult această epocă, care astăzi, când se împlinesc o sută de ani, aparține numai simplu domeniului istoric.

București, în octombrie 1884.

NIC. DENSUȘIANU

* Tot din această cauză scria regretatul Papiu Ilarian, pe la 1865, următoarele: „Istoria acestei răscoale (a revoluțiunii din 1784) de acum 81 de ani, nici până astăzi nu e scrisă. Ungurii nu o scria: ei ar fi dorit ca, din tot ce privește această răscoală, să nu rămână decât o vagă aducere aminte de jafurile și omorurile ce au comis românii; apoi și de altminterea, e cunoscut cum că ungurii sunt cei mai parțiali, cei mai răi istorici. Iar românii, nu cuteza să o scrie. De aici a urmat că, noi înșine, românii din Transilvania, pe când umblam la școală, eram aproape de a crede, după câte auzeam de la profesorii noștri unguri, că Horea, ca și Mihai, nu ar avea alt loc în istorie, decât locul ce se cuvine hoților și tâlharilor celor faimoși. Și dacă n-ar fi între români cine să scrie istoria de la 1848: după cele ce scriu ungurii, chiar și astăzi sunt hoții și tâlhării tot ce făcurăm noi și la acest an în Transilvania“. *Tesaur de monumente istorice*, III, 304.

I. CARACTERUL REVOLUȚIUNII DIN 1784

Revoluțiunea română de la 1784 reprezintă unul din cele mai memorabile evenimente în analele Transilvaniei din secolul trecut, ea este începutul unei epoci cu noi idei, cu noi principii și noi tendințe politice.

Revoluția se născuse, ce e drept, sub asprimea regimului feudal și politic din Transilvania și ea ținea între altele la distrugerea privilegiilor nobililor. Dar adevărata tendință a revoluției nu era schimbarea ordinii sociale. I d e e a d o m i n a n t ă nu era ștergerea sarcinilor feudale. Nu era lupta iobagului în contra claselor libere, sau a proletariatului în contra omului avut, ci era lupta supusului în contra cuceritorului, lupta pentru recucerirea libertății naționale, lupta pentru revendicarea patriei.

Poporul român se ridicase la 1784 în contra servitutei feudale, nu pentru că ar fi voit să obțină numai o simplă ușurare a sarcinilor iobăgești, dar fiindcă simțea în inima sa că e născut pentru o soartă mai bună. El dorea pământul ocupat de nobili, fiindcă avea conștiință că a fost odată proprietatea sa, dorea domnia Transilvaniei fiindcă se credea singurul moștenitor legitim al acestei patrii, dorea în fine expulziunea elementului dominant, fiindcă numai singur se considera națiune legală în Transilvania.

Pe lângă liberarea din servitutea feudală, revoluția de la 1784 tindea, în linia primă, la liberarea poporului român din servitutea politică, la liberarea Transilvaniei de domnia altei rase. În scurt, revoluțiunea de la 1784 voia să distrugă sistemul politic al celor trei națiuni privilegiate din Transilvania, și pe ruinele sale să întemeieze un sistem politic român.

Conștiința națională, conștiința libertății și a drepturilor ca ginte, se deșteptase ce e drept de mult în poporul român de peste Carpați, și mulți martiri își vărsase sângele lor pentru această nobilă idee în curs de mai multe sute de ani. Dar niciodată silințele românilor nu au fost așa de intensive și energice, sentimentele așa de aprinse, o mișcare națională așa de vie, niciodată atâtea victime ca în secolul trecut.

Începând de la Arhiepiscopia Alba-Iuliei, care voia să elibereze pe români prin unire cu biserica Romei, prin schimbarea chiar a religiei;

De la Clain nemuritorul, care voia să răstoarne sistemul politic al Transilvaniei cu principiile dreptului istoric și cu filosofia politică;

De la iluștrii călugări ai ordinului Basilit, care voiau să recâștige pământul pierdut prin vastele lor lucrări istorice, lingvistice și bisericesti;

Și până la țăranul din Albac care proclamă cu o pasiune așa de vie expulziunea elementului dominant;

De la mitropolit până la cel din urmă mizer iobag, toată națiunea în fierbere, silințe în toate direcțiunile, peste tot oameni întreprizi, zeloși, cu o nespūsă forță de voință, plini de încredere în viitor, inspirați de una și aceeași idee, urmărind una și aceeași nobilă tendință, liberarea națională, liberarea patriei.

Seculul plin de virtuți și plin de acțiune.

Două secole trecute, secolul al XVI-lea și secolul al XVII-lea eliberase poporul român de peste Carpați de domnia limbii slave în biserică, urmă acum secolul al XVIII-lea care voia să-i libereze din servitutea feudală și din servitutea politică.

Astfel că revoluțiunea de la 1784 ne înfățișează un caracter cu totul particular față de revoluțiunile anterioare ale țărănilor din Transilvania și Ungaria.

La 1437 și la 1514 populațiunea iobagilor din Transilvania și Ungaria, tindea la recâștigarea libertăților ce le avuse dânsa în primele secole ale regatului unguresc, atunci când țăranul era militar și cetățean al patriei.

La 1784 însă ideile erau mult mai radicale și mai progresate. Țăranul român lupta de astă dată pentru două lucruri: pentru libertate și naționalitate; pentru libertate din jugul sclaviei feudale și pentru naționalitate în contra sclaviei politice.

Cu revoluțiunea de la 1784 se încheie trecutul, lunga serie de revoluțiuni țărănești în Transilvania și Ungaria, și începe o nouă epocă, epoca luptelor de naționalitate.

Privită însă din punctul de vedere general al istoriei române, revoluțiunea de la 1784 ne mai prezintă o importanță cu totul deosebită.

Întocmai cum frații Petru și Asan se răscolise la 1185 în contra dominațiunii grecești din Bizanț, întocmai cum românii de la Dunăre se luptară seculi întregi pentru emanciparea politică de sub turci, tot asemenea și revoluțiunea de la 1784 din Transilvania era numai un inel din lunga catenă de lupte ale latinilor orientali, lupte, care toate tindeau la revendicarea independenței naționale.

Deși manifestațiunile acestea, întâmplate în diferite locuri, la Balcani, la Olt, la Prut și în Munții Abrudului, s-ar părea la prima vedere a fi numai niște fenomene cu totul izolate, dar cercetând mai adânc natura și misterul lor, vom afla în ele o intimă conexitate morală, aceleași idei și aspirații, aceeași luptă înverșunată în contra dominației străine, aceleași convulsii în toate membrele corpului, pentru reconstruirea unei domnii române.

Aceasta era fața revoluțiunii de la 1785.

Vechile Dacii romane se ruinase ce e drept de mult, orașele, cetățile și nobilele lor monumente dispăruse, dar rămăsese poporul roman, rămăsese limba romană, și în popor peste tot locul o credință nezdruccinată în forțele și vitalitatea sa. Istoria trăia instinctiv în sufletul său.

Dar pentru apusul Europei revoluțiunea de la 1784 înfățișa un eveniment aproape inexplicabil.

Legislațiunea feudală a Transilvaniei și Ungariei, eschisese de mult din viața politică pe poporul român, pe majoritatea cetățenilor de peste Carpați; cronicarii națiunilor privilegiate desfigurase de mult numărul și caracterul acestui popor; așa că, pe la 1784, publiciștii Europei apusene, „apărătorii popoarelor“ așa numiții filosofi ai secolului al XVIII-lea căutau revoluțiunea lui Horea în Țara Românească și nu-și puteau închipui o mișcare națională română

dincolo de Carpați, cu atât mai puțin o insurecțiune așa de înverșunată și cu aspirațiuni la un principat sau regat românesc¹.

A trebuit ca revoluțiunea de la 1784 să scoată la lumină pe acest popor ascuns al feudalității transilvane, să proclame pentru întâia oară în fața Europei romanitatea acestei țări, română încă din cele mai vechi timpuri istorice².

II. LITERATURA REVOLUȚIUNII

Ca eveniment istoric revoluțiunea română din 1784 a fost obiectul mai multor studii și monografii apărute în diferite țări ale Europei, din care notăm aici următoarele:

1

Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen entstandenen Unruhen, aus wahrhaften Nachrichten gesammelt von G. M. Wien, mit v. Ghelenschen Schriften, 1784, 8, 8, foi.

Broșura aceasta apăruse încă în cursul revoluțiunii. Editorul o publicase, după cum singur mărturisește, numai pentru a satisface curiozitatea publicului.

2

Seconde Lettre d'un Défenseur du Peuple à l'Empereur Joseph II, sur son reglement concernant l'émigration et principalement sur la révolte des Valaques; où l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple. Dublin, M.DCC.LXXXV. 8°, 98 p. (Biblioteca d-lui B. P. Hasdeu).

Această interesantă „scrisoare” adresată împăratului Iosif al II-lea rămăsese până astăzi necunoscută în literatura acestei revoluțiuni. Autorul ei (I), un partizan înfocat al filosofiei lui Locke și Rousseau, publicase încă tot în același an *prima scrisoare* către împăratul Iosif, sub titlul de: *Un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II concernant ses diverses réformes*.

Ca scriere filosofică și politică, *Seconde Lettre* este o lucrare de valoare eminentă, și pentru noi cu atât mai importantă, fiindcă ne înfățișează totodată și ideile lumii literate asupra revoluțiunii române din 1784.

Vorbind de evenimentele dezvoltate în Transilvania la anul 1784 autorul se exprimă în modul următor:

¹ *Seconde Lettre d'un Défenseur du peuple à l'empereur Joseph II*, p. 80: „tel fut la sort des Gracchus à Rome, de Walter, de Cade en Angleterre, des Fascio, de Le maître à Geneve, de Horiah en Valachie”. Cf. *Tesaurul de Monumente*, t. III, p. 363.

² Cu excepțiune de presa monarchică și feudală, revoluțiunea română de la 1784 era privită în apusul Europei ca luptă legitimă a dreptului și a libertății în contra despotismului feudal și politic. A se vedea: *Seconde Lettre*, în capitulului următor.

„Vin la altă cestiune, zice dânsul, și mai importantă de cât cea precedentă³, adică la cheștiunea, care s-a născut din faimoasa revoluțiune a românilor, al căror căpitan Horea a făcut atâta zgomot prin ziare. Astăzi revoluțiunea s-a risipit și acest nefericit, dimpreună cu câțiva complici ai săi, au expirat sub tormente. Eu voiesc să examinez aici, dacă supliciu acesta a fost just. Această analiză mă conduce la examinarea cestiunii generale. *Ce este o revoluțiune? Și dacă-l au, trebuie să aplice asupra lor o pedeapsă de moarte; și trebuie ori să inventeze suplicii rafinate?*”

Autorul dezvoltă apoi teoria, că toată puterea în stat derivă de la popor, că revoluțiunea este o opozițiune în contra legii, dar numai în contra legii, care este expresiunea voinței generale, și apoi continuă astfel:

„Toți aceia, care au scris despre revoluțiunea românilor se par a fi conspirat în contra nefericitului popor, ca să te încurajeze, Principe, să pedepsești cu suplicii oribile pe capii revoluțiunii și să strângi lanțurile poporului. Am văzut eu insumi scriitori, cari glumeau despre roatele, pe cari a trebuit să-și finească zilele *demagogul*⁴ Horea (cum îl numeau ei). Dar departe de mine doctrina abominabilă a acestor monștrii, care-și prostitue condeiele lor pentru nefericirea poporaclor. Dare-ar cerul, ca într-o zi să cadă pe capetele lor toate ororile servituții, pe cari dânsii le predică cu atâta blestămăție...

Nu trebuie așadar să credem în relatările, cel puțin suspecte, ale gazetarilor. greșelile românilor se vor fi exagerat, rezistența lor se va fi travestit în atac, se vor fi calculat toate, se vor fi combinat toate, numai ca să-i facă criminali, și să justifice pe acei iluștri *Nobili*, cari i-au tiranizat, și administrațiunea, care a dat mână de ajutor la vexațiunile lor.

O! dacă aș avea în mână actele acestui proces, dacă aș fi observat câtva timp soarta acestui popor, dacă l-aș fi urmărit în lucrările sale, precum l-am urmărit în torturile lui, dacă aș fi trăit în colibe sale, în sânul pământului, care i-a fost adeseori singurul azil, dacă aș fi fost față la conspirațiune, dacă aș fi fost martor la rugărilor lui către suveran, ca să-l scape din starea de mizerie, ori la luptele lui când voia singur să-i pună capăt; — cu câtă veritate și energie l-aș apăra eu. Dar, departe de teatrul acestui rezel și neavând în privința acestor lupte decât numai niște detalii seci și mincinoase ale gazetarilor, singur, aproape fără de lumină, și fiind susținut numai de zelul, care mă împinge să apăr poporul peste tot locul, unde-l văd bătăcălindu-se sub cuțitul opresiunii, ce pot să fac altceva, decât să probez chiar cu relatările părții, care a triumfat, că românii au avut drept să se revolteze?...

«Principe, soții tăi se jucau altă dată cu viața supușilor săi: lumea a văzut monarhi, cari osândeau pe oameni din propria lor autoritate, singur numai din cauza, că nu le plăcea de ei. Istoria a înferat numele acestor Principi. Ei sunt în clasa cea ordinară a tiranilor. Tu însă ai vărsat sângele numai la doi oameni⁵. Dar ei pot să fie nevinovați ca

³ Asupra dreptului de emigrațiune.

⁴ *Demagog* e numele ce-l dau aristocrații și despoții, ori mai bine zis, scriitorii lor mercenari, la capii poporului, cari voiesc să-l scape de opresiune. E ridicul a vedea pe acești timizi servitori ai despotismului tămâind pe demagogul Washington, fiindcă a reușit învingător peste tiranie, și trimițând de altă parte la supliciu pe un alt demagog sau apărător al poporului, fiindcă a sucumbat. Dacă Horea ar fi reușit, atunci ei puneau o coroană de lauri pe capul lui. Nota autorului *Seconde Lettre*.

⁵ Autorul înțelege aici pe capii revoluțiunii, pe Horea și Cloșca.

asasini și sunt nevinovați ca rebeli. Eu cel de întâiu vin să reclam asupra cenușii lor și chiar pentru cenușa lor. Este datoria mea, și am dreptul să o fac. Deoarece, atunci, când poporul nu mai are nici un apărător, este datoria filosofului să vegheze asupra magistraților poporului, să analizeze sentințele lor, și să cerceteze, dacă aceia, pe cari îi judecă ei, merită să fie pedepsiți, sau să fie răzbunați. Este datoria ta, Principe, să ascuți reclamațiunea mea, și să supun la o cercetare mai aprofundată acest proces, judecat probabil după principiile eronate ale vechii jurisprudențe monarchice.

Eu sunt cel dintâi care apăr încă cauza românilor ce au fost victimele forței în această insurecțiune și repetez, că românii au dreptul să se revolteze, până când vor fi sclavi și nefericiți. A-i pedepsi pentru exercitarea acestui drept, însemnează a-i pedepsi fiindcă sunt oameni.

Sau că tu ești convins de veritatea aceasta, sau că nu crezi încă în ea; în cazul dintâi nu trebuie să pierzi un singur moment ca să restitui românilor libertatea, și să le acorzi o proprietate. Dacă însă tu ești de părere, că trebuie să respectezi uzurpațiunea nobililor săi, dacă nu voiești să le restitui aceea ce li se cuvine, atunci este un mijloc simplu, ca să faci dreptate tuturor ... Dacă nobilii aceștia se opun cu forța la umanele tale planuri, atunci lasă țara aceasta în voia ei, lasă pe sclavi să se înarmeze în contra tiranilor săi și cearta se va termina îndată.

Iară dacă tu nu ești convins de veritățile acestea, atunci e datoria ta să citești acest discurs pentru libertate. Și dacă această apărare te pune la îndoiele, atunci consultă pe jurisconsultii și oamenii tăi politici, dar te ferește a-i consulta numai în secret, fiindcă ei foarte adeseori numai de au dus pe monarhi pe căi rătăcite, atunci când n-avea a se teme de lumina zilei. Să-și publice opiniunea lor, ca să poată fi discutată, să-și declare numele, și eu mă ofer a intra în arenă, ca să răspund la obiecțiunile lor. Ce zic, o mulțime de spirite bune vor apare îndată, ca să apere drepturile umanității și ale libertății».

3

Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen. Nebst historisch-geographischen Erläuterungen. Mit den Schattenrissen der Beyden Rebellen Horia und Gloczka. Strasburg, in der Bartholomäischen Bachhandlung. 1785, 8°, 47 pag.

Pe titlul intern al broșurii se vede desenul ordinii lui Horea, reprezentând la mijloc: o inimă străpunsă cu sabia, de la dreapta spre stânga în jos, deasupra și de deșupt o cruce duplicată de ambele laturi inscripțiunea HO RA, iar din jos literele R. D. (Rex Daciae).

Autorul e de părere că demoralizarea statelor este adevărata cauză a turburărilor ivite în epoca sa, și apoi continuă:

„Întreprinderile cutezătoare ale românilor din Transilvania, au atras câțva timp asupra lor privirile tuturor oamenilor, cari urmăresc cursul evenimentelor, și totuși adevărata istorie a acestei revoluțiuni este foarte puțin cunoscută ... În unele ziare, vina fu aruncată asupra iezuiților... Dar eroarea s-a văzut, și acum politicastrii începură să prevadă tot felul de revoluționari mari.» Autorul enarează apoi luptele resculaților cu nobilimea și armate imperială, înfățișând pe Horea, ca un rebel, care voia a se face rege independent.

8

4

Horja und Klotska Oberhaupt un Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen. Eine physiognomische Skize historisch und charakteristisch behandelt, nebst der Geschichte dieses Aufruhrs... Mit beider ähnlichen Schattenrissen nebst Wappen und Insiegeln. Karsburg und Hermannstadt, 1785⁶. In Kommission in der Buchhandlung der Gelehrten zu Leipzig. 8°, 71 pag.

Această descriere s-a reproduș în *Tesaurul de monumente* al decedatului Papiu Ilarian. Tom. II, pag. 297-340. Expunerea istorică, conține pe lângă unele adevăruri și o mulțime de fabule, iar schița patonomică a celor trei căpitani reprezintă o încercare cu totul primitivă. Autorul nu cunoștea nici istoria și nici calitățile psihologice ale țaranilor români.

5

Tot în anul 1785 apăruse în străinătate încă o altă scriere în limba germană asupra revoluțiunii din 1784.

Un fragment din această broșură se află astăzi în Biblioteca Muzeului Național din Pesta, înregistrată sub titlul **Horia Insurrection in Siebenbürgen**, no. 2600⁷.

Textul este aproape identic cu cel din brișura *Horja und Klotska*. La fine conține și un supliment [Anhang] cu o scrisoare din comitatul Zarandului cu data 16 noiembrie 1784, 8°, 17-34 pag. Începutul lipsește.

6

În catalogul Bibliotecii Seceniane din Pesta se face încă amintire de două imprimare din anul 1785, relative la această revoluțiune.

Unul sub titlul:

Beschreibung der Strafe so an dem dritten Haupt-anführer der Wallachischen missvergnügten Namens Georg Krisan den 15. Hornung 1785. zu Carlsburg vollzogen worden. F. 1. 4, fol. 2.

Altul:

⁶ Indicațiunea locului (Karlburg und Hermannstadt), este fictivă. Imprimarea s-a executat în străinătate (Germania), după cum se poate cunoaște din titlu și din mulțimea de erori în numele de persoane și localități.

⁷ Într-o corespondență din Viena de la 2 febr. 1785 citim următoarele: „Ont vient de défendre la vente d'un écrit, qui renfermoit de détails peu connus à ce sujet“ (adică cu privire la revoluțiunea din 1784). Dar de ce scriere este vorba aici, autorul nu ne spune. *Correspondance politique*. M.DCC.LXXXIX, T. III, pag. 142.

9

*Todesurtheil und wohlverdiente Strafe, so an den zween Hauptrebelln
Hora und Kloczka den 28. Hornung 1785. zu Karlsburg im Grossfürstenthume
Siebenbürgen wolleführt worden.* Wien, 4, fol. cum icon. 2⁸.

7

Icoana națiunii române, depinsă în III cărți de Iosif Benkő preot în Aita-de-Mijloc, protopot al Silvaniei din Ardeal. (Erdélyi oláh Nemzet képe lefesté III könyvekben Benkő Iózsef, Közep-Ajtai Prédikátor, Erdővideki Esperes, és Hárlemi tudományos társaságbeli tag).

Sub acest titlu începuse literatul transilvan Iosif Benkő să tipărească în secolul trecut la Poșon o istorie a revoluțiunii lui Horea. Planul întregii opere se publicase în ziarul unguresc de atunci *Magyar Hirmondó*⁹. Cartea I, cuprindea o introducere generală despre numele, originea, datele și ultimele revoluțiuni ale românilor, și partea aceasta se tipărise întreagă la Poșon în anul 1785, după cum ne asigură contele Iosif Kemény¹⁰.

Cartea a II-a și a III-a, conținea descrierea revoluțiunii din 1784, dar cât s-a tipărit din ele, nu se știe cu siguranță nici până astăzi. Biograful lui Benkő, contele Emeric Mikó, ne spune, că dânsul văzuse numai o singură coală¹¹, și tot numai atât, am văzut și noi la anul 1878 în Biblioteca Muzeului Național din Pesta. Ultimul fragment are paginatura 9-16, și se referă la operațiunile regimentului al II-lea de secuți în contra răsculațiilor români (de la 29 noiembrie până la 7 decembrie 1784).

8

Species facti de lanienis ger gentem Valachorum in I. Comitatu Hunyad cum Zarand unito Ao 1784 sub decursu mensis Novembris, Commissario Regio Comiti Antonio Jankovits exhibita. (Raport al comitatului Hunedoara către comisarul regesc contele Antoniu Jankovits, publicat în *Colectio Ordinationum Imperatoris Josephi II.* Pars. I. Dioszegini, 1790, pag. 148.

Această expunere oficială a revoluțiunii din comitatul Hunedoarei conține o completă desfigurare a istoriei române. Reprezentanții de atunci ai comitatului Hunedoara, credincioși doctrinelor feudale, voră să probeze, că răspunderea morală pentru revoltarea țaranilor români nu poate să cadă asupra nobilimii ungurești. Raportul e scris cu o patimă excesivă în contra românilor, iar autorul acestui monument feudal este

⁸ Catalogus Bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae. Tom. I. Suppl. I. Posonii, 1805, pag. 68 și 568.

⁹ Scrisoarea a 37-a din 14 mai 1785.

¹⁰ Uj Magyar Muzeum, 1856, pag. 334-6.

¹¹ *Gróf Mikó Imre*: Benkő József élete és munkái. Pest, 1867, pag. 94.

Samuilă Balia, din Slivașul-de-Sus, descendent al unei nobile familii românești din Țara-Hațegului¹².

9

Un Proceș verbal al comitatului Hunedoara, din anul 1790, sub titlul:

Adunarea generală a nobilului comitat Hunedoara, ținută la Deva în 2 iunie, anul o mie șapte sute nouăzeci, sub președinția ilustrității sale, a d-lui baron Antoniu Iosica, guvernatorul suprem al acestui nobil comitat. (Déván Ezer-hét-száz kilentzvenben Sz. Iván Havának második napján Nemes Hunyad-vármegyének tartatik közönséges gyűlése Méltóságos Josika Antal zászlós ur, és ezen Nemes Vármegyének Fő kormányzója elől-ülése alatt, etc.) 2⁰, 27 pag.

Aici comitatul Hunedoarei renoiește încă o dată amarele sentimente din anul 1784, și face un călduros apel către țara ungurească, ca să ajute pe nobilimea transilvană a căpăta satisfacțiune completă pentru pagubele suferite în decursul revoluțiunii române. (Punctul 5 al procesului-verbal).

10

Kurzgefasste Leben- und Regierungsgeschichte Josephs des II

Această monografie se publicase în calendarul de pe anul 1791 al tipografului Martin Hochmeister din Sibiu. Autorul susținea între altele, că asprimea excesivă a domnilor feudali a fost cauza insurecțiunii țaranilor români. Dar camera transilvană din 1791 considera acest pasagiu ca o gravă calomnie asupra onorii nobilimii, ordonă confiscarea imediată a calendarului, care s-a și executat încă în decursul aceleiași ședințe¹³.

11

Proceșele verbale ale Camerei transilvane din 1790-1791 (Az Erdélyi három Nemzetekből álló Rendeknek ... Jegyzőkönyve), Cluj, 1791

¹² Aceași descriere se află și ca manuscript în Biblioteca Muzeului Național din Pesta, sub titlul *Brevis Descriptio Rebellionis Horiae* in Anno D. Millesimo septingentesimo octuagesimo quarto saevientis, elaborata per *Samuellem Balia* juniorem de Felső Szilvas, protunc ordinarius I. Comitatus Hunyad Notarium, postea vero Inclitae Tabulae Regiae per assessorem actualem. Colectiunea: "Hora Veszedelme magnum Transilvaniae Principatum Judicariae".

¹³ A se vedea: Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek ... jegyzőkönyve, Kolosvárátt, 1791, Ședința a X-a.

În camera transilvană de la 1791 revoluțiunea română a fost obiectul unor vii discuțiuni.

Mai memorabile sunt:

Ședința a X-a, când s-a confiscat calendarul tipografului Hochmeister din Sibiu.

Ședința a XVIII-a, în care s-a hotărât a se cere din Viena investi-gațiunea făcută de contele Antoniu Jankovits asupra revoluțiunii din 1784.

Ședința a XXI-a, în care fostul prefect al Clujului, contele Ion Csaki, ceru a i se recunoaște serviciile ce le făcuse țării în gravele momente ale revoluțiunii lui Horea.

În fine:

Ședința a XXIV-a, în care comitatul Hunedoarei ceru o nouă investigațiune asupra revoluțiunii din 1784 și a se trage în judecată (ad notam perpetuae infidelitatis) toți aceia, cari au inculpat nobilimea transilvană, că dânsa a fost cauza acestei periculoase revoluțiuni

12

O comunicațiune făcută de literatul-Nic. Jankovitz în „Tudományos Gyűjtemény“ (Tom. II din 1821, pag. 73-86) sub titlul:

Activitatea oficială a contelui Mihai Sztárai și imbierea nobilimii pentru linișțirea revoluțiunii lui Horea. (Gróf Sztárai Mihály tisztí igyuekezete és a nemseégnék kész ajánlása Hóra támadásának lecsendesítésére).

13

Ruina familiei decedatului Ladislau Göttfy de Matisfalva, întâmplată din cauza resbelului țărănesc al lui Horea, pe care a descris-o Barbara Göttfy de Matisfalva, văduva răposatului Ion Török din Ponor, fost agent transilvan, colector al arenzii dișmelor regale, judecător la tribunalul comitatului Hunedoara și notar al bulgarilor din Deva. Prima carte auxiliară în limba maternă pentru istoria rezbelului țărănesc al lui Horea. (Néhai Mátisfalvi Göttfy László, Háznépének Hóra Pórhada miatt esset romlása. Előadta Mátisfalvi Göttfy Borbála, Néhai Ponori Thewrewk János, Erdély Agens, Királyi Dézmák Arendája, Beszedője, Hunyad Vármegye, Táblabírója, és a Dévai Bolgárok Jegyzőjének Özvegye. Anyanyelven legelső Segédkönyv Hóra porhadának Hisztóriájára) Pesta, la librariul George Subuly, 1832, 8, 73 pag.

Această broșură conține istoria suferințelor familiei Göttfy în cursul revoluțiunii de la 1784. Cartea e scrisă sub impresiunea durerilor familiare, dar cu toate acestea prezintă oarecare interes pentru cunoașterea spiritului agitat al epocii de atunci.

14

Lupte cu horénii pe câmpul Devei, scrise de Alexandru Vitan din Băiești, judecător la onorabilul comitat al Hunedoarei. Carte auxiliară pentru istoria

resbelului țărănesc al lui Horea. (Csatak Hóra Követőjével a Dévai mezőn. Leírta Bajesdi Vitan Sándor Tekintetes Hunyad Vármegye, Táblabírója. Segédkönyv Hóra paraszthatának historájára). Pesta, 1825, cu tiparul lui Ludovic Landerer de Fűskut, 8, 30 pagini.

Alexandru Vitan se trăgea din o nobilă familie românească, care trecuse în secolii trecuți din Banat în Țara Hațegului¹⁴. La anul 1784, dânsul dimpreună cu alți nobili, se luptă la Deva în contra țăranilor români și ne lasă în broșura de față o scurtă descriere a acestor lupte, sau mai bine zis, a vitejiilor sale destul de exagerate.

15

Hora und Kloska, die walachische Revolution des Jahres 1784 in Siebenbürgen. Eine Parallele für die Gegenwart. Nach einer handschriftlichen aus Actenstücken verfassten Erzählung des Michael von Hermann, durch authentische Zusätze vermehrt von A.K. Klausenburg im October 1848, 8°, 16 pag.

Sub acest titlu începuse literatul Antoniu Kurz să publice istoria revoluțiunii din 1784, după un manuscrit al lui Michai Hermann din Brașov, intitulat: „*Horraische Unruhe*“.

Dar din această descriere a apărut numai o singură coală, iar continuarea s-a întrerupt din cauza evenimentelor urmate în anii 1848 și 1849¹⁵.

16

Schaser Ioh. Georg: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal, Gubernators von Siebenbürgen. Aus archivarischen Quellen gesammelt. Hermannstadt, 1848, 8°, 146+74 pag.

Această broșură conține și un capitol intitulat: **Des Gubernators Berichte über den Aufruhr walachischer Unterthanen unter Horra und Kloska und die dem Br. Brukenthal ertheilten kais. Befehle** (pag. 60-99).

¹⁴ Pesty: A Szörényi Bánság, Pest 1874, I. pag. 454.

¹⁵ Antoniu Kurz fusese redactorul revistei istorice: *Magazin für Geschichte, Literature u. alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens (1844-1848)*. Asupra vieții sale găsim următoarele notițe în cartea d-lui Eug. v. Friedenfels intitulată *Joseph Bedeus von Scharberg: Literatul Antoniu Kurz, zice d-l Friedenfels, a fost o persoană cu totul misterioasă în Transilvania, și un întunec particular domnește asupra originii, antecedentelor, aparițiunii și disparițiunii sale. Dânsul venise în Transilvania ca emigrant, pe la începutul deceniului 1840, și nu putem ști dacă a fost spion ori emisar. Aici Kurz fu îmbrățișat cu ospitalitate din partea contelui Iosif Kemény, iar mai târziu se așeză la Brașov, unde începu a se ocupa cu lucrări literare. În 1848 dânsul se alătură la curentul unguresc, ajunse secretarul lui Bem și căzu în lupta întâmplată la Sighișoara în 31 iulie 1849. Op. cit. II, pag. 21 și 124.*

Schaser, preot săsesc în comuna Daia din Transilvania petrecuse în tinerețele sale mai mult timp în casa familiei Brukenthal, ca institutor al copiilor baronului Iosif Brukenthal.

Scopul scrierii sale, după cum ne spune însuși autorul, a fost: ca să eternizeze memoria baronului Samuil Brukenthal, guvernator al Transilvaniei pe timpul revoluțiunii lui Horea¹⁶. Din această cauză, Schaser a trecut cu vederea peste multe documente din epoca lui Horea, iar, din altele a folosit numai fragmentele ce puteau să ilustreze viața conaționalului său, a Bar. S. Brukenthal.

17

Câteva notițe despre evenimentele petrecute în Zarand la anul 1784, se află în cartea ce poartă titlul:

Descriere geografică, statistică și istorică a comitatului Zarand, compusă de Paul Cosma, fost comite al comitatului Zarand și actual consilier al guvernului transilvan. (Zarand-vármégye földirati, statistikai és történeti Leirása, szerző Kozma Pál Zarandmegye egykori főispánya, jeleg Erdélyi Főkormányzó tanácsos). Cluj, 1848, 8°, 109 pag.

18

Tesaur de Monumente istorice publicat de Al. P. Ilarian în anii 1862-1864, conține în Tomul III, următoarele scrieri asupra acestei epoci:

1. *O prefațiune asupra revoluțiunii lui Horea și Cloșca* scrisă de Al. P. Ilarian.
2. O reproducere a monografiilor: *Horja und Klotska* și *Unständlicher Bericht*, dimpreună cu o traducere în limba română.
3. Extracte din *Journal politique de Bruxelles* și *Gazette de France* din 1785, comunicate de d-l A.I. Odobescu din colecțiunea răposatului N. Bălcescu.
4. *Acta et Relationes de funestissimo Tumultu transylvanico*. Manuscript comunicat de reposatul Alexandru Hurmuzachi. În fine mai multe portrete ale capilor acestei revoluțiuni.

19

Descrierea revoluțiunii române din 1784, compusă de Iosif Benkő. După manuscrptul original. (Az 1784-ben támadat oláh zenebonának leirása. Készítette Benkő József. As eredeti kézirat után). Fragment.

¹⁶ „... damit unter uns und unsern Nachkommen der gefeierte Staats- und Biedermann im Ségen bleibe (Vorrede)“.

Această lucrare a lui Benkő se publicase în calendarul unguresc ce apăruse la Cluj pe anul 1865¹⁷. Conte Emeric Mikó crede că fragmentul de față ar fi începutul cărții a II-a din scrierea lui Benkő intitulată: *Icoana națiunii române*, de care am făcut mențiune mai sus, sub punctul 7.

Benkő, ne relatează contele Iosif Kémeny, ar fi mai avut încă un alt manuscrpt asupra revoluțiunii din 1784, intitulat: *Documente privitoare la istoria revoluționarilor românești din 1784*, conținând scrisori originale și acte oficiale, copiate și ordinate de Iosif Benkő. (Az 1784-béli oláh támadások története érdeklő adatok akkori akkori eredeti levelekben, és hivatalos irományokban, melyeket leirt és rendbeszedett Benkő József).

O copie de pe acest manuscrpt se aflase în posesiunea contelui Kemény, însă după cum ne asigură dânsul, i s-a pierdut în timpul revoluțiunii din 1848-1849 cu ocaziunea devastării Grindului¹⁸.

20

Istoria revoluțiunii lui Horea, scrisă de contele Dominic Teleki cel bătrân (A Hóra-Támadas története). Pesta 1865, 8, 183 pag.

Această descriere conține mai mult istoria suferințelor nobilimii ungurești în 1784. Conte Teleki, în loc de a subordona revoluțiunea română unor legi istorice universale, dânsul din contră se silește a înfățișa lupta de libertate a românilor ca un eveniment înspăimântător. Născut și crescut în tradițiunile feudalității transilvane, autorul desconsideră cu totul pe români în aprecierile sale, neglige partea principală a evenimentului și cearcă să excite compătimirea umanității pentru aceia, cari au fost adevărata cauză a acestei vărsări de sânge. Peste tot scrierea contelui Teleki se vede prea mult adăpată de impresiunile dureroase, ce le-a lăsat revoluțiunea română în inima națiunii ungurești¹⁹.

21

Epoca lui Horea în Transilvania scrisă de Francisc Szilágyi (A Hóra-világ Erdélyben), Pesta, 1871, 8°, 272 pag.

Szilágyi este cel dintâi care a început să trateze revoluțiunea de la 1784 din un punct de vedere mai științific. Dar și dânsul a căzut în aceleași erori, în cari alunecase predecesorul său, contele Dominic Teleki. Așa că scrierea lui Szilágyi ne înfățișează mai

¹⁷ Kolozsvári Nagy-náptar 1865-dik évre; pag. 104-113.

¹⁸ *Uj Magyar Muzeum*, VI, 1856, pag. 334-336.

¹⁹ *Contele Teleki* († 1876) a publicat în anul 1863 încă o scriere relativă la români, sub titlul: *A két Kaluger* (Cei doi călugări) care se raportă la agitațiunile lui Visarion și Sofronie în contra unirii românilor cu biserica catolică (1744-1761). *Budapesti Szemle*. Tom XVII, Pesta, 1863, pag. 55-81.

mult un martirologiu al nobilimii transilvane, decât o imagine fidelă a evenimentului cunoscut sub numele de epoca lui Horea.

Amândoi scriitorii Szilágyi și Teleki au exagerat suferințele clasei feudale, amândoi au transformat pe nobili în victime și pe țărani în asasini, și la amândoi preocupățiunile politice se simțesc pe fiecare pagină.

22

Oriá. – *Cenni biografici* (Estratto dall'Enciclopedia popolare) de **Cantani**. F. 1. ș.a. 8°, 4 pag.

O scurtă notiță istorică despre epoca lui Horea, pe care autorul îl numește: „il primo risvegliatore dell'idea nazionale fra i rumeni“.

23

Portretele lui Horea, Cloșca și Crișan, notiță istorică de d-l **D.A. Sturdza**.

Sub acest titlu d-l Sturdza, neobositul explorator al istoriei naționale, a publicat la anul 1877 în *Columna lui Traian*²⁰ o interesantă relațiune despre 21 de portrete ale capilor revoluțiunii din 1784. Cel mai prețios portret în această frumoasă colecțiune este un bust medalion al lui Cloșca, lucrat în ghips, și care se poate considera ca singura imagine autentică a acestui căpitan, din toate câte ne sunt cunoscute până astăzi. Interesantul portret se află astăzi în Biblioteca Academiei Române, între colecțiunile istorice ale d-lui D.A. Sturdza.

24

Moți și Curcani. *Două conferințe ținute la Atheneul din București*, de d-l **A. I. Odobescu**, București, 1878, 8°, 95 pag.

Prima conferință se raportă la revoluțiunea română din 1784. Autorul consideră această mișcare ca o manifestațiune spontană a poporului român, lipsită de orice influență din partea școalei naționale a crudiților din Blaj.

25

Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei. Raport înaintat Academiei Române de **Nic. Densușianu**, București, 180, 4°, 124 pag.

²⁰ Pag. 421-426.

Această broșură conține și un conspect al documentelor horiane aflate în bibliotecile și arhivele de peste Carpați²¹.

26

Mai multe notițe asupra evenimentelor din 1784 se află răspândite prin diferite **ziare și publicațiuni periodice**, din cari notăm aici următoarele:

1. *Mesagerul unghuresc* (Magyar Hirmondó), care apărea la Poșon în anii 1784 și 1785.

2. *Wiener Zeitung*, ziarul oficial al guvernului din Viena pe anii 1784 și 1785.

3. *Coprrrespondance politique et anedoctique* sur les Affaires de l'Europe. Tome III. f. 1. M.D.CC.LXXXIX. 8°, 356 pag.

4. *Patria și străinătatea* (Hon és Külföld) ziar, care apăruse la Cluj în anul 1841 sub redacțiunea r[ep]osatului Francisc Szilágyi. Numărul 99 al acestei foi conținea un studiu asupra revoluțiunii din 1784, sub titlul *Epoca lui Horea* (Hóra-Világ). Autorul făcuse chiar la începutul descrierii sale următoarea notiță:

„Împăratul Francisc I²² de fericită memoria, ceruse să-i aducă toate actele cari se raportau la epoca lui Horea, și după ce le-a citit le-a sigilat într-un volum și a scris pe ele cu mâna proprie, că până va trăi Maiestatea Sa, să nu fie permis nimănui a le desface. Apoi actele acestea au fost depuse în archiva Cancelariei transilvane, și probabil, că praful zace și acuma pe ele“. Însă numărul acesta a fost confiscat, și un exemplar se mai află astăzi în colecțiunea lui Alexandru Mike din Biblioteca Muzeului Transilvan, tomul: Despre români (Az Oláhokrói).

5. *Foaie pentru minte, inimă și literatură* din Brașov, a publicat de asemenea în numerele 31-34 din 1862 câteva acte relative la această revoluțiune sub titlul: „Documente istorice noi“ de G. Roman. Iar în numărul 45 adin același an: Sentința de moarte a lui Horea și Cloșca în limba latină și în traducțiune română, comunicată de d-l I. Moldovanu.

6. *Concordia*, ziar politic și literar din Pesta a publicat: „Scrieri despre răscoala lui Horea și Cloșca de I. Vulcan (numerele 90-92, 1862), – o traducțiune a broșurei germane „Horja und Klotska“ (nr. 55, 58, 61-66 din 1863), – câteva notițe asupra cărții contelui Dominic Teleki de Theodor Roșu (nr. 97 din 1864), și în fine o critică a lui Francisc Szilágyi asupra operei lui Teleki (Reproducere din ziarul unghuresc *Sürgöny*, numerele 8-10 al *Concordiei* din 1865).

²¹ A se vedea *Analele Academiei Române*, Seria II. Tom. II. Sect. I. An. 1880, pag. 103-223.

²² A domnit de a. 1792-1835.

7. *Transilvania*, foaia asociațiunii române din Sibiu încă a publicat în anul 1872 (numerele 1-6) o mică lucrare asupra acestei epoci sub titlul: Scurtă descriere a revoluțiunii lui Horea și Cloșca din 1784, redactată după autorii Bar. Brukenthal (?) guvernatorul Transilvaniei pe acel timp, Teleki Domokos, Szilágyi Ferencz, *Tesaur de monumente de Papiu* etc., - de R. (I. V. Rusu). Iar în numerele 3-4 din 1882 „Două documente relative la renumita familie a protopopului Ighian, emanate în urmarea revoluțiunii din a. 1784“.

27

Afară de scrierile amintite până aici, mai există încă o mulțime de relatări asupra insurecțiunii din 1784, răspândite prin diferite opere istorice și enciclopedice, cari au apărut de la 1784 încoace. Așa sunt de exemplu: istoria antică și modernă scrisă de abatele Millot, tradusă și completată de Christiani²³, memoriile pentru istoria iacobinismului de Barruel, istoria critică a regilor Ungariei de St. Katona istoria Ungariei de Mihai Horvath și istoria Transilvaniei de Ladislau Kövari.

Dar mai toate scrierile apărute în străinătate conțin puțin adevăr despre evenimentele din 1784. Revoluțiunea română a fost studiată ca un fapt izolat, fără de a avea în vedere totalitatea istoriei poporului român, și adeseori fără a cunoaște legile, asprimea și caracterul feudalității transilvane. În fine, mai toți scriitorii acestei epoci, influențați de principiile dreptului medieval nu putură să-și formeze un orizont mai larg pentru aprecierile lor. Astfel putem zice, că întunerecul domnește până astăzi asupra evenimentelor transilvane din 1784.

28

Afară de scrierile tipărite înșirate până aici, vom face încă mențiune de câteva **manuscripte** nepublicate, cari se raportă la evenimentele acestei epoci.

Acestea sunt:

1. *Horianae Seditiois Historia*, ex. actis Commissionis Jankovichianae et fidedignis amicorum relationibus per coevum *Antonium Szirmay de Szirma*, Sacratissimae Caesaro-Regiae Majestatis Consiliarum aulicum conscripta, ac Bibliotheca nationali donata Anno 1881. Cum intercessione: ut si quid praeter mentem scriptoris irrepisset, quod Publico, aut privatis officiculo foret, illud per competentem superioritatem obliteretur. (Biblioteca Muzeului Național din Pesta), 4°, 72 pag.

Monografia lui Szirmay nu corespunde nici pe departe cerințelor istorice. Szirmay în epoca sa era cunoscut ca unul din cei mai parțiali scriitori ungurești²⁴. Anume, în ce

²³ Des Hern Abts Millot Mitgliedes der Academie zu Lyon, allgemeine Weltge, schichte alter, mittlerer und neuer Zeit, fortgesetzt von Wilheml Ernst Christiani Königlich-Dänischer wirklichen Justiz-Bath und ordentlichen Professor der Weltweisheit-Beredsmakeit und Geschichte, wie auch bibliothekar der königlichen Universität zu Kiel. Fünfzehnter Band. Wien, 1813, pag. 339-344.

²⁴ A de Gerando, De l'Esprit public en Hongrie, Paris, 1848, pag. 27.

privește manuscriptul de față, faptele sunt relatate cu același spirit de ostilitate, și putem zice cu același abuz de neadevăr, care din nefericire, îl aflăm prea adeseori în actele feudalității ungurești, Szirmay indicase ca fântână istorică archiva comisiei Iancoviciane (ex. actis Commissionis Jankovichianae), dar trebuie să constatăm, că în realitate fraza aceasta nu este decât o simplă decorațiune externă. Alt cum sunt înfățișate lucrurile în archiva comisiei Iancoviciane și alt cum ni le expune autorul manuscriptului „Horianae Seditiois Historia“.

2. *Horraische Unruhe*. Această descriere face parte dintr-un manuscript al lui *George Hermann* din Brașov (†1807) sub titlul: Das alte und neue Kronstadt, beschrieben von Georg Michael Gottlieb von Hermann könig. Rath, im Jahr 1802. (Tom. III, P. 1, pag. 47-133 în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. La anul 1848 literatul Anton Kurz începuse să publice partea care se raportă la revoluțiunea lui Horea. Dânsul a și tipărit o coală, dar continuarea n-a mai urmat.

3. *Biographie des General-Feldzeugmeisters Baron Paul v. Kray aus Original-Urkunden, bearbeitet von Chr. Generisch*. (Biblioteca Muzeului Național din Pesta, 4°, 570 pag.) Pe fața primă a manuscriptului găsim următoarea notiță: idiographum per censuram librorum Budensem reprobatum. Kray fusese în timpul revoluțiunii române locotenent-colonel în regimentul al II-lea de secuți, și comandase corpul de armată, ce era destinat să străbată prin Zarand în Munții Abrudului. Kray avu o luptă victorioasă cu țărani la Mihăleni, și prinse pe cei trei căpitani ai țărănilor, pe Horea, Cloșca și Crișan. Manuscriptul lui Generisch (†1825) conține și o descriere a revoluțiunii din 1784 pe 76 de pagine, în care găsim multe detalii foarte interesante, mai cu seamă relative la luptele armatei imperiale cu românii răsculați²⁵.

4. *Historia Hori și a poporului român din Munții Apuseni*. Manuscript autograf al decedatului mitropolit *Alexandru Sterca Suluțiu* în biblioteca arhidiececană din Blaj. Monografia aceasta se bazează mai mult pe tradițiuni decât pe documente. Afară de aceea autorul a scris sub impresiunea suferințelor familiare din anul 1784, când părinții săi fusese persecutați de muntenii lui Horea, și din această cauză, dânsul n-a putut să păstreze peste tot locul independența spiritului, care se cere în judecarea unor acte de o gravitate așa mare²⁶.

²⁵ În Biblioteca Muzeului Național din Pesta se mai află un manuscript cu privire la revoluțiunea aceasta, și anume sub titlul: Processus ordinarius per VI classes processuales quo *Valachus Horia de Flora Daciae Tyranus* procedit contra Siculos ad Repositionem sui in Integrum juxta normam novissimam ab Aug. Imp. Iosepho II praescriptam, elaboratus M.DCCCLXXXV et Bibliothecae Hungaricae Szecenyanae Reguicolari oblatum, per Michelem Landerer Fűskut, Incl. Comitatus de Temes Tabulae Judicariae Assessorum; R. p. nat. Typographum et Bibliop. 1804, 4°, 168 pag. - Simplă romanță fără nici o valoare istorică.

²⁶ A se vedea articolul „Cestiuni istorice“ publicat de autorul acestei scrieri în *Gazeta Transilvaniei* din a. 1881, no. 32.

III. FÂNTÂNILE ISTORICE ALE REVOLUȚIUNII

Ca singure fântâni autentice, cu privire la revoluțiunea din 1784, putem considera numai actele oficiale din epoca de atunci, rezlățite astăzi prin diferite colecțiuni și arhive ale Transilvaniei și Ungariei. Documentele aceste scrise pe timpul revoluțiunii și la locul unde se petreceau evenimentele, ele ne prezintă cele mai pozitive informațiuni despre începutul și decursul acestei mișcări.

Este adevărat, că faptele revoluțiunii române au fost alterate chiar și în rapoartele oficiale ale funcționarilor, și lucrul e de explicat, căci autoritățile se aflau în mâna clasei feudale, în mâna elementului în contra căruia se răsculase țerania români. Dar cu toate acestea o privire critică independentă va putea ușor să discearnă veritatea istorică de falsele imagini ale prevențiilor sociale și politice.

Din Colecțiunile mai însemnate de documente cu privire la epoca aceasta notăm aici următoarele:

1. Colecțiunea istoricului transilvan *Iosif Carol Eder*²⁷ în Biblioteca Muzeului Național din Pesta, sub titlul: *Analecta al Distortiam Seditiois per Valachos Transilvaniae Duce Hora conflatae*. Extrase din registrele și actele guvernului transilvan cu privire la începutul și decursul revoluțiunii până la prinderea căpitanilor Horea și Cloșca, 4°, 45 pag.

2. Colecțiunea literatului unguresc *Nic. Jasnkovits*, din prima jumătate a secolului prezent sub titlul: *Flagelul lui Horea în Transilvania* (Hóra veszedelme Erdélyben) astăzi în Biblioteca Muzeului Național din Pesta.

3. *Hora Flora Tumultus, și Circa ortum et progressum ... tumultationis*. Colecțiuni de scrisori și rapoarte oficiale asupra evenimentelor din 1784, în Biblioteca Academiei din Pesta.

4. Dar mai importantă pentru această epocă este colecțiunea contelui *Iosif Kemény* în Biblioteca Muzeului Transilvan din Cluj, care conține două tomuri. Tomul I poartă titlul: *Cercetări oficiale despre rezebelul țenesc al lui Horea, conținând acte originale din epoca de atunci* (Hóra Pórhadáróli hivatalos nyomzások akkori eredeti írómányokban). Contele Iosif Kemény însoțește această colecțiune cu următoarea notiță: „La anul 1784 începându-se revoluțiunea românilor din Transilvania, guvernul transilvan trimise pe baronul Mihail Brukenthal în calitate de comisar, ca să cerceteze cauzele tulburărilor și să liniștească pe poporul revoltat. Scrisorile sale oficiale, cu privire la acest

²⁷ Pe la anul 1792 fost director al Școlii normale din Sibiu.

eveniment, se află în colecțiunea de față, care conține două tomuri²⁸. Avem aici așadar o parte însemnată din archiva comisarului transilvan Mihail Brukenthal. (Tom I, 1784, 2°, 650 pag., Tom II, 1785, 2°, 673 pag.) Un alt tom al colecțiunii contelui Kemény poartă titlul: *Istoria revoluțiunii lui Horea în scrisori și manuscrite contemporane adunate de George Aranka în a. 1784*²⁹, precum și versurile lui Samuil Bölöni despre epoca lui Horea, și versurile ungurești ale Enyedescilor despre nefericirile întâmplare atunci în comitatul Zarandului (Hóra Támadásnak törtenete akkori levelekben s írásokban gyűjtöte Aranka György 1784, és Bölöni Samuel versei a Hóra világról és Enyediekek magyar versei az akkori Zaránd megyei veszedelemröt). 4°, no. XVI.

5. Colecțiunea lui *Alexandru Mike*, fost archivar al guvernului transilvan în două tomuri: Tomul I sub titlul: *Epoca lui Horea, scrisă despre începutul și decursul revoluțiunii din 1784* (A Hóravilág; az 1784-ik Esztendőben kiütött zenebonának eredetéről és folyományáról szóló Levelek 65 darabban). 2°, 373 pag. – Tom II: *Despre română* (Az Oláhokról). 2°, 460 pag. + 42 foi. Ambele volume se află astăzi depuse în Biblioteca Muzeului Transilvan din Cluj.

6. Importantă este și colecțiunea contelui George Bánffy fost guvernator al Transilvaniei, răposat la a. 1822. Indicele acestei colecțiuni s-a publicat de Teleki în opera sa asupra revoluțiunii lui Horea.

În fine:

7. *Acta Tumultus Horia*. O colecțiune de mai multe acte oficiale în biblioteca contelui Samuil Teleki din Târgul-Mureșului.

Între Archivele mai importante pentru istoria acestei epoci locul întâi îl ocupă:

Archiva Comisiunii Iancoviciane, care astăzi se află depusă în arhivele Statului din Buda. Contele Antoniu Iankovits fusese trimis la anul 1784 de împăratul Iosif II, ca să cerceteze originea tulburărilor ivite în Ungaria și Transilvania și să liniștească poporul revoltat. Deși activitatea contelui Iancovici a lăsat ce e drept foarte mult de dorit, dar cu toate aceste actele sale conțin cel mai prețios material pentru studiul istoric al evenimentelor din 1784 și 1785. Anume ne prezintă un mare interes interogatoriile, ce le făcuse contele Iankovits cu căpitanii revoluțiunii Horea, Cloșca și Crișan și rapoartele sale către împăratul și către cancelaria aulică.

²⁸ Contele *Iosif Kemény* (†1855) a fost unul din cei mai activi exploratori ai istoriei transilvane și ultimul descendent din linia catolică a Kemenescilor. Prețioasele sale colecțiuni se află astăzi depuse în Biblioteca Muzeului Transilvan din Cluj.

²⁹ G. Aranka a fost în timpul revoluțiunii lui Horea asesor la curtea de apel (Tabla regală) a Transilvaniei. *Archiv f. Sieb. Ldkunde N.F. XIII, pag. 70.* – *Sieb. Quartalschrift*, 1791, pag. II.

După archiva contelui Iankovits, cea mai copioasă și mai importantă pentru epoca aceasta este *Archiva Cancelariei aulice transilvane*. Aici aflăm diferitele ordine ale împăratului Iosif II către cancelaria aulică și către guvernul transilvan pentru liniștirea românilor, precum și rapoartele guvernatorului Samuil Brukenthal despre începutul și decursul revoluțiunii.

Un deosebit interes pentru istoria acestei epoci îl are *archiva Guvernului transilvan*, deși o mare parte din actele, cari se raportau la evenimentele anului 1784 au dispărut încă de mult din dosarele acestei archive. Mai multe hârtii importante le reținuse la sine guvernatorul de atunci al Transilvaniei baronul Samuil Brukenthal, din cari apoi și-a format o arhivă a sa proprie familiară³⁰, iar actele comisarului Mihai Brukenthal despre revoluțiunea lui Horia, ajunseră mai târziu în mâna contelui Iosif Kemény și numai în a doua jumătate a secolului prezent trecură în posesiunea bibliotecii Muzeului transilvan³¹.

Între celelalte archive, de cari ne-am folosit în studiul acestei epoci, menționăm aici, archiva Locotenenței din Buda, archiva Națiunii săsești din Sibiu, arhivele comitatelor Bihor, Cluj și Hunedoara³², archiva Primăriei și a Comandei militare din Alba-Iulia, archiva Mitropoliei din Blaj și arhivele bisericelor orientale din Abrud și Câmpeni³³.

IV. ROMÂNII ÎN EPOCA MILITARĂ

Încă din suta a XII-a încoace poporul român se mișca vigoros din Hem și până în fundul Tesaliei, de la Dunăre și până în creștetul Carpaților. Atât dincoace cât și dincolo de Dunăre, pe pământul ambelor Dacii, se ridică state române independente, susținând fiecare lupte eroice, dincolo cu împărații bizantini și cruciații, iar dincoace cu regele Ungariei și al Poloniei.

Se prezintă acum cestiunea, care era fața antică a societății române, cari au fost vechile instituțiuni, ce au pus temelul formațiunii politice a poporului român?

Această analiză istorică ne este indispensabilă, căci numai cu ajutorul trecutului ne putem explica ideile și diferitele fenomene din viața unui popor.

Ce e drept, istoria veche a românilor este acoperită de întunerecul evului de mijloc, și dacă nu putem cunoaște fazele prin cari a trecut poporul român în

³⁰ Schaser: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Frhrn S. v. Brukenthal Vorrede).

³¹ Despre abuzul ce s-a făcut cu actele guvernului din Transilvania se plânge și istoricul Ladislau Kővári: Guvernul din Viena, zice dânsul, a luat de aici documentele din epoca Apafescilor și le-a transportat la Viena, iar alte acte importante le-a luat câte un funcționar sau arhivist de al guvernului și le-a uitat la sine ori la colegii săi, până în fine hârtiile ajunseră pe mâna colecțiilor de documente. Kővári László, Erdély történelme, II, pag. XVI.

³² Archiva comitatului Albei-de-Jos (Aiud) a ars în revoluțiunea de la 1849.

³³ Lista documentelor colectate s-a publicat în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom II, Secț. I, An. 1880, pag. 118-189.

epoca migrațiunii ginților și până în suta a XII, - vom putea cel puțin să cunoaștem liniamentele principale ale vieții sale publice, instituțiunile, cari au consolidat elementul național³⁴.

Încă înainte de a se ivi la Carpați cele două principate române, voievodatele lui Lițioi și Stanislau³⁵, vechea organizațiune socială și politică a românilor era bazată pe un sistem militar.

Numirile de *Voievozi* sau comandanți ai militarilor (militum Duces - Exercitus Ductores), titlu, ce-l purtară cu glorie principii români până în zilele noastre, - numirile de *boieri* (milites dignioris ordinis, bellatores), - *castre* și *n-si* sau apărători ai castrelor, - au constituit odată tot atâtea elemente, iar azi reprezintă tot atâtea relicve ale unei *constituțiuni militare* încă înainte de suta a XIII-a.

Anume în ce privește elementul român de peste Dunăre, știm din scriitorii bizantini că blachii din Hem și blachii din Tesalia formau încă din suta a XII încoace o parte însemnată din armata imperiului oriental.

Cronicariul italian Lupul Protospata, care trăise pe la începutul secolului al XII-lea ne relatează, că la anul 1027, românii din Peninsula Balcanică, făcuse servicii militare în oastea bizantină, care a fost trimisă să cucerească Sicilia³⁶.

Tot în același secol, pe la anul 1091, românii de peste Dunăre se luptă în oastea împăratului Alexe Comnen în contra pacinaților, și această expedițiune fu una din cele mai glorioase ale acestui monarch bizantin³⁷.

La anul 1167 împăratul Manuil Comnen, unul din cei mai periculoși adversari ai regatului unguresc, trimite pe Leon Vatațe cu oaste numeroasă asupra Ungariei, dar mai cu seamă o mulțime imensă de români, ca să atace pe unguri din părțile Mării Negre. Vatațe străbate cu românii în Transilvania, devastează țara, taie o mulțime de oameni și apoi se întoarce peste Dunăre ducând cu sine un număr însemnat de captivi³⁸.

³⁴ Teoriile lui Bănuț despre „*paptul social*“ al românilor, și anume, că românii *s-a învoit* să se așeze în Dacia, și *s-a învoit* ca să fundeze două *republice*, Țara Românească și Moldova (Derept. pub., pag. 80) sunt meditațiuni filosofice fără nici un fundament istoric.

³⁵ Vezi Diploma reg. Bela IV din a. 1247, Fejér, IV, 1, pag. 447-454.

³⁶ Despotus Nicus in Italia descendit cum ingentibus copiis russorum, Wandalorum, Turcarum, Bulgarorum, Blachorum, Polonorum, Macedonum, aliarumque nationum ad Siciliam capiendam. **Du Cange**, apud Thumann, pag. 352.

³⁷ **Anna Comenna**, Alexiadis lib. VIII, pag. 395-407. Ed. Bonnensis.

³⁸ **Ioannis Cinnami** Historiarum lib. VI. 3. pag. 260. Ed. Bonn. Λέοντα σέ τινα Βατς την επίκλησιν ἐτέρωθεν στρατευμα ἐταγόμενον ἄλλο τε σὺνὸν καὶ ὄη καὶ Βλάλων πολὺν οἴτων ἐξ Ἰταλίας ἀποικοὶ πάλοι εἶναι λέγονται, ἐχ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνω χαλομένω πόνρω λωρίων ἐμβαλεῖν ἐχέλευεν εἰς τὴν Οὐννηχὴν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντός αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις... ὁ Βατάτζης δὲ ὅθεν εἰρηται ποοσβαλὼν ἐχειρέ τε ἀπειδῶς πάντα καὶ ξυνεπάτει τὰ πραπίπτονα. ἀνθρώπων τε οὖν πολὺν εἰργαστυ φόνον καὶ ἀνδραποδισμὸν οὐχ ἐλάσσω πεποιήτο (Leonem autem Batatzem nomine aliunde cum exercitu perinde magno, maxime vero Valachorum ingenti Ponto Euxino, vicinis irruptionem in Hungariam facere iubet qua ex parte nemo adhuc a primis seculis

Cu optsprezece ani mai târziu, la 1185, doi români din provincia Hemului, frații Petru și Asan se prezintă la împăratul Isac Angel, care pe atunci se afla în orașul Cipsela, și ceru de la dânsul, ca să fie admiși în legiunile bizantine – se înțelege cu oamenii lor, – iar drept remunerațiune să li se dea o mică moșie în muntele Hem. Împăratul nevoind a le satisface cererea, amândoi frații, Petru și Asan, se întorc nemulțumiți acasă și în scurt timp revoltează pe românii din Hem în contra imperiului bizantin. Așadar, cestiunea serviciilor militare era implicată chiar și în memorabila revoluțiune de la 1185³⁹.

Și chiar pe timpul când împăratul Isac Angel se afla în lupte continue cu trupele lui Petru și Asan, pe atunci un alt român din Hem cu numele de Chris trecuse la bizantini cu 500 de ostași de ai săi, și se lupta în armata imperială în contra românilor⁴⁰.

Peste tot românii formau în această epocă (1091-1235) un element principal din armata imperiului bizantin, și într-adevăr ei ne dau probe de o strălucită valoare militară, bătănd armatele lui Isac și Alexe Angel, sfărâmand trupele cruciaților și prinzând pe Balduin împăratul latinilor⁴¹.

eos invaserat ... Batatzes autem prosternit hominum ingentem caedem edit, nec pauciores captivos ducit.) D-I Hasdeu se încearcă a comenta pasagiul acesta din Cinam astfel: că armata română a lui Batațe era compusă din oltenii de la Severin, cari „profitând de dușmănia dintre imperiul bizantin și regatul maghiar, se aliază cu cel dintâi, năvălesc în Ardeal și cuprind Ducatul Făgărașului“ [Ist. crit. Ed. II, pag. 14-15]. Însă față de evenimentele ce se dezvoltă peste 18 ani în provincia Hemului [anume puternica revoluțiune a românilor sub Petru și Asan, apoi întemeierea statului româno-bulgar la Balcani], convicțiunea noastră în privința aceasta este cu totul din contra.

³⁹ Nicetae Choniatae de Isaccio Angelo lib. I 4 pag. 482. Ed. Bonn in οἱ Μυσοὶ πότερον ἀνοράζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι χιχλήσχονται ... ἐς ἀποστασίαν λαμπρὰν ἀνεσχίρησαν ... ἦσαν δὲ οἱ τοῦ χαχοῦ πρατουργοὶ καὶ τὸ ἔθνος ὅλον ἀνασεΐσαντες Πέτρος τις καὶ Ἀσάν, δημογενεῖς καὶ ταυτόσποροι, οἱ καὶ μὴ δρώντες τὴν νεωτέρεισιν Πρωφάσιστον προσασί βασιλεῖ σκητομέσῳ ἐν τοῖς Κυπέλλοις, αἰτούμενοι συστρατολογηθῆναι Ῥωμαίοις καὶ διαβασιλεῖον γράμματόσφισι βραβενθῆναι χωρίον τι βραχυνπρόσδοον κατὰ τὸν Αἴμον αἰέμενον (qui oli, Mysi, nunc Blachi nominantur ... aperte defecerant eius defectionis principes et auctores fuere duo ex illa gente fratres, Petrus et Asan; qui ne sine causa res novas moliri viderentur imperatorem Cypsellis degentem adeunt, petentes ut in Romanas legiones referantur, et sibi praedium exigui redditus in Haemo monte situm assignetur).

⁴⁰ Nicetas, de Alexio sacii Angeli Fr. lib. II. c.3. ἦν δὲ ὁ Χρυσός οὗτος Βλάχος τὸ γένος, τὴν ἡλίχην συνεσταλμένος, μὴ συμφρονήσας μὲν ἀφισταμένοις Ῥωμαίων Πέτρῳ τῷ Ἀσάν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον χατ' αὐτῶν ἀράμενος ὄπλα μεθ' ὧν εἶχε πενταξοσίων ὁμογενῶν, καὶ Ῥωμαίων, γωγοῶς ἐνσπονδός (Erat is Chrysus genere Blachus, parvae staturae homo qui in Petru et Asanis defectionem a Romanis non consenserat, ac potius foedere cum Romanis icto cum suis D militibus arma eis inferebat).

⁴¹ Roesler, Romänische Studien, pag. 108. 114. So dienen auch zahlreiche Walachen im Feldzuge Alexios I gegen die Kumanen (sau Pacinați). – Die Heere des Kaiser Isaak Angelos bestehen zum Theil aus ihnen. – La anul 1260 românii din Tesalia se luptă în armata lui Michail Despotul Etoliei în contra lui Mihai Paleologul: Ioannes nothus filius ex ea gente sibi conflatum exercitum ductabat quae ... nunc Megaloblachitae

Istoriograful bizantin Niceta, care fusese guvernator al Filipopolei pe la a. 1189, ne relatează că românii din Hem încă înainte de revoluțiunea lui Petru și Asan, aveau o mulțime de castele zidite în munți pe prețipiturile stâncilor, și încrezuți în forțele proprii, ei s-au arătat totdeauna cu puțină supunere față de imperiul bizantin⁴².

vocabantur. Georgii Pachymeris, de Michaelae Palaeologo lib. I pag. 83. Edit. Bonn. – Pe la anul 1343, pe când Tesalia se numea Βλαχία și μεγάλη Βλαχία împăratul Ion Cantacuzen zice către legalii lui Arocaur: Τὰ δ' ἔμα στρατόπεδα ἢ πε περὶ ἐμὲ διηνεχῆς δύναμις καὶ Θεσσαλία μικροῦ πάσα ἀχόθειν δ'οίμαι σε τὴν Θεσσαλιχὴν ἵππον ἡλίχη, καὶ ὅσην ἔχει τὴν ἐμπειρίαν ὁ στρατὸς ἐχέεινος πρὸς τὰ πολέμια, καὶ ὅπως μαχρὸν χαιποχιλίων ποδῆμων εἰσὶν ἀΟληταί (Exercitus autem mei sunt, primum eae vires, quae me perpetuo comitantur, tum etiam tota fere Thessalia. Atqui audiisse te opinor, quantus Thessalorum equitatus, quantumque ille in re militari habeat experientiae et quomodo sit longis ac multiplicibus bellis exercitatus). Niceph. Gregoras. Hist. XIII c. 8 pag. 663. Cantacuzeni Hist. lib. 171. pag. 320-233. Georgii Acrop. Annales p. 66. Phrantzes p. 414. – Astfel de miliție equestră consuetudinară a existat și în Țara Făgărașului din cele mai vechi timpuri și până în secolul al XVIII-lea. Vezi Monumente pentru istoria Țării Făgărașului în *Columna lui Traian*. A. 1882 și 1883. – Asemenea găsim și pe românii din Bosnia prestând servicii militare banului Mladin: Vlahorum nomen ante annum MCCC in Dalmaticis monumentis non reperitur, talique nomine censentur pastores, montana Bosnae incolentes, qui, cum Mladino, Dalmatia, Croatiae, et Bosnae Bano, militaria servitia praestitissent ad plana descendere, et Croatis immixti, agros colere permisi fuerunt; inde multiplicati, maritarum quoque civitatum agros infestarunt. I. Lucii de Regno Dalmatiae. lib. VI. c. 5. – Românii din ținutul Prizrenului aveau să repareze cetățile. A se vedea hrisovul țarului Dușan de la a. 1348, la *Hasdeu*, Arch. ist. II. pag. 121. – Pe de altă parte grecii, după cum ne spune Procopiu, erau considerați ca cei mai slabi soldați din armata bizantină: ἐπιχαλοῦντες τοῖς μὲν ὡς Γράχοι εἶεν, ὡσπερ οὐχ ἐζὸν τῶν ἀπὸ τῆς τὸ παράπαν τινιγενναῖῳ γενέσθαι (Graecumque nomen ut probum aliis obiectaretur quasi nullum Graecia ferret strenuum militem). Procopii Historia Arcana c. 24. pag. 134. Ed. Bonn.

⁴² Nicetae de Isacio Angelo lib. I. 4. οὗτοι γὰρ (οἱ Μυσοὶ νυνὶ δε Βλάχοι) ταῖς δυνασταίαις πεποιθότες, καὶ τοῖς φοῖς φρονήσις νρασνόμενοι ἄ πλεῖστά τε εἰσι καὶ ὀρθὰ χατ' ἀποτόμους χείμενα πέτρας, καὶ ἄλλοτε μὲν χατὰ Ῥωμαίων ἐμεγαλαύχησαν ... εἰς ἀποστασίαν λαμπρὴν ἀνεσχίρησαν (Hi enim – Mysi nunc blachi – angustiis et castellis freti, quae plurima haben praeruptis saxis inaedificata, cum prius etiam Romanos parum curarent ... aperte defecerunt). – Ephraemius de Isacio Angelo v. 6071-6080: Ἀγγιχίον οὖν παραμείψας (βασιλεὺς) τὴν πόλιν - εἴσεισιν Αἴμον τὴν Βλάχων παροχίαν, - πάντα δὲ τῶχεῖ φρονήσιςπολιχίαν - εδριῶν ἐρηνμὴν ἰσχὴν ἐνδεδυμένα, - καὶ τείχεσι πύργοις τε διελημημένα ... ὑποστροφῆς ἦψατο τῆς πρὸς πῆν πόλιν. (Quam obrem – Caesar-a urbe Anchialo praeterita Haemum iangreditur, Blachorum sedem. sed cum castella ibidem cunctasque urbeculas praesidiis invenisset munitas validis, moenibus atque turribus convestitas ... redditum ad urbem regiam instruere coepit). La anul 1342 împăratul Ioan Cantacuzen numește pe Ioan Agel χεφαλήν τῶν χάστρον καὶ χωρῶν Βλαχίας (caput seu praefectum castellorum et regionis Blachiae; adică al Tesaliei. Ioann. Cantacuzeni Historiarum lib. III. cap. 53.

În fine chiar și administrațiunea ținuturilor românești era mai mult militară decât civilă. Încă în secolul al X-lea Hemul și Tesalia (ce în scurt timp apăru cu un caracter românesc), erau guvernate de duci, adică militărește, după cum ne relatează Constantin cel născut în Porfiră⁴³.

Aparițiunea românilor în armata bizantină am putea s-o urmărim chiar până în suta a șasea, la anul 579, când generalii Comențiol și Martin pierdură o victorie aproape sigură asupra avarilor, din cauză că un soldat strigase către altul în limba ținutului Hem, „retorna, retorna“, sau după Theofane, „torna fratre torna“, cuvinte, cari constată aproape cu certitudine, că corpul de armată al lui Comențiol și Martin era compusă din elementul romanic al Peninsulei Balcanice⁴⁴.

Aceeași consuetudine militară o aflăm și la românii din stânga Dunării.

La anul 1457 regele Ladislau al Ungariei confirmă vechile libertăți ale românilor din B a n a t, în semn de grațitudine, după cum zice dânsul, pentru meritele, ce le au câștigat românii aceștia păzind și apărând vadurile Dunării în contra deselor incursiuni turcești, – și regele adaugă cu această ocaziune, că m i l i t a r i s m u l românilor din Banat era c o n s u e t u d i n a r, adecă nu era impus nici prin lege și nici prin relațiuni de vasalitate⁴⁵.

pag. 320. Edit. Bonn. – Tot despre românii din Tesalia zice și călătorul spaniol Beniamin Tudela: neque ullus rex eos domare potest. Roesler, Rom. Studien, pag. 108.

⁴³ Const. Porphyrogeniti, de Thematibus lib. II. pag. 47, 50. Ed. Bonn.

⁴⁴ Theophylacti Hist. II. c. 15. Ed. Bonn. 99 ...πρωτότερον τε ηλώτερον, εις τοῦτοισιν τραπέσοι ἄλλος ἄλλω προσέτατε <ρετόρνα> μετὰ μεγίστων ταραχῶν φθειγόμενοι, οἱ αὖτε νυκτομαχίας τινὸς ἐνδημοῦσης ἀδοχῆτος αὐτοῖς (et alius alium patria voce ad reditum impellere, retorna retorna tumultuosissime vociferando ac si de improvviso nocturna pugna illis ingruisset. – La Theofane, Chronographia, P. 213. ed. Bonn. 397. τὸρνα τὸρνα φράτρε. – Roesler, Rom. Studien, 107. Die angeführten Worte des Soltaden gehören einer romanischen Sprache an und legen ein Zeugnis dafür, ab, dass Soldaten deren Muttersprache ein romanischer Dialect war im griechischen Heere dienten; wahrscheinlich waren dieselben Anwohner der Gegend welche als ein von Wlachen erfüllte unter Manuel Comnenos erscheint. – Sulzer (Geschichte des transalp. Daciens. II, 40-41) încă nu contestă caracterul românesc al acestor cuvinte: Geschagen diese Worte nicht in wälischer sondern walachischer Sprache, wie Thunmann mit Grunde muthmasset. Pic însă (Abstammung der Rumänen, 54) alterează cu totul înțelesul cuvintelor lui Sulzer, când zice: Die erwähnten Worte sind jedenfalls lateinischen Ursprungs, jedoch nicht der walachischen Gruppe, wie schon seinerzeit Sulzer Bemerkht hat, (?) angehörig.

⁴⁵ Pesty, A ször. várm. h. oláh kerületek. 73. 1457. Nos Ladislau ... consideratis fidelitatibus et fidelium seruiciorum meritis eorundem V niversorum Nobilium et Keniziorum ac ceterorum Valachorum (de Districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofw, Borzafw, Komiathy et Illyed vocatis) quibus ydem non solum predecessoribus nostris Regibus Hungarie, sed et nobis se gratos reddiderunt, et acceptos, et praesertim eo respectu, quod ipsi ... in custodia et tuicione Vadorum Danuby contra crebros incursus Turcorum ... personas, resque et bona sua fortune casibus summittere, damnaque et incommoda ac vulnera dira suscipere non formidant. Volentem eisdem gratitudinis vicem,

Aceiași caracter militar îl aflăm și la românii din părțile Tran-silvaniei.

Românii din Brețcu, un mic popor așezat în partea orientală a Transilvaniei, constituiau încă din vechime o garnisoană permanentă la pasul Oituzului, având să apere frontiera de acolo și să facă explorațiuni în ținuturile Moldovei, după cum le-a fost datina și până aici (sicut hac tenus sunt consueti⁴⁶).

Iar românii din ținutul Deve și al Hunedoarei formau în evul de mijloc o societate organizată militărește, având să construiască fortificațiuni, să apere castelele, să ia parte la expedițiuni în timp de rebel, – și regele Sigismund numește această îndatorire a românilor o v e c h e și l a u d a b i l ă c o n s u e t u d i n e⁴⁷.

rependere, omnia et singula eorundem Valachorum et Keniziorum privilegia ... pro eisdem nobilibus Valachis et Denezys ceterisque Valachis ... confirmamus. – Ibid. 75-76. 1457 Ladislau dei gratia ... fidelibus nostris vniversis et singulis volahis Nobilibus et Denezys districtus Komiathy Salutem et gratiam ... fidelitati vestre taliter respondemus ... quod nos maxime ex consideratione, vt vos, vnacum ceteris volahis Nobilibus et kenezys prescriptorum septem districtuum ad seruicia nostra adque pro conseruacione, et defensione, confirmiorum, et vadorum illarum parcium inferiorum ex consuetudine obligamini ... prefatum districtum komyathi, pretactis aly septem districtibus volahicalibus readiunximus et reincorporauimus. – Pesty, A ször. Bánág. III, 117. 1494. Nos Wladislau ... consideratis fidelitatibus et seruicys per eosdem Wolachos (districtus Sebes) in exercitiis expeditionibus contra seuisimos Thurcos sepeseptius instauratis. – Pentru serviciile militare ale românilor din Țara Severinului este importantă și diploma regelui Bela IV din anul 1247. Fejer, IV. 1. 449 ... volumus etiam, quod memorati Olahi ad defensionem terrae, et ad injurias propulsandas seu vlciscendas, quae ab extraneis, nostrae ditioni non subiectis, inferentur iam dictis fratribus (domus hospitalis Ierosolymitani) cum apparatu suo bellico assistere.

⁴⁶ Fejer, X. 6. 796-798. 1462. Nos Sigismundus ... volumus autem, quod sicut hactenus sunt consueti, ita et in tuturum dicti custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldaviae obligati sint.

⁴⁷ Kemeny in Magazin f. Geschichte Siebenbürgens. II. 315. 1427. Sigismundus ... Olachi hi (in districtibus olachalibus castris Deva) ... etiam opera seruitia manualia ad conseruationem castris oportuna, ut sunt munimenta struendi, et reparandi aggeres fodendi, ligna secandi, indagine praecidendi, victualium et comteatum devehendi, et alia id generis seruitia facere, juxta antiquam et laudabilem consuetudinem teneantur. – Ibid. 311. 1482. Mathias ... unde nos praefatos Kenezios nostros (in pertinentiis castris Hunyad) in antiquis eorum libertatibus tenere volentes, et conseruare, fidelitati vestrae firmiter mandamus, quatenus ... eis seruitia ad praefatum castrum nostrum Hunyad ut prius facere adstricti fuerunt, permittatis. – Aceiași caracter social îl găsim și la o mică colonie română din comitatul Arva în Ungaria, aproape de frontierele Moraviei și Galitiei. Schwartner, De Scultetiis. 167-168. 1614. Nos Comes Georgius Thurzo de Bethlenfalva, Regni Hungariae Palatinus ... debitum habentes respectum demissae supplicationis Pauli Sculteti ac quinque colonorum Valachalium possessionis nostrae Sucha Hora dictae, ad arcem nostram Arva omnino in eodem comitatu Aruensi extractam spectantis ... cum eisdem colonis conclusimus tali modo ... tempore necessitatis armati insurgere, arcemque restaurare debeant et teneantur. – Iar românii din fostul ducat al

Aceeași lăudabilă consuetudine, cum o numise regele Sigismund, o găsim la românii din Țara Făgărașului, în vechia *Terra Blacorum*.

Boierii din Făgăraș constituiau încă din vechime o cohortă stabilă în jurul castelului de aici, având să presteze servicii militare domnilor acestei provincii, și anume servicii militare ecvestre în puterea unei vechi consuetudini. Și această instituțiune se conservă în Făgăraș până la jumătatea secolului trecut, iar la anul 1876 guvernul unguresc șterse și ultima rămășiță din acest sistem militar, numele și funcțiunea de *Căpitan al Țării Făgărașului*⁴⁸.

Omlașului după multe certe, ce le au avut cu sașii din scaunul (districtul) Sibiului, în fine se împacă la anul 1383, stipulând expres, că dânșii, adică românii, vor avea să apăzească frontierele Carpaților de la Tâlmaci și până la Săliște, *Fejer*, X. 1. 132-133. 1383 ... secundus articulus est iste: quod assumpserunt ipsi Valachi custodiam seruandam, in omnibus alpiibus ad Tolmaczvsque ad magnam villam Valachicahalem. – La anul 1260 românii se luptă în oastea regelui Bela al IV-lea, în contra regelui Otocar al Bohemiei. Acesta din urmă scrie Papei: (*Fejer*, IV. 3. 16. 1260) ... gravis belli, quod adversus Belam, et natum eiusdem Stephanum Vngarie reges ... et innumeram multitudinem inhumanorum hominum Cumanorum, Vngarorum ... et Valachorum ... auctore Deo gessimus. – La anul 1325 (așadar înainte de trecerea lui Bogdan) românii din Moldova probabil cu cei din Maramureș dau ajutor polonilor în contra marcgrafului din Brandeburg. *Dlugosii*, Hist. polonica. Ed. Fraancofurt. 989, 1325. Wladislaus Poloniae Rex ... contractis magnis suorum gentium copiis, auxiliis etiam vicinorum populorum, videlicet Ruthenorum, Valachorum et Lithuanorum stipatus, marcham Brandeburgensem citra et ultra Odram sitam post festum S. Ioannis Baptistae ingreditur et a Brandeburg vsque ad Franckofordiam quanto latius fieri poterat, populationem iussit extendi.

⁴⁸ *N. Densușianu*, Monumente pentru Ist. Ț. Făgărașului, în „Columna lui Traian“, 1882, 220. 1664. Nos Anna Bornemisza ... hogy ök is (Sándru Pándre is Stantsulla és Sztojka) az régi szokás szerént Fogarasi Varunkhoz tartozando szolgalttjokat jo köntösökkel paripával és fegyverekkel fel lévén ruháztatva ... tartozzannak praestálni (Noi Anna Bornemisza ... ca și ei – Șandru Pandrea cu Stanciu și Stoica - să fie obligați în conformitate cu vechia consuetudine a presta serviciile, cu cari sunt datorii la castelul Făgărașului ... fiind echipați cu haine, cu cai și cu arme bune). – Ibid. 250-252. 1694. Nos. Michael Apafi ... ut (Alexander Fulitsa haeredesque et Posteritates ipsius) more aliorum verorum natorum indubitatorum Districtus nostri ac Arcis Fogarasiensis existentium et inservientium Boerorum nostrorum equis ac frameis ad id aptis et convenientibus inservire debeant et sint adstricti. – Aceeași cavalerie consuetudinară o găsim și la românii din Maramureș. „Maramureșenii, zice Miron Costin, se bucură de a nu fi iobagi, ci ca niște oameni liberi să cărmuiască după legile lor proprii, avându-și data pe seamă cetatea Hust și servindu la războaie în cavaleria regală, în care se disting prin vitejie“. Vezi: Opisanie ziemi Moldawskiej i Multanskiej przez *Mirona Costyna*, în Cronicele României de M. Kogălniceanu, III, 509-510. Cf. *Engel*, Fortsetzung der Voracten z ungr. Geschichte, în Allg. Weltgeschichte. XXXI. Th. III Band. 113-115. – Tot aceași organizațiune militară o aflăm în Țara Românească și în Moldova: „Toți românii erau arcași (Arkaszam) sau călărași (Kalaraszami“, zice Miron Costin vorbind despre epoca lui Dragoș. *Miron Costin*, Descrierea Molovei și a Țării Românești, la Hasdeu, Arch. ist. Tom. I. 1. 167-171. Cf. *Bălcescu*, Puterea armată; Ist. românilor sub Mihai V. V. 587-668. – Paul Ioviu încă amintește că românii sunt puternici în cavalerie.

În fine tot aceleași vestigii ale antichității românești le găsim și la românii din *Croația și Slavonia*. Așezați între râurile Drava și Sava, românii de aici formau o comunitate militară, constituiți sub voievozi și căpitani și îndatinați să apere frontierele Austriei în contra invaziunilor turcești. La anul 1627, împăratul Ferdinand al II, confirmă vechile libertăți ale acestor români și recunosc expres meritele ce le-au câștigat acest popor, față de imperiul german și față de întreaga lume creștină, cu serviciile sale militare, ce le-au prestat încă de pe timpul *descălării* sale acolo⁴⁹.

Astfel poporul român în evul de mijloc atâta dincoace, cât și dincolo de Dunăre ni se prezintă ca un popor adevărat legionar: viața sa publică este în arme, în expedițiuni, cari se întind de o parte până în Sicilia și în marcgraafiatul Brandenburgului, de altă parte până în Bosnia și în Peninsula Crimului. Nu este locul aici să cercetăm mai departe originea acestei consuetudini militare, faptul, rămâne însă pozitiv, că această viață era comună întreg elementului român, deși îl aflăm răzlețit prin diferite țări și trăind sub diferite guverne.

Întocmai cum era caracterul, așa erau și elementele societății române.

Ea gens (Valachi) equitum polletnam quisque uel egentissimus domi equum alit, quo praedatur el militat. (Historiarum sui temporis. Lib. XL).

⁴⁹ Гласник српског ученог друштва. Књига пета, 23-24. 1627. Ferdinandus ... considerantes et expertum plane habentes dictam nationem Valachorum, militarem operam eorum, excubandoque et Vigiliis agendo, quae pro bonno et emolumento partium illarum, et etiam locorum Confiniariorum (inde a tempore emigrationis, et condensationis in sedes et domicilia quae etiam nunc incolunt) exhibuerunt et impenderunt, etiam communi Reipublicae Christianae rebus non nihil commodi attulisse. – Ibid. 39-40. *Statuta Valachorum*, De re militari. Art. VII. Cum vero tota Valachorum Communitas rebus potissimum bellicis ac militaribus vacet (este devotată), ob idque singularibus privilegiis gaudeat. Art. XI. Quocumque autem tempore, quod Deus clementer advertat, quidam impetus aut suspicio majoris momenti oriretur, ex omnibus omnino Capitaneatibus, quotquot inveniuntur Valachi, imo ipsa juvenus, decimum octavum annum excedens, ad Turcas et hostes, co unctis viribus, omni ex parte cum vita et sanguinis effusione propulsandos – subito erunt parati, adeoque militaribus signis ... excitati intra vel ad summum tres horas cum omni Bellico apparatu, semper ad minimum sex velseptem millia militum Valachorum, in unum locum congregabuntur. – Încă pe timpul împăraților romani, frontierele imperiului erau ocupate cu garnizoane numeroase numite milites limitanei. A se vedea *Iung*, roemer u. Romanen 40 et seq. – *Böcking*, Notitia dignitatum ... in partibus orientis, p. XLII. Dacia ripensis habebat Praesidem et Ducem limitaneum. *Procopii*, Hist. arcana, c. 24. Ed. Bonn. 135. – Tot ca militari aflăm pe români și în Peninsula Crimului. La anul 1474 turcii ocupase fortăreața gotică Teodoro din Crim. În relațiunea italiană despre ocuparea acestei cetăți se zice, că domnul Gothiei a apărut fortăreața cu cu 300 de români. *Tomaschek*, die Goten in Taurien, 54: l'armata era a campo a un castellar fortissimo della Gotia, che si chiama Teodor, dove si trova il signore della Gotia con 300 valacchi, e gli ha dato cinque battaglie ordinate e non l'ha potuto ottenere, perchè e fortissimo, come l'ho detto, e non vi si può entrare se non da uno luogo. *Tomaschek* crede însă că acești 300 de „valacchi“ ar fi fost goți (?).

În fruntea provinciilor române, atât dincoace, cât și dincolo de Carpați, se afla câte un *V o i e v o d*, *B a n* sau *C ä p i t a n* (militum Duces, Exercitus ductores) investiți totodată și cu funcțiuni administrative și cu unele atribuțiuni ale puterii judecătorești⁵⁰. Iar societatea, sau poporul, se afla divizat în trei clase, în *b o i e r i* sau militari de prima ordine, *c h i n e z i* sau căpitani de districte, și în țărani obligați la apărarea castelelor și a frontierelor și la rezbel în timp de necesitate.

Așa aflăm în evul de mijloc o mulțime de voievozi în toate părțile unde a existat vreo societate română: voievozi pe Stanislav și pe Lirtioi, unul dincoace și altul dincolo de Olt⁵¹, pe Ion voivod în Banat⁵², pe Milutin voievod la Mihadia⁵³, pe Raia și pe Stoica voievozi ai Caransebeșului – Oppidi Valachorum⁵⁴, pe Bolia voievod în comitatul Zarandului, pe Iacob voievod la

Abrud⁵⁵, pe Negul, pe Ion și pe Petru, voievozi în ținutul Beiușului⁵⁶, pe Stanislav și pe Balcu, voievozi ai românilor din Satmar⁵⁷, pe Vladu și pe Nicolae, voievozi ai românilor din părțile Clujului, Dobâcii și ale Solnocului⁵⁸, pe Ștefan, pe Ion, pe Bogdan, pe Balcu sau Băliță și pe Dragu, voievozi în Maramureș⁵⁹, aflăm că un căpitan în fruntea Țării Făgărașului și a Chioarului⁶⁰,

⁵⁰ *Kemeny*, în *Uj Magyar Muzeum*, II, 125. 1415. Nos Pypo de Ozora Themensiensis ... Comes ... quod licet nos Boalyam Voyvodam de Krestor ... decollari fecerimus universasque possessiones et portiones possessionarias ... abstulerimus. – *ibid.* II. 130 ... az abrudbányai aoláhságnak (Also Fejér megyében) még 1547-ben külön (Jakab névén) vajdaja volt.

⁵¹ *Nagy Imre*, *Codex dipl. hung. Andegavensis*, II. 238. 1326. possessionem ... Hudus vocatam populosam in qua Negul woynoda considet et commoratur. – *Fejer*, IX. 3. 365. 1363. Iwan Woyvoda de Bulenus, ac Boch de Balk, frates sui. – *Kemeny*, Transilvania, 1872. 200. 1410. Petrus Vajda, ac Universi Kenezii et Jurati de pretinentiis ejusdem Belenes. – În *Regestele Orăzii* din secolul XIII încă se face amintire de unele persoane numite „Voda” și de un Luca „Princeps exercitus”: §. 96. Voda, Queren et Andreas de villa. Scerep feurunt Varadini cum pristaldo eorum nomine Toma. – *Ibid.* §. 241. Luca Principe Exercitus, et Mathia centurione impetierunt libertinos Forcos et Kelemen. – *Ibid.* §. 336. Voda, filius Forcassi, impetiit ioubagionem Lamperti, scilicet Hegun de occisione patris sui.

⁵² *Fejer*, X, 1, 87-88, 1383. Zaniszló ... ki a Kerechkey és buchnicze falukban Királynék Olahjinak Vajdája vala (Stanislav ... care a fost voievod peste românii regiunii din satele Kerchey și Buchnicze). – Despre voievozii din comitatul Bereg în districtul Craina, cf. *Duliscovic*, II, 19, apud *Pic*, 148. – *Fejer*, X, 1. 69. 1383. Maria ... Dicunt nobis Balk, Vajuoda Comitiss Zathmariens. et Drág. ac Ioannes fratres sui. – *Fejer*, X. 1. 99. 1383 ... Balk Vajuoda, comes Zathmariens. et Dragh, ac Ioannes fratres sui. – *Fejer*, X. 8. 139. 1384. condam Wolk Wajuode, Comiti Zathmariens. nec non Drag et Ioanni, fratribus eiusdem. – În *regestrelor Orăzii* din secolul al XIII-lea încă se face amintire de un voievod din comitatul Satmarului. § 102. Dethmar itaque curialis Comes Simonis quendam Voiuoden nomine Comitiss de Zathmar ... missit Varadinum ad candentis ferri iudicium.

⁵³ *Archiva* familiară a contelui Teleki din Târgul-Mureșului. 1370. Petrus filius Ladislai et Andreas ac Mattyas approximi ipsius Petru de Nadasd comitatu de Kolos ... una cum Ladislao Wayvoda Olacorum potentialiter veniendo. – *Kemeny*, Transilvania, 1873. 115. 1450. Nicolai Wayvode Walachorum nostrorum de Oláh Gorbo. – *Registr. Varad.* §. 44. An. 12 ... Vincentius, Vendegu, Voca de villa Roba impetiere conuillanos suos ... dicentes, quod eorum falsa suggestione, quidam potens nomine Vaiavoda in sex marcis eos damnificasset. Illi responderunt quod praenominatus Vaiavoda non eorum suggestione quid quam eis subtraxisset, sed cum esset eorum centurio, et ipsi castrenses. – *Ibid.* §. 147. An. 12. Bulsuh dux Exercitus de castro Zounuc. – *Ibid.* §. 304. 1219. Cum Voinoda comes de Doboca peruideret exercitum suum. – *Kemeny*, Transilvania. 1874. 145. 1548. Anna Bathori de Somlyo ... Thomam Hosszu (nume uzitat la români) de Kis Nyires in Voivodat possessionis Restolcz ... confirmat.

⁵⁴ *Ant. Szirmay*, *Notitia Comitatus Ugochiensis*. 113. 1300. Stephanus Vayvoda ... Comes de maramaros. – O diplomă a regelui Ludovic din 1349, aminteste de un Ion filium Ige (Iugae) vojvodam Olacorum (Col. d-lui St. Szilágyi în Sighetul Marmației, apud Hunfalvi, *Die rumänen*. 113). – *Fejer*, X. 3. 469. 1365. Ludovicus ... possessionem

⁵⁰ *Ioan Lucii*. De Regno Dalmat. et Croat. lib. VI. c. I. Voyuoda vero exercitus ductorem significabat, et hodie promiscue pro quolibet exercitus vel ordinum ductore accipitur, ut apud Italos Capitaaneus. – *Ioann. Diugossi*, *Hist. Polonica*, Ed. Francofurt. I. 58-59. Woiewodas, id est Exercituum ductores. – *Гласник српског ученог друштва*. Књига пера. Statuta Valachorum. De re militari. Art. II. 38-39. Vojvodae sint viri militares, illibatorum morum aet vitae integritate praediti. Cf. *Pesty*. S Ször. Bántág. II. 219.

⁵¹ *Fejer*, IV. 1. 448-449. 1247 ... totam terram de Zeurino usque ad flumen Oltae excepta terra Kenezatus Lyrtioy (Pr. Linioy) Waiwodae, quam Olahis relinquimus ... a fluvio Oltae et alpius ultrasilvanis totam Cumaniam ... excepta terra Szeneslai Woiavodae Olahorum.

⁵² *Fejer*, X.1. 426. 1388. Ioanne quondam Wayuoda Zeurinen. – *Ibid.* X. 1. 503. 1389. Ioanne oli, Wayuoda Zeurineni. – *Pesty*, A ször. várm. h. oláh kerületek. 82. Iacobus de Marga et Rayan waywoda vice Bani Zewrinienses. – Chiar și cuvântul „Ban” după Du Cange, nu însemnează altceva decât voievod sau căpitan al militarilor: Certe a ban seu banno, vel bando, id est, vexillo videntur Bani appellati, quod sub eorum vexillis ac signis provinciales militarent (Glossarium med. et. inf. latinitatis. – *Fejer*, X. 6.7. Fuerant quippe Bani ductores exercitus generales. – În vechea limbă sârbească, cuvântul „ban”, după cum mărturisește răposatul Safarik, nu există, iar Croații ar fi adoptat această numire de la avari. Safarik's Geschichte des serbischen Schriftthums. 38. 43. Numele de ban îl aveau și prefecții din districtele românești, ale Caransebeșului și Lugojului (*Pesty*, A. Ször. Bántág, I. 293-314).

⁵³ *Pesty*. A Ször. Bántág. III. 38. 1439. Ladislaus filius Myluthen Wayuode de Mihald.

⁵⁴ *Pesty*, A ször. Bántág. II. 219. 1429. Raya Peter Sebesi Vajda. – *Ibid.* III. 125. 1498. Stephani Izthowyka (mai jos Ztoyka) Judicis et Wayuode ... Oppidi karansebes. – *Ibid.* III. 152. 1505: Nos Stephanus Ztoyka, Judex et vayvoda de Karansebes. – La anul 1494 Nicolae Lazăr se înțitulează căpitan și jude. *Ibid.* III. 115. Universi nobiles districtus Karansebes: Nicolaus Lazar Capitaneus et Judex. – Voievozi sau bani se numeau și prefecții comitatului Timișoarei [Alias etiam Vajvodae et bani dicti. *Lehotzki*, *Regni Hung. Status et Ordines*. 152). – *Nagy Gábor* scrie, că sub autoritatea banilor din Timișoara se aflau următoarele orașe: Severinul, Orșavoia, Caransebeș, mai departe 9 voievozi, voivodatele Lugoșului, Itvișiului, Mănăsturului și al Ciochei și în fine 2 castelani. (*Pesty*, A. Ször. Bántág. I. 426).

voievozi la românii din Croația și Slavonia⁶¹, voievozi la coloniile din Galiția⁶², în fine voievozi și la românii din Tesalia⁶³.

Kunya vocatam cum apertentiis ... in Comitatu Marmarus existen, quae per infidelitatem Bogdan Wajuodae ... ad se devolutas solenni privilegio (strenno viro Balk, filio Saz, Moldavo, Waynodae Maramorusiensi) confert. – Ibid. IX. 3. 469. XI. 474-475. 1365. Balk filio Zaas Moldavo Wayvodae Maramoriensi. **Kemeny**. Uj Magyar Museum. II. 1854. 121. 1386. Comitum Balk Wayvode Olachorum, et Drag ejus fratris (comitatus in personis, in nostrae Maiestatis accedens praesentiam. – **Miklosich**, Acta Patriarchatus. II. 156-157. 1391. ὁ τε βοιβόδας ὁ Μπαλιτζας (Baliță și Ndrașagos (Dragu) ἔχονσι μοναστήριον ἀπὸ γονιότηριος περὶ τὸν τόπον τοῦ Μαραμόρεσο – **Fejer**, X. 2. 63. 1392. Magnificis viris Dominis Balk et Drag Vayvodis Comitatum Maramorosii et de Ugocha. – **Ant. Szirmy**, Notitia comit. Ugochiensis. 143. 1400. Dominae consortis Dragh Wayvodae de castro Nyaláb (Ugocia). – Despre mai mulți voievozi români amintește papa Clemente al VI-lea într-o scrisoare către regele Ludovic al Ungariei. **A. Theiner**, Vetera Monumenta hist. Hungariam sacram illustrantia. I. 691. 1345. Clemens Episcopus ... auditum, quod Olachi Romani commorantes in partibus Ungariae Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis ... aliqui, iam viam veritatis agnoverunt per susceptione fidei orthodoxe solliciti et iocundi diversas oportunas litteras nostras patentes et clausas ... Nobilibus viris Alexandro, Bassarati, et aliis tam Nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao principi de Remecha, Ladislao Voyvade de Bivinis, Stanislae de Syprach, Aprozye Voyvade de Zopus, et Nicolao Voyvade de Auginas ... dirigendas providimus. Din localitățile însemnate aici Bevin-ul (de Bevinis) se vede a fi fost în părțile Transilvaniei. Anume într-un document din anul 1332 publicat de Theiner la pag. 560, se face mențiune de comuna Bevin în „partibus transilvanis“ (dns Chumradus de villa Bevini sc. quondam decanus de Sprungi). Iar Syprach-ul se pare a fi românescul Siplacu (ung. Széplak), nume de sate în ținutul Sân-Mărtinului, Reghinului, Dejului, Sălagiului și al Orășii. (Cf. **Fejer**. III. 2. 130. 1228. possessionem nomine Széplak, ultra siluas voievozi amintiți aici ar fi fost principi feudali din Muntenia. Papa Clemente ne spune expres, că acești Olachi Romani erau din trei provincii diferite și anume din Transilvania, Țara Românească și din Sirmiu.

⁶⁰ Că Făgărașul și Omlașul au format în vechime două voievodate românești se vede din titlurile domnilor Țării Românești, cari în sec. XIV și XV se numesc foarte adesea ori duci ai Făgărașului și Omlașului. Iar după ce Făgărașul a fost rupt de către Țara Românească titlul de Duce se înlocui cu titlul de Căpitan. **Approb. Constitutiones**. P. II. tit. 15. art. 1 Fogaras Vára és Tartomány ... a Kapitányok autoritások és inspectiójok alatt hagyatnak (Fortăreața Făgărașului și ținutul său se lasă și de aici înainte sub autoritatea și inspectiunea căpitanilor). – Ibid. despre Chioar. III. tit. 46. art. 5. – **Pesty**, Az eltűnt régi vármegyék, II, 67-70. – Nu amintim aici despre Gelu, dux Blacorum terrae ultra silvanae (Anonymus Belae regis c. 24, 26), și nici despre Negru-Vodă al Făgărașului, existența lor fiind încă supusă controversei.

⁶¹ Гласник српског ученог друштва. Книга пета. 23. 1627. Ferdinandus secundus... Unde etiam ad instar suarum Majestatum quondam Rudolphi secundi et Mathiae similiter secundi ... felicis recordationis, qui nimirum nationi Valachorum sub certis ductoribus et

Acolo însă unde elementul român și-a pierdut suveranitatea națională, cum a fost de exemplu în Ungaria și Transilvania, acolo și sfera de activitate a voievozilor a început să scadă din ce în ce mai mult, până în fine, voievozii ajunseră a fi simpli căpitani în trupele milițienilor sau castrenșilor⁶⁴. Dar cu toate acestea voievodatele române se conservară în Ungaria și Transilvania până pe la mijlocul secolului al XVI-lea, nu în aceeași splendoare, ce e drept, în care se aflau voievodatele din Muntenia și Moldova, dar cel puțin ca o tristă relicvă a unei vechi instituțiuni militare a poporului român.

Voievodatele de peste Olt, cum și voievodatele din Transilvania și Ungaria se aflau la început divizate în mai multe chineziate sau districte. Așa aflăm de exemplu, cnezatele lui Ion, lui Fărcașu și Lirțioi⁶⁵ în Țara Severinului (Terra de Zewrino, Banat și Oltenia), chinezatul lui Petru în districtul Mîhadiei⁶⁶, chinezatul lui Ion și Ștefan în comitatele Bereg și Sătmar⁶⁷, reprezentând la început o întindere teritorială destul de însemnată.

Antesignanis ex ditionibus Turcarum emigrarent, ac in domiciliorum loca, quae pro nunc in partibus Slavoniae et Croatiae incolunt, collocarentur, peculiaribus gratiis et favoribus prosecuti fuerunt. Ibid. 38-39. **Statuta Valachorum**. De re militari. Art. V. In Vojvodarum ... demortuorum, vel etiam judicialiter ab officio depositorum loca, alii bene meriti per communitatem Generali commendabuntur.

⁶² Studia historyczne M. Balinskiego. 210. (Apud Hasdeu, Arch. ist. I. 1. 104) 1390. Dzingio de Stupniczz Woywoda Walachorum. – *ibid.* 1392. Dzurdz, de Stupnicza wojewoda Walachorum.

⁶³ **Cantacuzeni**. Hist. III. c. 53. Ed. Bonn. 322. 1342. τινες τῶν ἐν τῇ Βλαχία ὄρχόντων – Deși cuvântul voievod se vede a fi de origine străină, de aici încă nu urmează, că instituțiunea voievodatelor ar fi împrumutată de la slavi. Voievozi aflăm la popoarele din imperiul oriental chiar și pe timpul lui Justinian. (τοὺς ἡγομένους τῶν ἔθνων – praesides gentium. Novella VIII. c. 1). Duci sau voievozi se numeau căpeteniile soldaților romani încă în primii seculi ai erei creștine. **Procopius**, de Belle Persico. lib. I. c. 17. Ρωμαίων στρατιωτῶν ὄρχωα, οὗς δοῦχας ἔαλοῦσιν, eorum quibus milites Romani parent hos duces vocant – *Idem*, de Aedificiis, II. c. 6 – **Böcking**. Notitia Dignitatum in part. Orient. pag. XLII.

⁶⁴ **Registr. Varad.** §. 44. Illi autem (castrenses) responderunt, quod praenominatus Vaiauada, non eorum suggestione quiquam eis subtraxisset, sed cum esset eorum centurio et ipsi castrens. – **Sam Budina**. Historia Szigheti in M. Belii Scriptores, I. 724. Una cum peditum ductoribus seu praefectis quos Vayuodas vocant.

⁶⁵ **Fejer**, IV. 1, 448. 1247 ... totam terram de Seurino ... pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad flumen Oltae, excepta terra Kenezatus Lyrtioy (Pr. Linoy Waiwodae. – Aici se prezintă trei chinezate, al lui Ion. Fărcaș, și Lirțioi și între acești trei, chinezul Lirțioi apare totodată investit și cu demnitatea de voievod în părțile de peste Carpați, anume în comitatul Bereg și în Croația, voievozii se alegeau din partea chinezilor și a poporului. **Vezi Duliskovic**. II. 18, 19, la Pic. 148. Гласник српског ученог друштва. Книга пета. Stat. Valachorum. De re militari. Art. V. pag. 38-39.

⁶⁶ **Pesty**, A Ször. várm. h. oláh kerületek, 51. 1387. fily Dees Kenezy districtuum Castri regalis Michald vocati.

⁶⁷ **Fejer**, X, 1. 88, 1383. Mi Maria ... Iánosnak Sándrinak, és Istvánnak, néhai Zaniszló fiaainak, ki a Kerechkey, ée Buchnicze falukban Királynék, Oláhjinak Vajdája vala ...

Funcțiunile chinezului erau diferite. El era judecător și capul administrațiunii districtului⁶⁸, dar în prima linie, chinezul era prefect militar al ținutului său⁶⁹, și fântânile istorice ne relatează adeseori despre virtuțile militare ale chinezilor români⁷⁰.

Bereg é Zathmar Vármegyékben lévő Oláhoknak Keneziaságát ... örökre ... átadni elt ökkéllétük (Noi Maria ... am hotărât, ca să dăm pentru totdeauna chinezatul românilor din comitatul Bereg și Satmar lui Ion, lui Sandrin și lui Ștefan, feciori ai decedatului Stanislau, care a fost Voievod peste români reginei din satele Kerechkey și Burchnicze). – În Croația chinezii încă erau capi de districte. Lucius, de regno Dalmatiae et Croatiae, lib. Cl. c. 1 Satnicus dicebatur, quai praeerat regioni, quae centum armatos dare poterat. Horum loco successere Knezi, quod idem quod Comites significat. – Rogerius, Carmen miserabile, c. XXXV. Constituerunt (Tartari) Canesios ... Et sic procurator meus de istis dominis erat unus, et paene mille villas regebat, et erant Canesii fere centum. – Chineziatele române de peste Carpați erau o instituțiune cu totul străină de spiritul administrațiunii ungurești. Dar care era originea chineziatelor românești? Fântânile istorice nu ne dau nici o lumină de această privință. Diplomele regilor ungurești se mărginesc a aminti numai că chinezii români se aflau de timpuri imemorabile în funcțiunile și posesiunile lor. Pesty, A Ször. várm. h. oláh kerületek, pag. 56. 1420. aquampluribus temporibus iam retrolapsis nomine Keneziatu possessisse asseruntur. – Ibid. 59. 1428. nomine keneziatu, ab olim permultorum annorum praeteritorum curricula pacifice tenuissent. Idem. A Ször. Bántás. III. 9-11. – Safarik derivă cuvântul knez de la goticul kunninggs, și este de părere, că această numire s-a introdus la sârbi deodată cu cărțile cirile Geschichte d. serb. Schrifftums. 38. Cum a venit însă acest cuvânt la români? Prin cărțile cirile, cu limba oficială slavonă, sau ape cale politică, ori socială? În această privință totul rămâne numai o simplă ipoteză, cu atât mai mult, fiindcă adevăratul teren al chineziatelor românești îl aflăm în Țara Severinului, în Ungaria și transilvania. Încercările unor scriitori de a prezenta chineziatele române ca instituțiuni de colonizare, au rămas până astăzi fără nici un rezultat pentru știința istorică.

⁶⁸ Kurz, Magazin II. 1. 299. 1426. Quod nullus omnino Judicium Regalium, et rerestrium ipsos [inhabitatores villae Bereczk] iudicare ... praesumat, nisi ipsemet Kenezius cum praefatae villae villanis. – Pesty. A Ször. Bántás. III. 9. 1387. Nos Sigismundus ... pro fidelitatibus et fidelibus servicys bogdan Olahi filij Stephani de Mothnuk ... quandam possessionem nostram sub ipsius keneziatu seu officiolatu hactenus habitam, Almafa vocatam ... dedimus. – Ibid. III. pag. 10-11. 1390. Nos Sigismundus ... possessiones Kryuapatak et patak vocatas ... simul cum onibus ipsarum Juribus Jurisdictionibus (Nobili Kenezio de Temeshel) ... dedimus.

⁶⁹ Pesty, A. Ször. Bántás. III. 11. 1390. ipsi (Kenezio de Temeshel in tenetis castris nostri Myhald) et heredes ipsorum de dictis possessionibus ad predictum exercitum cum vna lancea ut ... consuetudinis certorum nobilium Keneziorum dictarum terr ... proficisci teneantur. Aici sub „una lancea” se înțelegea „una gens” sau o trupă mai mică de soldați. (Vezi Pesty, Oláh kerületek, 66. 1437. pro solutione huiusmodi quinquaginta lancearum, seu gencium sub eisdem lanceis exercituancium). În evul de mijloc se numea lance și steagul militar, care se înfîcea în lance. (Du Cange ad vocem). Fejer, X. 6. 797. 1436. Nos Sigismundus ... volumus autem, quod sicut hactenus sunt consueti, ita et in futurum dicti Kenezius et villani de saepedicta Bereczkfalva ad faciendam custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldaviae obligati sint. – Kurz, Magazin. II.

Demnitatea chinezului era ereditară; ea trecea din părinte în fii, și din fii în nepoți ca un drept particular al familiei chinezești, și această transmisiune ne este explicabilă; – în epoca de atunci, instituțiunea chineziatului se baza mai mult pe valoarea militară a familiei chinezești⁷¹.

Încă în secolul al XIV-lea și al XV-lea numărul chineziatelor de peste Carpați se înmulțise așa de tare, încât chinezii formau în această epocă o clasă numeroasă și totodată importantă a societății române, clasă care astăzi a dispărut cu totul⁷².

O altă clasă a societății române era compusă din Boierime, și această instituțiune ne prezintă în istoria română timpuri cu totul obscure, foarte depărtate.

Boierimea română nu se născuse din feudalitate, căci nobileme în sens feudal la români în epoca veche n-a existat. Din contră în evul de mijloc boierimea română reprezenta o clasă militară în toată forța cuvântului, clasa care-și câștigase numele de boieri, prerogativele și moșiile, fiindcă avea să presteze necurmate servicii de rezbél. Boierii în epoca veche erau adevărați ostași legionari, însă clasa, cea mai distinsă a poporului militar⁷³, și

311. 1482 Mathias ... sed eis (Kenziis Districtus Hunyad) servitia ad praefatum Castrum nostrum Hunyad, ut prius facere adstricti fuerunt, permittatis. – Era o deosebire capitală între chinezii români și între șoltuzii sau sculteții din Ungaria. Scultețiile erau instituțiuni de colonizare, și nu aveau nici un obligament militar. M. Schwartzner, de Scultetiis 140. neque tamen in litteris inuestiturae, illis (Scultetis), ante tempora quibus Thurzones floruerunt (Sec. XVI. XVIII.) imposita est insurgendi in hostem necessitas.

⁷⁰ Pesty, A ször. várm. h. oláh kerületek. 51-52. 1387. Nos Stephanus de lochonch Banus Zeuerinensis ... consideratis laude dignis meritis fidelium seuiciorum Petri filij dees Kenezio districtuum castris regalis Michald vocati ... signanter vero tempore pristinae guerre, dum pro liberatione domine marie regie [sic] laborabamus. – Ibid. 54-55. 1406. Nos Sigismundus ... consideratis ... fidelitatibus et fidelium obsequiorum vberimis meritis et sinceris complacencys per pisum dionisium (filium Kenezii Chwka) in nostris et regni nostri varys expeditionibus ... Praeserim vero in yeme proxime preterita et in estate presenti, in regio exercitu nostro Boznensi aduersus Herwoyam nostrum notariam infidelem. – Ibid. 56-57. 1420. Nos Sigismundus de Losoncz ... consideratis ... preclaris et laudedignis meritis, dilecti nostri Bogdani filij Nicolai filij Magoya (Chinezu) per ipsum nobis in nonnullis nostris seuicitiis validis et expeditionibus ... signanter sub castro Zeuriniensi contra seuissimos Turcos.

⁷¹ Kurz, Magazin. II. 297. 1377. Ludovicus ... quos (Kenezios) in aliis districtibus Olachalibus ... in prehabitis eorum Keneziatibus relinquere, et in filios filiorum confirmare consuevimus.

⁷² Kurz, Magazin, II. 300. 1363. Nos Petrus Vice-Vayvoda Transylvanus ... unacum eisdem nobilibus .. comitatul Hunyadiensis, universisque Keneziiis, et senioribus Olachalibus ipsius Districtus Haczak, ac aliis provincialibus. – Pesty, Oláh kerületek. 52. 1391. Nobiles et kenezios districtum et prouinciarum quatuor scilicet de Sebeș, de Lugas, ac de karan et kompyathi. – Idem, A ször. Bántás. III. 33. 1439. – Kemeny, Transilvania, 1873. 2902-291, 1481. universi Kenezii et incolae pertinentis castris Deva.

⁷³ Milites dignioris ordinis, stratiitai bellatores, rom. boieri de la slav. RON pugna. Dinceoce de Carpați, în Țara Românească și Moldova existau două categorii de boieri:

fântânilor istorice ne probează, că ea și-a îndeplinit cu glorie misiunea sa de armă⁷⁴. Militarismul boierilor români era conștient și obișnuit, el nu era impus prin relații de vasalitate, nu avea nici o durată, nu avea nici condițiuni, cum era în statele feudale⁷⁵ precum nici n-a existat vreun ordin de succesiune feudală în moșiile boierești⁷⁶.

În Ungaria și Transilvania, boierimea română a figurat până în secolul al XV-lea sub numele de nobili români (nobiles valachi, nobiles ut dicitur Valachorum), formând o clasă socială și politică diferită de nobilimea ungurească (nobiles hungari), și distinsă de ea prin originea, prin istoria și prin natura privilegiilor sale⁷⁷.

boieri mari și boieri mici, fiecare categorie având mai multe diviziuni. **Cantemir**, Descriptio Mold. 1872, 76 et. seq. – **Hasdeu**, Archiva ist. I. 1. pag. 5, 75, 76, 98.

⁷⁴ Un interesant document despre valoarea militară a acestei boierimi este o diplomă a regelui Vladislav din anul 1443. Patru familii nobile române din Țara Hațegului și din Banat apără cu oamenii și cu cheltuielile lor în timp de patru ani, șapte castele ale Ungariei în contra turcilor și anume: Severin, Găureni, Orșova, Pet, Svinița (Caran)Sebeșului și Mihadia. **Pesty**, A ször. Bácság. III. 44. 1443. Nos Wladisslaus ... Quod quia fideles nostri Strenui et Nobiles Michael de Chorna et Blasius filius Sthoyan de eadem, Item Musyba et Sandor de dampso ac Nicolaud de Byzere a tempore Regiminis ... domini Alberti Regis ... usque ad hec nostre maiestatis tempora Castra nostra Regalia Zewryn et Gewrin, Orswa, Peech, Zinicze, Sebes et Mihald vocata ... nulla eis dispositione superinde facta proprys sumptibus et expensis ... contra incursos creberrimos turcorum ... ac crebra propy sanguinis effusione ... fideliter conseruauerunt ... (et) maiestatem nostram antefatis ... pro talibus fidelibus eorum seruycis ac conservacione Castrorum ... in Quinque Milibus florenorum auri obligatam remansisse. – Diferiți nobili români din Transilvania și Ungaria ne apără ca militari ai curții regale. **Fejer**, Genus Ioann. Corvini. 32. 1409. Woyk, filii Serbe aulae nostrae militis. – **Maramorusio**. – **Pesty**, A ször. várm. h. oláh kerületek. 57. 1422 egregy viri magistri Stanchul filius Baaab et Dragaan filius manchul Wolahy de Komyath Aure Regie milites. – **Idem**. A ször. Bácság. III. 27. 1433. Nicolai filij condam ladislai de Byzere Aule nostre Militis.

⁷⁵ **Katona**, Hist. crit. XXI. a. 1550 pag. 1096. Obiectabant (nobiliti ung.) ius veteris libertatis, qua non ultra XV diem in bello esse tenerentur. – **Kovachich**, Script. rer. hung. minores. II. 108. Si contra occidentales (pugnandum est (siculi), decimam sui partem mittunt, neque ultra quintum supra decimum diem sequuntur castra.

⁷⁶ Moșiile boierești formau un patrimoniu al familiei, și adeseori în documente se numesc eredități boierești sau boieronate ereditare (haereditates boieronales). **N. Densușianu**, Monumente p. ist. Ț. Făgărașului, în Columna lui Traian, 1882, 14, 15, 96, 442.

⁷⁷ **Pesty**, Oláh kerületek. 74. 1457. Nos Ladislaus ... eosdem Nobiles Valachos instar verorum nobilium Regni nostri ... ex omni solucione tributi ... exemptos esse volumus. – **Kemeny**, Transilvania. 1873. 79. 1439. Albertus ... Ioannis dicti Kende de Malomviz, ac Ladislai filii ipsius, nec non Kende filii Kende de eadem, nobilium ut dicitur Vallachorum nostrorum Districtus nostri Haczeg appellati. Ibid. 115. 1455. **Fejer**, X. 2. 719. – **N. Densușianu**, în Columna lui Traian, 1882. 431. 1696. Nos Michael Apafi ... Praescriptum itaque Posa Sztan ... in coetum et numerum verorum natorum indubitatorum Districtus Fagarsiensis Boerorum ... adnumerandum ... duximus.

În fine clasa a treia și cea mai numeroasă o formau țărani români numiți apărători sau soldați ai castrelor (castrenses, populi castrenses, milites castris), și cari în ținuturile românești se aflau divizați în mai multe chinezate și voievodate. Țărani castrelor în epoca veche erau o amănunțită și nesupuși serviciilor feudale, pământurile lor (fundi militares, praedia militaria)⁷⁸, se moșteneau din generațiune în generațiune și în lipsă de succesorii se putea vinde și testa. Numai o singură obligațiune aveau posesorii acestor moșii, și anume să facă servicii de caste, adică să construiască fortificațiuni, să apere castele și frontierele, și să ia parte la expedițiuni în timp de război⁷⁹.

În părțile de peste Carpați, în Ungaria și Transilvania poporul român aproape peste tot locul avea teritoriile sale naționale, teritorii cu

⁷⁸ **Levnclavii**, Ivris graeco-romani. T. II. 144. Const. in Porphyra nati Nov. III. Sancimus igitur id quod ipsa consuetudo iam dudum citra scripturam confirmavit, ne militibus ea praedia de quibus militiae functiones exhibentur detrahere liceat.

⁷⁹ **Regestr. Varad.** § 10. 1219. Perus iobagio castris Borsod, impetiit castrenses eiusdem castris ... dicens, quod officium eorum esset carceres custodire. Illi autem e contrario dixerunt, quod milites quidem castris essent ad belligerandum, non ad carcerem custodiendum. – **Fejer**, Genus I. Corvini. 74. 1444. walachis castrensisibus, semper et ab antiquo ad ipsum castrum (Vilagosvár) spectantibus. – **idem**, X. 1. 132, 1383. Fladmerus et omnes ceteri Valachi morantes sub castro (în ținutul Sibiului) – **Regestr. Varad.** § 11. Castrenses Dubkaj. – §. 102. Castrenses Zathmar. – §. 194. universos Castrenses de Bichor. – §. 146. Universi castrenses de Cornust. – §. 182. iobagione castris Zounuc. – §. 249. castrenses de Orod. – §. 254. castrenses de Clus. – §. 300. castrenses de Carasna. – Tot în calitate de castrensi aflăm și pe românii din Serbia în ținutul Prizrendului: Lege pentru români... Iar ceilalți români se repară cetățile. **Chrisovul Țarului Dușan**, 1348. **Hasdeu**, Arch. ist. III. 120 – Afară de aceea aflăm în epoca veche o mulțime de caste și castele în ținuturile locuite de românii de peste Carpați, și din cari notăm aici următoarele: Alba-Iulia, Arieș, Bihor, Bocșa, Căraș, Cetatea-de-Baltă, Chioar, Ciceu, Cioica, Cluj, Codlea, Cohalm, Crasna, Cricău, Deva, Dăbâca, Drencova, Ersomlyo (Banat), Farkaszeg, Hălmaği, Hațeg, Hunedoara, Huedin, Hust, Hraztovicha, Găureni, Gergen (com. Turzii), Ghimeș, Gilău, Iec (Vécs), Jidova, Lotru, Lugoș, Mănăstur (Banat), Margine, Mihadia, Muncaci, Omlaș, Orșova, Pet, Săliște (Salgo), Sânlelec, Sătmăr, Sebeș, Severin, Șimleu, Svinița, Șiria, Solnoc, Tălmaci, Timișoara, Turda, Trăscău, Ugocia, Uioara, Unguraș (Balványos), Valcău. Afară de ținuturile românești se mai aflau castrensi și în alte părți ale Ungariei, însă serviciile lor erau foarte diferite, și nu erau peste tot locul obligați la apărarea castrelor și la expedițiuni. Așa aflăm castrensi fabricanți de arcuri, tăbăcari, pescari, cultivatori de vii, coșai, pietrari, strungari, rotari, căruțași, păzitori de închisori, păzitori de drumuri, de poduri, păzitori de cai, de porci (villa porcariorum castris Poson), castrensi obligați la transportul sării și băuturilor, castrensi contribuitori de piei, vânători, crescători de câini și de șoimi (qui nutriunt accipitres), alții, care plăteau numai taxe castelului (solutores quinque ponderum, debitores liberorum denariorum), și astfel de servicii găsim la castrenșii din Cenad, Zala, Pojon, Mojon, Zips, Galgoși și neutra (Pesty, A. m. várispánágok törtenete, 77 et sq.). De aceea nu e de mirare, că regele Ungariei Bela IV scrie Papei Inocențiu IV la anul 1254, că poporul unguresc nu se pricepe la apărarea castrelor: cum gens nostra ad hoc (ad defensionem castrorum) exstiterit iuseta. **Fejer**, IV, 2. 222.

instituțiunii particulare, și unde administrațiunea se află în mâna elementului român. Așa era în partea meridională a Transilvaniei *Țara Făgărașului* sau *Terra Blacorum* în secolul al XIII-lea⁸⁰, iar în partea de apus *Banatul Severinului* – *Terra de Zewrino* – divizat în opt districte naționale, numite *districtus volahicales*, și toate aceste districte formând o provincie națională în sânul regatului unguresc, în frunte cu un ban sau voievod⁸¹, așa era *Țara Hațegului* cu ținutul *Hunedoarei* și al *Devei* formând un complex de mai multe *districtus românești*, organizate întocmai ca *Țara Făgărașului* și ca *Banatul*, pe baza unui sistem militar⁸². Și asemenea districte românești mai aflăm în partea de miazănoapte a *Bănatului*, în ținutul *Aradului*, în *Zarand*, în comitatul *Bihorului*, în *Bereg*, în *Maramureș*, și cari adeseori în documentele evului de mijloc figurează sub numele de chineziat sau voievodate românești⁸³.

Pe lângă instituțiunea voievodatelor și a cnezatelor, pe lângă clasele sociale diferite de clasele ungurești, mai exista în ținuturile românești și un *drept conșuetudină român* – *jus volachie*, *antiqua lex districtuum volahicalium*⁸⁴, – și anume românul, cu excepțiune de cauzele criminale, nu

⁸⁰ *Fontes rer. austr.* II Abth. XV Band. I. 18. – Eder, Obs. criticae, 53.

⁸¹ Pesty, A ször. Bántás. III. 61. 1451. Iohannes de Hunyad ... Nobilibus viris Iudicibus Nobilium Septem Sedium Nobilium Walachicalium (un district era zălogit lui Ion Huniadi și fratelui său) – Ibid. 63. 1452. Opidum Sebes vocatum Sedem scilicet Iudiciariam principalem Septem Sedium Nobilium Walachicalium. – Aceste opt districte erau: Lugoji, Sebeș (Caransebeș), Mihadia, Almașu (Halmas), Crașova (Krassofw), Berzova (Borzafw), Comiatul și Iladia. Cf. Pesty, Oláh kerület. 63, 76.

⁸² Fejer, X. 8. 447. 1398. Castellanus et 12 Jurati Provinciae hattzek. – Kurz, Magazin. II. 300. 1363 univervis Kenezis et senioribus Olachalibus Districtus Haczak. – Ibid. 311. 1482. Mathias ... Expositum est nostrae majestati in personis universonum Keneziorum nostrorum in pertinentiis Castri nostri Hunyad dommorantium. – Fejer. XI. 507. 1534. Inhabitantorum Districtus Oppidi et Castri Nostri Hunyadensis. – Kemeny, in Magazin f. Siebenbürgen. 1846. II. 315. 1427. populi in distriktivibus Olachalibus dicti Castri (Deva) existens. – Ibid. 297. 1377. (Kenzii) in aliis districtibus Olachalibus tamquam pertinentiis castrorum nostrorum. Cf. *Fontes rer. austr.* Diplom. II. abth. XV. I. 87. 1267.

⁸³ Fejer, Genus I. Corvini. 180. 1453. item districtuum walachalium Swggia, Bosar, Monottor et Swpan vocatorum in comitatul Temesiensi. – Pesty, Krassó várm. története. III. 398. 1454. districtuum nostrorum Wolahalium Swggia, Swpan et Thwerd (Ferde) vocatorum in Comitatu Themesiensi. – Fejer, Genus I. Corvini. 74. 1444. Castrum ... Vilagosvár vocatum cum ... districtibus Kaladwa, Aramyag, Kapolna, Chwch, Feyerkeres, Halmagh, Ribiche ... et valachis castrensibus ... in Comit. de Zarand et Orodienis existentibus. – Pesty (Oláh kerületek, 41) încă recunoaște că au mai existat districte românești și în alte ținuturi, „așa de exemplu în Comitatul Zarandului, al Satmarului și Solnocului de mijloc”. – În Transilvania mai apar ca districte românești Omlașul și Valea-Rodnei. Kovachich Suppl. ad Vest. Com. II. 192. 1467. Provincias Fogaras, Omlas et Rodna. – *Kemeny in Transilvania, 1873, 239. 1572. Mathias ... universi Valachi in districtu Radna Völgye commorantes.*

⁸⁴ Pesty, A ször. Bántás. III. 134. 136. 145. – Idem. Oláh kerületek 82. 1478. Quod aipse praefatus Georgius duodecime se personis sacramentum deponere teneatur Juxta antiquam

putea fi judecat decât de voievodul său, comitele său⁸⁵, aflăm tribunale românești compuse din chinezi, nobili și țărani români⁸⁶, instituțiunea judecătorilor aleși⁸⁷, un drept particular de posesiune și proprietate, și adică în districtele românești moșiile nobilitare se confereau cu totul sub alte condiții de cum se confereau în ținuturile ungurești⁸⁸, aflăm moșii chinezești cu o natură juridică particulară⁸⁹ și moșii țărănești cu principala obligațiune a serviciilor militare, și cari moșii se aflau la început în deplină proprietate a țăranului, aflăm în fine o consuetudine națională de a presta servicii militare⁹⁰, un drept particular de taxe și contribuțiuni⁹¹, iar în Galiția un drept particular de

et approbatam legem districtuum volahicalium vniuersorum. – **Monumenta comit. regni Transilvaniae.** II. 323. 1566. „În privința locuitorilor din Țara Făgărașului și a relațiilor lor, s-a hotărât, că orice fel de legi și obiceiuri vechi au avut în afacerile lor interne, în ce privește justiția, acele să rămână și de aici înainte“.

⁸⁵ Pesty, Oláh kerületek, 74. 1457. Nos Ladislaus ... Preterea annuimus eisdem Nobilibus Valachis et Kenezys [din Banat] ut nullus eos iudicet preter Comitem eorum pro tempore con titutum. – **Duliscovic**, II. 18. 1378. [apud Pic 149] Elisabetha ... kenezios et olahos nostros [in comitatu Beregh] in nullis causis iudicare sitis ausi, exceptis publicis furto et latrocinio et criminalibus causis ... siquidem autem actionis contra ipsos habetis, vel habueritis, in praesentia Comitiss de Beregh, vel Officialis eorundem Olachorum prosequi debeatis.

⁸⁶ Kurz, Magazin. II. 300. 1363. Nos Petrus Vice-Vayvoda Transylvanus ... univervisque kenezis et senioribus Olachalibus ac aliis provincialibus ipsius Districtus Haczak ... pro tribunali sedentibus. – **Kemeny**, în Transilvania 1872. 172. 1398. Nos Styborius ... praemotati Knezii Janustinus, Basarabe et Kuste (de Riuser) responderunt et dixerunt ... quia nunquam causam fidedignis et ipsorum hominibus ac sermonibus nobis superscriptis Styborio nec non duodecim juratis ad Iudicandum in Háczag dictus Dominus Vajvoda commissit. – Cf. Pesty, Oláh kerületek, 61. – **N. Densușianu**, Monumente, p. ist. Făgărașului în *Columna lui Traian* 1882, 441, 1732. Nos Sedis boeronalis Iudiciariae Fogarasiensis communitas. Despre cei 12 boieri jurați din Țara Făgărașului. Ibid., p. 556, și anul 1883, p. 191.

⁸⁷ Pesty, A ször. Bántás. III. 55. 116. 175.

⁸⁸ Pesty, Oláh kerületek. 69. 1444. Nos Wladislaus ... possessiones Wolachicales Kusklya Zawoy vtrasque patak et Zylfa vocatas ... sub illis condicionibus et seruicys quibus alie possessiones Wolachicales in dicto districtu (Karansebes) tenentur et possidentur ac sub eisdem vigoribus quibus similes possessiones wolachicales per praedecessores Nostros Reges conferre solite fuere memorato Nicolao de Byzere ... dedimus donauimus. Ide. A ször. Bántás. III. 37. 1439. Cf. Kurz, Magazin. II. 391-392.

⁸⁹ Fejer, Genus I. Corvini. 100. 1447. possessionem Chonokos praedictam vocatam in Comitatu de Hunyad ... in cuius dominio praefatus Dan more Keneziatu hucusque perstitisset. – Pesty, Oláh kerületek. 55. 1406. more keneziatu tenuissent et possedissent.

⁹⁰ 1355, servitia more consueto Olachorum regiae majestati teneantur ... exhibere. Hunfalvy, Die Rumänen. 113.

⁹¹ Kurz, Magazin. II. 306. 316. – *Archiv. f. sieb. Landeskunde* N. f. XV. 454.

colonizare⁹², astfel că în epoca veche dreptul public și dreptul privat românesc ne apare cu totul diferit de dreptul unguresc.

În secolul al XIII-lea așadar și până în a doua jumătate a secolului al XIV-lea poporul român din Transilvania și Ungaria ni se prezintă ca un popor liber militar, cu teritoriile și clasele sale naționale, cu instituțiunile sale particulare, în scurt ca o națiune politică distinsă în toate elementele sale de națiunea ungurească, secuiască și săsească⁹³.

V. FEUDALITATEA UNGUREASCĂ ÎN TRANSILVANIA

Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (1366) o nouă epocă se începe pentru viața politică a românilor de peste Carpați, o epocă de decadență și servitute. Regii Ungariei, încă din secolul al XII-lea încoace, începu cu un fel de prodigalitate să dăruiască la particulari și biserici, sate și moșii întregi din teritoriul castelelor, în fine chiar și castelele, și astfel vechiul sistem de apărare al castrelor se desființează și cu el se desființează și vechile instituțiuni ale românilor de peste Carpați⁹⁴.

Voievodatele române, cele mai multe, dispărură încă pe la finele secolului al XIV-lea, iar nobilimea română, clasa cea mai puternică a societății legionare fu transformată încetul cu încetul în nobilime ungurească, silită apoi să treacă la catolicism pentru conservarea privilegiilor și a posesiunilor sale⁹⁵, se rupse una câte una din legăturile naționale, ce existau între dânsa și țărani, se contopi cu elementul dominant, încât pe la finele secolului al XV-lea procesul de dizolvare al nobilimii române era terminat⁹⁶. Așa se încheia pentru totdeauna viața acelei

⁹² Hasdeu, Arch. ist. I. 2. 118. 1569. (villam Wiczow) ... iure et consuetudine Walachorum locare ... aliae nostrae eidem vicinae in eodem iure Walachico ocatae.

⁹³ Fontes. rer. austr. II. Abth. XV Band, I. Th. 167. 1291. Andreas ... Quod cum nos universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transylvanis apud Albam Iule pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus.

⁹⁴ Pesty, A Magyarországi várspánságok. 28. – fejer, X. 5, pag. X. Bonorum Castrensium maximus dissipator fuit Almus, Bella II, Andreas II, et Ladislaus Chonus.

⁹⁵ Pesty, A ször. Bánság. III. 131. 1500. Wladislaus ... porciones possessionarias Nobilium Myhaylo et alterius Nicolai de dicta porecha ... (in district Myhald) ex eo quod ... damnabili secte scimatice Walachorum siue Rascianorum adhesisse dicuntur ad nos ... devolute esse. – Cf. Kemeny, Transilvania. 1874. 85. 1511.

⁹⁶ Despre catolizarea nobilimii române în secolul al XV-XVII-lea ne putem face o idee destul de clară din următoarea serie de nume de botez, neuzitate la românii de religieuna orientală, și pe cari le extragem din interesanta publicațiune a d-lui Pesty. (A ször. Bánság, I, II, III): Emeric Macicașu 1480, Francisc Lazar 1485, Ludovic și Francisc Fiat, 1519, Francisc Bucosniță, 1519, Francisc Moise 1537, Francisc Fodor 1539, Francisc Borcia 1544, Francisc de M Francisc Lățug 1555, Francisc de Mutnic 1560, Menhard Marga

nobilimi particulare române, care în evul de mijloc ne-a lăsat atâtea suveniruri frumoase despre valoarea sa militară, nobilime, din care a ieșit Ion Corvinul, geniul militar al Transilvaniei, regele Ungariei Matia, cancelariul Nicolae Olahul⁹⁷, voievozii transilvani Bartolomei Dragfi⁹⁸ și Ștefan Mailat⁹⁹ și alți bărbați distinși în istoria Transilvaniei și a Ungariei.

Iar chinezii români, parte mare fură nobilitați, și aceștia urmau întru toate soarta celorlalte nobilimi¹⁰⁰, parte ajunseră numai simpli primari în câte o comună țărănească, tratați câtva timp ca libertini, apoi căzură repede în stare de iobagi¹⁰¹.

Tot asemenea se schimbă în mod fundamental și pozițiunea țărănilor români, cari mai înainte erau apărători ai castrelor și frontierelor. Satele și moșiile lor fură dăruite nobililor unguri sau bisericilor catolice, și din țărani militari și oameni liberi ajunseră a fi iobagi¹⁰², oameni fără proprietate și fără libertate.

Acum țărănimea fu singura clasă, care mai rămase românilor de peste Carpați. Ea-și conservă, ce e drept, și de aci înainte naționalitatea, și rezistă cu o tărie admirabilă la toate încercările de catolizare și reformațiune. Dar urmau pe cale legislativă o mulțime de măsuri opresive în contra ei, încât își pierdu toată însemnătatea politică și căzu repede în stare de grea servitute.

„Locuitorii ce se țin de secta românilor sau grecilor se suferă provizoriu (pro tempore) în Țară, până le va plăcea principilor și pământenilor țării (Usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum)“. Approb. Const. I. 1. 13.

1560, Francisc Ciorgioc 1561, Francisc Găman 1561, Francisc Groza 1564, Baltasar Ciula 1566, Gaspar Becheș 1575, Francisc Băsărabă 1576, Emeric Peica 1576, Francisc și Gaspar Berta 1507, Francisc Stoian 1578, Francisc Luia 1579, Francisc Zăcanu 1581, Francisc Văcariu 1581, Francisc Modlina 1586, Gaspar Lungu 1590, Francisc Iosica 1594, Francisc Pavilca 1594, Francisc Peica 1598, Francisc Mihul 1602, Menhard Barla 1603, Laurențiu Ghiuracă 1610, Emerentia Marin 1623, Francisc Gurguiatu 1626, Sigismund Flore 1656, Francisc Ursul 1657, și Francisc Stefoni 1658.

⁹⁷ După Fejer (Genus I. Corvini) și Wagner (Collectanea ge hist. Dec. I. 112). Familia Sârb există și astăzi în com. Hunedoarei cf.: Archiv f. sieb.Landeskunde, N.F. XV, 261-263, 417. *

⁹⁸ Szirmy, Notitia Com. Ugochiensis. 8. – Wagner, Coll. general. hist. Dec. III. 24. – Fejer, X.7.92.

⁹⁹ Român din comuna Țântari în Țara Făgărașului. E.v. Trauschenfels, Deutsche Fundgruben. 1860.13.19.

¹⁰⁰ Fejer, IX. 3. 553. 1366. Ludovicus ... vnusquisque Kenezus, per nostras litteras regales in suo Kenezatu roboratus, pro vno vero nobili acceptetur.

¹⁰¹ Kemeny in Kurz, Magazin II. 327. 328. 1466. Joannem Kenez ... ac alios decem jobagiones ... captivari. – 1531. Moysu Kenezius, et jobagio ... in Malomviz. – 1573. Tomas Kenezius et jobagio ... in Zeykfalva. Dayn Lwpsonia Kenezius, et jobagio ... in Denk. – 1556. Ioannem Dan villicum, seu Kenezium paganuma, et Michaellem Porta, jobagiones dictorum dominorum Apafi.

¹⁰² Țăran supus serviciilor feudale.

„Deși națiunea română nu s-a numărat între staturi (adecă între națiunile pământene), și nici religionea ei nu s-a admis între religiunile recunoscute prin lege¹⁰³, cu toate acestea se suferă aici pentru folosul țării (propter regni emolumentum)“. *Approb. Const. I. 8. 1.*

Acestea erau dizpozițiunile principale ale constituțiunii transilvane cu privire la elementul român în secolul al XVI, XVII și al XVIII-lea.

Acum poporul român, ori cât vechi ne apare în istoria țărilor de peste Carpați, fu declarat de străin în Transilvania, și suferit în această țară, ca sclavii și animalele, numai pentru folosul economic al principilor, al națiunii ungurești, săsești și secuiești.

De aici înainte românii cuprinși în masa cea mare a țăranilor, trebuiră să suferă toate mizeriile feudalității ungurești, toate asupririle unei nobilimi înzestrată cu mari libertăți, dar fără sentiment de dreptate față cu țăranul. Moșia țăranului era considerată ca moșia domnului său¹⁰⁴, fără ca țăranul să aibă dreptul a se strămuta de la un domn la altul. El întocmai ca o materie brută era declarat inamovibil (glebae adscriptus) de pe moșia domnului său și silit să împărțească întru toate soarta fundului nobilitar, condamnat la o muncă perpetuă în folosul domnului feudal, câte 4-6 zile de lucru pe săptămână¹⁰⁵, și cu toate acestea silit să-i mai dea a 9-a sau a 10-a parte din slaba sa recoltă, un anumit număr din produsul oilor, caprelor, porcilor, și al stupilor, cari de regulă i se luau de jumătate, și alte diferite daruri de trei ori pe an¹⁰⁶, și iarăși a 9-a sau a 10-a parte din recoltă pentru preoții catolici sau luterani¹⁰⁷, supus în fine la toate impozitele și sarcinile publice, să plătească cheltuielile pentru susținerea armatei active, cheltuielile pentru administrațiunea comitatelor, întreținerea drumurilor și a podurilor, diurnele deputaților, din care cauză țăranii din Ungaria și Transilvania se naumeau și mizerul popor contribuitoriu (misera plebs contribuens), căci nobilii erau scutiți de orice impozite și orice contribuțiuni. Moșia țăranului se împărțea adeseori între 8-10 copii, și cu toate acestea, fiecare din ei trebuia să facă servicii pentru o moșie întregă, supus la stoarcerile și abuzurile funcționarilor publici, cari până la anul 1730 nu aveau nici o plată în

¹⁰³ Religiiunile legal recunoscute în Transilvania erau: evanghelică-reformată sau calvină, augustină sau luterană, romano-catolică și unitară sau antitrinitară. *Approb. Const. P. I. tit. 1. art.3.*

¹⁰⁴ În legislațiunea ungurească posesorul feudal se numia dominus terrestris.

¹⁰⁵ La anul 1783, locuitorii din comuna Mărtinești în com. Hunedoarei se plâng la împ. Iosif II, arătând că sunt siliți a face servicii iobăgești câte trei săptămâni fiecare lună: — perquoslibet menses tres impendimus septimanas pro Dominilibus serviciis (Archiva Com. Hunedoara). Iar câte 6 zile servicii pe săptămână, vezi Șincai, *Cronica*, anul 1514.

¹⁰⁶ Subditi propius ad residentias dominiales habitaantes cum bobus in Curia dominali suo ordine stant, et pro festis Natalitys unum pro Paschalibus vero alterum saginatum bovem pretio et arbitrio Dominorum statuto persolvere tenentur. Petițiunea comunelor Homorod, Porcra etc. din comitatul Hunedoarei. (Arch. Cont. Iankovitz, anul 1785. 350). — *Kurz, Magazin. II. 368. 1427. more alias consveto tria maunera Dominis ipsorum ... administrative teneantur.*

¹⁰⁷ *Eder, Observationes criticae, 268.*

97*

Tabela genealogică a Corvinilor din Transilvania este următoarea:

N.N.

Săburi, 1409

Radul
1409

Radul
1409

Voleu, numit și
Românul (Oláh, aulăe regiae miles) 1409,
căs. cu Elisabetha nob. rom. de Mărgine

Mariia
măritată după
Mamuzia din
Aragș

N.N.
Sori
anonimă
mărit. Ion
Secula
(Zekel),
apoi Ion
Giscra

Ion (Ioannes Minor,
miles militum)
numit și Ioannes
Oláh
† 1442

Ion (Iancu) Huniadi Corvinul, numit și Ioanes Oláh, voievod
al Transilvaniei și Locotent al Ungariei; născ. circa 1386,
căs. cu Elisabetha de Szilágy; † 1456

Stancu

Stoian, numit și
Siclan Românul
(Olachus), căs.
cu Barbara
Hunzaru (Császár)

Ladislau
Comite al Bisurtei
Ban al Craiovei
și Dalmației
născ. 1432; † 1457

Maria,
ales Rege al
Ungariei
născut 1443,
† 1490

Dan
Orăștiei

Marei
Olahul, Prefect al
Orăștiei
† 1356

Ursula
căs. cu
Cristofor
Császár

apoi
cu Giorgiu
Bona
† 1553

Giorgiu Bona
† 1559

Nicolae
Olahul
Arhiepiscopul
Siringului,
Cancelar al
Ungariei și
Locol. regal,
născut 1493
† 1568

Nicolae

Tomă căs. cu
Margareta Bakitis de
Lack; † 1559

Mihail

Ana

Lucia măritată
Ion Liszius de Köpölsnyy

Transilvania, ci trăiau numai din amendele și taxele ilegale, ce le scoteau în sumă nehotărâtă de pe spatele țăranilor¹⁰⁸, supuși în fine la arbitriul și justiția implacabilă a domnului pământesc¹⁰⁹, prinși în jug ca animalele¹¹⁰, pedepsiți cu câte 50 până la 100 bastoane, scoși de pe moșii, aruncați în lanțuri, trimiși și uitați în închisorile comitatelor, mutilați și uciși chiar de domnii lor, din cari unii aveau și dreptul de viață și moarte asupra țăranilor (Jus patibuli, jus gladii¹¹¹). În scurt țăranul nu era decât un sclav fără drepturi politice și civile, condamnat chiar prin lege, ca el niciodată să nu mai poată scutura jugul iobăgiei¹¹², declarat incapabil de a putea câștiga avere¹¹³, lipsit de libertate personală¹¹⁴ și lipsit chiar de dreptul de a se putea apăra contra domnului său, pe care nu putea să-l cheme în judecată¹¹⁵.

Și pe lângă mulțimea de opresiuni, la cari erau supuși țăranii în general, mai trebuie să amintim aici suferințele țăranilor români din cauza fanatismului religios al bisericii catolice și reformate. Religionea română în continuă persecuțiune din secolul al XIII-lea și până în secolul al XVIII-lea¹¹⁶, episcopii români tratați caeretici, destituiți, aruncați în închisori¹¹⁷, preoții deveniți

¹⁰⁸ Friedenfels Eug. v., Joseph Bedeus von Schaarbert, I. 327.

¹⁰⁹ Kurz, Magazin, II. 368, 1437. quilibet nobilis in sua possessione in medio suorum jobbationum more alias consveto justitiam judicium faciendam habeat facultatem, etc.

¹¹⁰ Viri ad occidendum conjunctim ad instar jugalium pecorum applicantur. Contele Iankovits către comitatele Transilvaniei, 22 ianuarie 1785.

¹¹¹ La anul 1363, regele Ludovic concede familiei Vas din Țaga în comitatul Dobâcii să ridice furci și alte instrumente de moarte oriunde pe moșiile sale (vezi Kemény, Transilvania 1871. 254). Acest drept fu șters abia la anul 1784, - jure gladii hactenus per quoscunque privatos exercito dehinc penitus abrogato. patenta împăratului Iosif II, 12 decembrie 1785.

¹¹² Decretum Tripart. P. III. tit. 25. propter seditionem, et tumultuariam eroum adversus universam Nobilitatem, sub nomine Cruciatæ, ductu cujusdam sceleratissimi latronis, Georgii Székely (Doja) appellati insurrectionem ... Dominis ipsorum terrestribus, mereret perpetua jam rusticitate subiecti sunt.

¹¹³ Decretum Tripart. P. III. 30. 7. Nam rusticus praeter laboris mercedem, et praemium, in terris Domini sui, quantum ad perpetuitatem, nil Juris habet: sed totius terrae proprietas, ad dominum terrestrem spectat et pertinet.

¹¹⁴ Țăranul, nici chiar plătindu-și toate datoriile nu se putea strămuta de pe o moșie pe alta, și până la anul 1783 nu avea nici dreptul a se căsători fără consensul domnului său. (Ord. Guv. trans., 1783. No. 6961).

¹¹⁵ Decretum Tripart. P. III. tit. 31.

¹¹⁶ Fejer, III.2. 375. 1234. Nos Bela ... haereticos et ... fictos filios Christianos de terris nostris bona fide studebimus pro viribus extirpare, et eos, qui Romanae Ecclesiae in terra nostra sunt inobedientes ... compellemus obedire Romanae Ecclesiae.

¹¹⁷ La anul 1456, Ion de Cafă episcopul românilor din Transilvania fu arestat din simpla cauză a religiei, și lăsat în libertate numai după ce făcu declarațiune, că se va supune bisericii romane și se botează din nou (abiuravit omnes errores et schismata, submitens se obedientiae Sacrosanctae Romanae Ecclesiae ... et baptizatus est ad cautelam. - Pic, Abstammung der Rumänen. 220). Iar la anul 1643, mitropolitul lorest fu destituit și dat

iobagi, mulțime de biserici luate din posesiunea românilor mai întâi de catolici și apoi de reformați, icoanțele din biserici călcate în picioare, aruncate pe strade, sau arse în foc, sărbătorile românești nerespectate¹¹⁸ și țăranul român adeseori silit la patul morții să cheme pe preotul catolic sau calvin.

Și la toate aceste se mai adăugau în fine mizeriile provenite din antagonismul național, antagonism care a existat totdeauna între elementul unguresc și românesc din Transilvania. Poporul român considerat ca un element periculos în țară, națiunea română întreagă declarată fără patrie¹¹⁹, românul batjocorit, insultat și umilit la toate ocaziunile, înaintea tribunalului tratat mai rău decât iobagiul ungar¹²⁰, legile penale aplicate cu un fel de barbarie asupra lui, și peste tot o triplă opresiune asupra românului, ca iobag, ca biserică și ca națiune.

Aceasta este pozițiunea politică și socială a țăranilor români din Transilvania și Ungaria. Numele de român ajunsese aproape sinonim cu numele de iobag, și amândouă exprimau una și aceeași noțiune «un sclav trântit în pulbere și menit să trăiască sub arbitrarul»¹²¹.

Diferitele ușurări ce le acordase țăranilor câțiva regi ai Ungariei și principii ai Transilvaniei, au ramas în practică totdeauna fără rezultat. Nobilimea ungurească se considera singură în drept, să reguleze soarta țăranului, și ea privea orice ușurare a iobagiului din partea puterii monarchice, ca un atentat asupra privilegiilor sale, așa că arbitrarul domnului pământesc a rămas totdeauna singură lege în privința țăranului¹²².

De aici o mulțime de revoluțiuni ale iobagilor în contra nobilimii. Țăranii storși, maltratați, disperați, fără protecțiune, și fără perspectivă de a li se ușura soarta, apucară în mai multe rânduri armele în contra nobilimii, cercând singuri să-și facă dreptate și singuri să scuture jugul sclaviei: așa că istoria Transilvaniei și a Ungariei din secolul al XIV-lea și până la finele secolului al XVIII-lea este plină de revoluțiuni, tumulte și versări de sânge, de ale iobagilor în contra nobilimii.

judecării pentru diferite pretexte, în realitate însă pentru opozițiunea dânsului în contra propagandei calvine. Aceași soartă o avu mitropolitul Sava Brancovici la anul 1680.

¹¹⁸ Cum ex nonnullis relationibus intelligam Diebus etiam Dominicis et festis ad servitum cogi subditos. Contele Iankovits către comitatul Hunedoarei. 29 decembrie 1784.

¹¹⁹ Vezi pag. 60.

¹²⁰ Monumenta comit. R. Transylvaniae, I. 520.1554. Legea din Târgul-Mureșului: nemo rusticorum Hungarorum ... pronunciarum possit, nisi vera et coguita fassione septem proborum hominum pronunciarum debeat, et sic puniatur de facto; Valachus autem tribum hominum proborum pronunciatum, puniri debeat.

¹²¹ B. Kemeny G., Nagy-Enyednek és vidékenek veszedelme 1848-1849-ben. 25.

¹²² Monumenta comit. R. Hungariae. III. 144. 1547. neque ulla res magis ab aliquot annis folrenti condam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit jugiter ante conspectum Dei. zDecisiunea Camerei din Sâmbăta-Mare.

Așa a fost revoluțiunea țăranilor români și unguri în Transilvania la anul 1437¹²³, înfiorătoarea insurecțiune întâmplată în Ungaria la anul 1514,

¹²³ **Revoluțiunea țăranilor români și unguri din anul 1437.** În anul acesta țăranii români din comitatul Solnocului se aliază cu țăranii unguri și împreună încep un rezelb crâncen asupra nobilimii ungurești. Cauzele acestei revoluțiuni, în cât se raportă la români erau următoarele: că nobilii i-au adus în stare de sclavie, ca și cum ar fi oameni cumpărați, că nu le permit a se strămuta de pe o moșie pe alta, nici despoiați de toate averile lor, că i-au lipsit de toate drepturile și libertățile, și în fine i-au supus la sarcini grele, ce nu le mai pot suporta. Din aceste cauze, și totodată ca să-și recâștige vechile libertăți (pro reacquirendis et reobtinentis pristinis libertatibus) țăranii români din comitatul Solnocului împreună cu țăranii unguri țin o adunare comună pe muntele Bobâlna, de pe teritoriul comunei Olpret, se consultă aici ce să facă, și apoi trimet soli la nobili, cerând să le respecte vechile libertăți și să le ia de pe gât jugul sclaviei insuportabile. Dar nobilimea nu voi să le asculte cererile; din contra solii țăranilor fură prinși, aruncați în închisori, apoi mutilați și despicați. Acum țăranii se pun în stare de rezelb, trimit soli cu săbii sângerate prin satele vecine și cu amenințări de moarte provoacă pe iobagi să iasă la luptă în contra nobilimii. De astă dată tendința lor era să supună nobilimea din Transilvania și să ocupe țara pentru dânșii. De altă parte nobilimea ungurească și secuii, în frunte cu voievodul Transilvaniei, Ladislau Ciacu, încă plecă asupra țăranilor. O luptă sângeroasă se încinge între țăranii și nobili, mulți cad de amândouă părțile, dar în fine nobilimea văzând, că pericolul e mare, și rezultatul luptei îndoios, se hotărăsc ca să trateze de pace cu țăranii, și astfel în 6 iulie 1437 ambele părți încheie o pace, ale cărei condițiuni principale erau următoarele: că de aici înainte nici un magnat sau nobil să nu mai ia a noua parte din recolta țăranului, și pe viitor în fiecare an înainte de sârbătoarea Înălțării Domnului reprezentanții țăranilor să țină o adunare pe muntele Bobâlna, la care să participe câte doi bătrâni mai de frunte din fiecare sat și oraș, dimpreună cu căpitanii țăranilor, sau cu alți căpitani, ce se vor alege pe un timp anumit, și la această adunare căpitanii să întrebe pe beșari, dacă nobilii respectează libertățile țăranilor, și în caz de se ar afla, că vreun nobil a violat această împăciuire, fie în total, fie în parte, unul ca acela să fie considerat ca sperjur și ceilalți nobili să se rețină de al mai apăra în contra țăranilor. Condițiunile acestei pace erau grele și umilitoare pentru nobilimea transilvană, care mai înainte de începerea revoluțiunii nu voia să audă nimic de cererile țăranilor. Se vede însă de aici, că în lupta ce o avuse nobilii cu țăranii, cumpăna victoriei, începuse a se pleca în partea acestor din urmă. Dar nobilimea transilvană încheiease pacea cu cugete rezervate, fiindcă nu mult după aceea, nobilii, sașii și secuii din Transilvania se întrunesc la satul Căpâlna din comitatul Solnocului (14 septembrie 1437), și aici cu jurământ încheie o alianță defensivă și ofensivă (unio trium nationum), îndreptată mai cu seamă asupra țăranilor. Rezelbul civil erumpe acum pentru a doua oară. Țăranii se luptă și de astă dată cu vitejie, până în fine cele trei națiuni văzând, că nu pot supune pe țăranii cu armele, aleargă din nou la mijlocul de a face pace cu țăranii, și apoi amândouă părțile încheie o pace provizorie în comuna Apatî (6 octombrie 1437), prin care se învoiesc, că diferențele dintre nobili și țăranii să le decidă în mod definitiv, împăratul Germaniei Sigismund, care era și rege al Ungariei. Apoi nobilii și țăranii trimit o deputațiune la conventul din Mănăsturelul-Clujului, ca să dea autenticitate legală documentului de pace. În această revoluțiune căpitanii țăranilor români au fost Mihai Românelul, și Gal românul din comuna Șireag. Dar împăratul Sigismund murise (9

revoluțiunea țăranilor români din Transilvania pe timpul lui Mihai Viteazul, și în fine o mulțime de alte turburări și tumulte particulare în fiecare secol, și aproape în fiecare comitat. Dar țăranii totdeauna înving, soarta lor în loc de a se ușura se agravă tot mai mult prin fiecare revoluțiune¹²⁴.

decembrie 1437) încă înainte de a hotări diferențele dintre nobilii și țăranii Transilvaniei, și acum focul revoluțiunii izbucni pentru a treia oară. O parte din armata țăranilor înaintă spre inima Transilvaniei, iar alta spre Ungaria. Țăranii străbătură până la Aiud și ocupă Clujul (15 ianuarie 1438) devastând peste tot locul curțile și posesiunile nobililor. Iar nobilii pustiesc și dânșii satele țăranilor, taiă pe cari pot prinde, și singuri dau foc orașului Aiud, care căzuse în mâinile țăranilor. Acum cele trei națiuni îngrijate de existența lor se întrunesc din nou la Turda (2 februarie 1438) și aici reinnoiesc pactul ce-l încheiasă în anul trecut la Căpâlna ca să stârpească pe blestemații de țăranii (rebelliones nefandissimorum Rusticorum contritione et eradicatione). Dar în fine revoluțiunea țăranilor fu suprimată cu armele. Primul căpitan al revoluțiunii ardeleni Antoniu Magnu fu ucis de nobili și tăiat în mai multe bucăți lângă mănăstirea Clujului, iar alți nouă sofi ai săi trași în țepă pe muntele ce se înălța dinaintea orașului Turda. Această sângeroasă revoluțiune intimidă așa de mult pe nobilii din Transilvania, încât de aici înainte începură a-și întări curțile cu șanțuri și ziduri înalte, iar alții-și ridicară castele particulare. Archiv. f. sieb. Landeskunde, N.F. XII. 79 et seq. — Kurz, Magazin. II. 357-374. — Eder, Observationes crit. 70-75. — Katona, Historia crit. V. Ord. XII. 791.

¹²⁴ **Revoluțiunea țăranilor din Ungaria la anul 1514.** Această revoluțiune pe cât a fost de sângeroasă, pe atâta a fost de funestă în consecințele sale pentru bunăstarea și liniștea internă a regatului. Toma arhiepiscopul Strigoniului fusese în anul acesta la Roma și primise de la Papa Leo X crucea militară, ca să înceapă o expedițiune asupra turcilor, cari devastase tocmai în timpul acesta Epirul, Iliria și Dalmația. Îndată după întoarcerea arhiepiscopului în Ungaria, se făcură publicațiuni prin toate comitatele, că oricine va lua armele și va merge asupra turcilor, de va muri în rezelb, va fi liber de toate păcatele și de toate pedepsele. Acum o mulțime de țăranii, ca să scape de tiraniile nobilimii, alergară la Pesta, la Oradea, la Alba, la Calocia și Bacia. unde erau locurile de concentrare pentru armată cruciată, iar acasă rămăneau numai bătrânii, bolnavii femeile și copiii. Nobilii de altă parte văzându-se acum lipsiți de muncitori, plecară și dânșii după țăranii, ca să-i întoarcă iarăși la servicii, și începură să pedepsească cu severitate pe iobagii ce-i prindeau, sau pe membrii familiei, ce rămăsese acasă. Acum o agitațiune se începu în castele. Pe fiecare zi sosesc la Doja căpitanul armatei cruciate, o mulțime de plângeri în contra nobilimii până când în fine țăranii declară, că dânșii, nu mai pot să plece asupra turcilor, din cauza diferitelor tiranii ce le comit nobilii cu familiile lor. Căpitanul Doja, de origine secui, născut în comuna Dálnoc din Transilvania, văzând acum mulțimea cea mare a armatei țărănești, își schimbă planul, renunță la rezelbul avea în contra turcilor, și se hotărăște să întoarcă armele țăranilor asupra nobilimii ungurești și să ocupe țara pentru dânșii. Signalul rezelbului civil e dat, și țăranii capătă libertate să facă cu nobilii ce vor voi. Acum o parte din țăranii devastează Buda și Pesta, iar Doja cu altă parte din armata țărănească plecă spre Seghedin. Țăranii, peste tot locul pe unde ajung, jefuiesc și devastează curțile nobilitare, despoaie bisericile, răpesc fetele,ucid pe nobili, iar cei, cari puteau să scape fugeau cu nevestele și copiii lor plângând și suspinând. De la Seghedin, Doja cu mulțimea țăranilor în drumul spre Transilvania, aprind Nădlacul, ocupă Șiria, Șoimușul, Lipova, și trage în țepă o mulțime de nobili, iar altă parte de

țărani sub conducerea popei Laurențiu aprinde Oradea-Mare, devastează comitatul Bihorului și al Sălagiului, așa că flăcările edificiilor aprinse se vedeau până la Buda. Acum Doja nehotărât ce să facă, să treacă cu armata în Transilvania, sau să rămână în Ungaria, se oprește mai mult timp între Mureș și Criș, apoi în fine se decide să plece către Timișoara. Nobilimea ungrească văzând acum pericolului în care se afla, ceru ajutoriu de la Ioan Zapolia, voievodul Transilvaniei, promițându-i, că dacă regele Ludovic va muri fără copii, atunci îi vor oferi dânsului coroane Ungariei. Zapolia plecă imediat cu trupele din Transilvania asupra răsculaților, și după o luptă crâncenă întâmplată la Timișoara, armata țăranilor fu învinsă. Doja fu prins dimpreună cu fratele său și cu mai mulți căpitani, iar alți patruzeci de prizonieri mai însemnați fură aruncați în închisori întunecoase, torturați 15 zile cu foamea, ca în fine aceia, cari vor scăpa cu viață, să fie siliți să mănânce carnea lui Doja. Dar după 15 zile din acești patruzeci de nefericiți, numai 9 inși mai rămăsese în viață, ceilalți pierise de foame. Deodată cu armata lui Zapolia plecase din Transilvania o mulțime de țigani vagabonzi, ce aveau meseria să facă servicii de găzi pe la diferitele executări ale tribunalelor feudale. Aceștia, din ordinul lui Zapolia, construiesc un tron, o coroană și un sceptru de fier, desbracă apoi pe Doja, și-l așează pe tron, îi pun pe cap coroane de fier ars în foc, scot din închisoare pe cei 9 prizonieri mai mult umbre decât ființe omenești și le declară, că de vor mânca carnea lui Doja vor scăpa cu viață, iar altcum vor pieri cu toții. Și pe când unii atingeau corpul lui Doja cu fiare învâpăiate, pe atunci alții cu săbiile scoase îi amenințau cu moartea, de nu vor rumpe cu dinții carnea, care sfârâia pe corpul căpitanului lor. Așa expiră Doja în mijlocul durerilor celor mai crâncene, iar corpul lui fu tăiat în bucăți, spânzurat la Buda, la Pesta, la Alba și Oradea, ca să fie de spectacol și de batjocură înaintea răsculaților. Mai mulți alți prizonieri fură executați în furci sau spânzurați de arbori, la alții le tăiară urechile și nasul, și pe lângă aceea mai fiecare nobil își făcu justiție particulară asupra iobagilor săi. Așa de exemplu nobilul Kenderesi din comitatul Bacii imprimă o cruce arsă pe fruntea iobagilor sei. Afară de aceea armata lui Zapolia mai află în castele de la Timișoara o mulțime de copii și femei, cari figiseră de acasă dimpreună cu țăranii, ca să scape de cruzimile și desfrăiele nobililor. O parte din aceștia fură tăiați încă pe cursul luptei; iar altă parte pieri de foame. Istoricul contimporan Paul Joviu (VIII) vorbind de justiția lui Zapolia și a nobililor transilvani exclamă: „Întru adevăr spectacol înfiorător și un gen de moarte, de care nu ne aducem aminte, fiindcă deși George Doja a meritat pedeapsa cea mai severă, totuși inima și ochii omului creștin, au trebuit să se întoarcă de la o astfel de moarte.“ Revoluțiunea lui Doja pătrunse și în Transilvania până în ținutul Clujului, unde țăranii deasemenea comiseră o mulțime de omoruri și devastări. Dar în fine fu învinsă și armata țăranilor din părțile de sus ale Ungariei și Transilvaniei. Popa Laurențiu fu dus la Cluj și aici din ordinul lui Zapolia, tras în țepă și fript ca un purcel, după cum se exprimă un cronicar din secolul al XVI-lea, iae ceilalți răsculați, cari putură să scape, fugiră în Polonia. — **Katona**, Historia crit. Tom. XI. Ord. XVIII. 714. — **Monumenta Hung. hist. Scriptorum**. I. 68-70. III. 5-12. — **Mikó Imre**, Erdély tört. adatok, I. 11. III. 18.

Revoluțiunea țăranilor români din Transilvania la anul 1599, o descrie cancelariul Transilvaniei Wolfgang Bethlen în modul următor: „După ce se lăți faima despre nefericita luptă întâmplată la Sibiu (între Mihai Viteazul și Andrei Batori) și care, ca unul fulger străbătu repede toată țara, românii din Transilvania, cari locuiesc rezlețiți prin sate și cătune făcură conspirațiune; se uniră cu străinii de aceeași ginte, apoi

De aici o înstrăinare și ură neîmpăcată între țăranii români și între nobilimea ungrească, închisorile comitatelor pline de iobagi și preoți români chiar și în timpuri normale, pedeapsa de moarte ajunsă a fi o pedeapsă de toate zilele, drumurile publice pline de țepe, spânzurători și oameni executați încât la 1773 împărăteasa Maria Theresia ordonă guvernului transilvan să curețe drumurile publice de cadavrele oamenilor executați, fiindcă Iosif II, fiul dânzei, hotărâse să viziteze Transilvania. Iar românii mare parte, ca să scape de terorismul nobilimii, trebuiau să emigreze în Țara Românească și Moldova, iar alții se retrăgeau în munți, formau bande de haiduci, și apoi de aici năvăleau

împreună cu dâșii sau separați începură să cutreiere toată țara. Acum toți erau plini de frică, de întristare și lacrimi, nicăieri omul nu mai era sigur de viața sa, și fiecare se simțea umilit sub mâna cea puternică a lui Dumnezeu. Chiar divinitatea, care pedepsea acum păcatele ginții transilvane (ale celor trei națiuni legale, unguri, sași și secui) se prefăcuse de altă dată într-o furie. Fiecare vedea înaintea ochilor săi numai ziua cea din urmă a vieții sale, și nimeni nu putea să iasă din Transilvania. chiar dacă ar fi voit, fiindcă românii Transilvaniei, în credință că au să capete acum un domn din ginta lor (după cum trăgeau speranță), apucase lăncile ascuțite și sulițele, de cari se folosesc după datina lor, ocupase drumurile și omorau ici și colea pe cei, cari fugeau într-ascuns sau pe față, cum și pe cei cari rămăneau acasă, năvăleau în casele nobililor, le jefuiau averile și făceau ca nefericirea, care în sine era destul de mare, să fie și mai crâncenă la văzut și auzit. Așa a pierit Francisc Teke, vice-comitele comitatului Turda, Ladislau Boronkai și alți mulți bărbați distinși ai nobilimii ... Și de astă dată românii din Transilvania erau cu atât mai crânceni, fiindcă mai înainte, pe când Transilvania era liniștită, ei de regulă erau condamnați la cele mai aspre pedepse, dacă se constata prin judecată, că au comis vreo crimă. Niciodată furcile, temnițele, securile, cârligele, ștreangurile și colțurile stâncilor nu au omorât mai mulți criminali ca românii“. **Wolfgang Bethlen**. Historia de rebus Transilvanicis. Ed. II. Tom. IV. 428. cf. **Hurmuzachi**. Documente. III. 350.358.

Alte revoluțiuni parțiale ale românilor de peste Carpați au fost: la 1387 revoluțiunea lui Vlad Iancul, Vlad Dan și Mihai Dan, în Banat (Fejer. X. 1. 398. Pesty, A ször Bántáság. I. 383); — la 1435 revoluțiunea lui Costa, Stanciu și Popa Volcul, chinezi din Râșor în Țara Hațegului (Fejer, XI. 503); — la 1474 revoluțiunea românilor din districtul Șeicei și Mediașului (Trausch, Dipl. Transilvanico-Valachicum, Ms. în Bibl. gimn. Iut. din Brașov); — la 1486, o revoluțiune a românilor din Transilvania în contra nobililor și a sașilor (Trausch, I. c.); — la 1526 revoluțiunea lui Iovan Țarul, fiu de român, în Banat și până la Orăștie (Monumenta Hung. hist. Scriptorum, III. 26); — la 1701, revoluțiunea românilor din Alba-Iulia voind să risipească cu puterea camera Transilvaniei; — la 1707 mai mulți români sub conducerea căpitanilor Vasile Negru, Dragul Balică, Bucur Câmpăneanu și Gavrilă Nagyszegi, acesta în calitate de colonel, participă la revoluțiunea lui Racoți în contra casei austriace; — la 1721, românii din Dobra în comitatul Hunedoarei voind să scape de serviciile feudale ocupă fortăreața Devei și alungă garnizoana împărătească, care se afla acolo (Hurmuzachi, Fragmente, II. 87); — la 1727 românii din Abrud în contra Primăriei; — la 1730 românii din Trăscău în contra familiei Tototzkai (Trausch, I. c.); — la 1760 un tumult al românilor din ținutul Abrudului (Col. Al. Mike, Hóravilág). — În fine cu câțiva ani mai înainte de 1784 românii de pe moșiile Baronului S. Intzedi, se revoltază, asaltează curtea baronului pun mâna pe dânsul și-l duc ca prizonier până la distanță depărtată (Acta Tumultus Horea, Bibl. S. Teleki no. 1144).

asupra curților nobilitare. O luptă perpetuă și inversunată curgea de mai multe secole între țărani și nobili, iobagul privea pe domnul pământesc ca pe tiranul seu neîmpăcat, iar nobilul credea că numai prin teroare mai poate domni asupra țăranilor.

Era acum pe la finele secolului al XVII-lea.

Românii din Transilvania, după lungi și grele suferințe, dorind în fine să scape de mizeriile unei servituți insuportabile, cum și de persecuțiunile religioase ale calvinilor, se hotărâră să-și schimbe religiuena, și în modul acesta să ajungă la o stare politică mai fericită.

Seduși prin diferitele promisiuni ale iezuiților Gavril Hevenes și Paul Barani, îndemnați de curtea imperială din Viena, mitropolitul Atanasie și protopopii români din Transilvania, se hotărâsc la anul 1698 a se uni cu biserica Romei, crezând că în modul acesta religiuena română va ajunge să fie religiuena legală în Transilvania, iar clerul și poporul român se va putea bucura de toate libertățile și drepturile de cari se bucurau aderenții bisericii catolice.

În această speranță și numai singur din aceste motive se făcu unirea cu biserica Romei, unire care primi o formă reală prin manifestul din 7 octombrie 1698, dat în mănăstirea S-tei Treimi din Alba-Iulia, prin care mitropolitul Atanasie și 38 de protopopi români din Transilvania, declarară în formă solemnă, că se unesc cu biserica Romei, voind, după cum ziceau dânșii, să trăiască cu aceleași privilegii, cu cari trăiesc membrii și preoții bisericii catolice¹²⁵.

Dar unirea din 1698 fu un pas greșit al românilor de peste Carpați. Prin actul de la 1698 mitropolitul Atanasie și clerul din Transilvania sacrificară integritatea bisericii române, pentru o simplă speranță a unor drepturi politice și civile, drepturi, cari mai curând sau mai târziu se puteau câștiga și pe altă cale¹²⁶. Și în faptă unirea cu biserica Români nu schimbă de loc pozițiunea socială și politică a românilor din Transilvania. Biserica română rămase și de aici înainte numai biserică tolerată, națiunea română o națiune fără drepturi politice, preoții uniți iobagi ai nobililor, fără privilegii și fără venituri, poporul fără reprezentanți în camera Transilvaniei, oficiile țării distribuite numai la aderenții celor patru religii, a religiunii catolice, calvine, luterane și unitare, și fără nici o considerațiune la religiuena română unită, iar poporul român, care nu voi să treacă la unire lipsit de biserici, lipsit de episcopi și persecutat în toate modurile și pe toate căile de guvernul din Transilvania și de guvernul central din Viena; - așa că unirea cu biserica Romei, care se făcuse din simple motive

¹²⁵ Originalul manifestului de unire din 1698, în care sunt cuprinse totodată și condițiunile unirii, l-am aflat cu ocaziunea misiunii mele istorice din 1878, în Biblioteca Universității din Pesta, colecțiunea Hevenes. Vezi Nic. Densușianu, Cercetări istorice, pag. 14. *Analele Academiei Române* Seria II. rom. II. Sect. I. 114.

¹²⁶ Atanasie Angelu din Ciugud, fu consacrat în București la 22 ianuarie 1698, sfințit din nou în Viena ca episcop unit la 1701; excomunicat la 1702 de către Calinic patriarchul Constantinopolului pentru că trecuse la unire, repauză în anul 1714.

politice, nu aduse de loc rezultatele pe cari le sperase mitropolitul Atanasie și clerul român de la 1698¹²⁷.

Deziluziunea era mare.

Dar cu toate acestea clerul român continuă cu o perseverență admirabilă opera de emancipare a poporului, și cu treizeci de ani mai târziu biserica română din Ardeal începu din nou lupta națională.

Episcopul Inocente Clain, cel mai genial arhieru unit din secolui trecut, îndată după venirea sa la cârma bisericii unite, formulă într-un mod precis *programe egală îndreptărire* a românilor din Transilvania. Cu un zel și cu o energie neobosită dânsul ceru de la curtea imperială și de la camera Transilvaniei: să se caseze toate legile, decretetele și statutele făcute în contra poporului român înainte de unire, națiunea română cea mai veche și cea mai numeroasă în Dacia să fie declarată de a patra națiune politică în Transilvania și în părțile Ungariei locuite de români¹²⁸, episcopul unit ca protector natural al clerului și al poporului român, să aibă scaun și vot în guvernul Transilvaniei,

¹²⁷ Hurmuzachi, Documente, VI. 567. 1743, Memoriul Ep. I. Clain către împ. M. Theresia: jam in fine nihil aliud nisi in duriores sortem, quam prior erat me et Clerum meum unitum, ac Natonem Valachicam incidisse comperio ... ac pluria alia sunt, Sacratissima Regina, pro Dolor, Christianitatem, catholicismum, justitiam, ac pietatem in Deum, et Ecclesiam suam sacrae Romano-Catholicae unitam, quae Clerum nationemque Valachicam quasi in altera servitute Eguptiaca suspirantem usque ad sanguinem ferunt. Iar în altă petițiune către împ. Maria Theresia, episcopul Clain exclamă: heu miseram nostram nullibi fors in Europa auditam sortem! **Vezi Moldovan**, Acte sinodali. II. 88.

¹²⁸ Numărul românilor din Transilvania, de la jumătatea secolului trecut încoace ne prezintă următoarele cifre. După conscripțiunea făcută la anul 1761, se aflau atunci în Transilvania 547,243 români, afară de românii din districtul Brașovului, calculați cu 13,000 total: 560,243.

La 1772	667,306
La 1784	787,369
La 1811	950,000
La 1837 (567, 603 uniți, 565,377 neuniți)	1,132,980
La 1857	1,227,276
La 1870	1,207,862
La 1880	1,146,611

La 1880 populațiunea întregă a Transilvaniei făcea 2,084,048 locuitori, între cari, afară de români, se aflau 608.152 unguri, 204.713 germani, restul diferite popoare asiatice. Iar numărul total al românilor din Transilvania și Ungaria, la 1870, era de 2,470,068, la 1880 însă 2,323,788. Deși recensămintele, cari se făcuse în seculul trecut au fost defectuoase în multe privințe, dar cu toate aceste cifrele de sus ne prezintă un tablou destul de interesant despre mișcarea populațiunii române de peste Carpați în cursul unui secol expirat. Cf. Broșura **Horja u. Klotska** 1785. **Schwartner**, Statistik d. König. Ungarn. 1798. **Discussio** Discriptionis Valachorum Trans. 1812. **F. Schmidt**, Statistik d. oesterr. Kaiserstaates, 1857. **Bielz**. Handb. d. landeskunde Sieb. 1857. **Keleti S.**, A nemzetiségi viszonyok M. Orsz. 12881. **Keleti K.**, Hazánk és népe. 1873.

clerul românilor neuniți admis între clasele privilegiate ale țării, funcțiunile de la curtea apelativă, din comitate și districte, funcțiunile financiare și militare distribuite și la români, copiii românilor nenobili admiși la învățarea artelor și meseriilor, iar românii cu merite să fie nobilitați, ca astfel să poată câștiga și posedea averi imobiliare.

Dar toate încercările acestea rămaseră fără succes. Cele trei națiuni din Transilvania, ungurii, sașii și secuii considera admiterea românilor între națiunile politice ale Transilvaniei, ca un pericol imens pentru existența lor. Urmă apoi camera (IV) din 1744, și după multe dezbateri zgomotoase și invective asupra episcopului Clain și a poporului român, cele trei națiuni din Transilvania deciseră: că a patra națiune politică nu se poate constitui în țară, fiindcă altcum s-ar răsturna întreg sistemul politic al Transilvaniei, și că poporul român, precum nici alți venetici nu pot să facă parte din națiunile politice ale țării¹²⁹.

Iar episcopul Clain persecutat acum într-o formă de guvernul transilvan și de toți adversarii săi politici, căzut și în disgrația curții din Viena, după o luptă de 15 ani, fu silit a se retrage la Roma, abdică de episcopie și muri aici în cea mai mare mizerie la anul 1768¹³⁰.

Aceasta fu soarta celui mai mare arhiereu din secolul trecut, un om inspirat de cel mai nobil naționalism, ridicat peste toate prejudiciile confesionale ale timpului său, deși episcop unit, el luptă într-o formă și pentru clerul neunit, voind ca o sută cincizeci de ani mai înainte să aducă pe românii Transilvaniei în o stare politică, pe care nici astăzi n-au ajuns-o.

Dar lucrurile mergeau cu precipitare spre o catastrofă inevitabilă.

Cu doi ani înainte de începerea revoluțiunii, la 1782 bătrânul episcop Grigorie Maior¹³¹, silit și dânsul de guvernul din Viena a se retrage de la

¹²⁹ Art. VI din 1744. neve Plebs Valachorum, aliorumque Advenarum numerum inter Nationes faciat ac vel ulli trium nationum, earumque Juribus, Privilegiis, Immunitatibus et Praerogativis praejudicio sit.

¹³⁰ Episcopul Inocente Clain sau Ion Micul se trăgea din familia Micul din comuna Sadu în ținutul Sibiului. Încă pe când se afla dânsul la școală i se germaniza numele de familie în Klein, iar numele de Inocente îl primi când s-a călugărit. Clain studia teologia în seminariul St. Albert din Târnava, în 1729 fu numit episcop și consacrat la anul 1730 de către Chenadie Bizanti episcopul din Muncaci. Sub Clain se strămută reședința episcopiei unite din Făgăraș la Blaj, dânsul trimise mai întâi tineri români din Transilvania ca să studieze la Roma, și făcu o dotațiune pentru călugării basiliți din Blaj, cari până în secolul prezent au excelat prin știință și naționalism. După retragerea sa la Roma, Clain petrecu aici în mănăstirea călugărilor basiliți din Polonia, și după încetarea sa din viață fu înmormântat în cripta acestei biserici.

¹³¹ Grigorie Maior din comuna Sarvad, fu ales episcop în anul 1772 și consacrat la Viena în prezența împărătesei Maria Theresia, de către episcopul Vasile Boziscovici din Croația. Maior ca să înlesnească românilor din Transilvania a-și trimite copiii la școală, înființă un fond, din care să se procure pâinea necesară pentru 200 de elevi, ce vor studia în Blaj. După abdicarea sa, episcopul Maior se retrase în mănăstirea din Alba-Iulia și muri aici în luna ianuarie 1785.

episcopie, se prezentă cu lacrimi în ochi înaintea sinodului, de la care avea să-și ia rămas bun, și sub impresiunea nemulțumirii și disperațiunii generale, ce domnea atunci în sânul poporului român, zise către clerul adunat: „N-am pregetat a ieși afară la vederea patimilor voastre, a primi pe ulițe, pe dealuri, pe văi, în frig și în zăduf instanțele voastre, a vă asculta plângerile voastre; a vesti cu Isaia prorocul săracilor mângâiere, a vindeca pe cei zdrobiți la inimă, a propovădui robiților iertare și orbilor vedere, n-am încetat cu cuvântul și cu lucrul a mă lupta pentru voi, acum cu unii din afară, acum cu alții dinlăuntru, într-atâta cât acum am slăbit și unul cu atâția nu mai pot birui. Ca nu cumva însă, această corabie de atâtea vânturi dinainte și dinapoi aieptată și de valuri bătută, supt ocârmuirea mea să se cufunde ... iată mă jertfesc și vremea despărțirii mele s-a apropiat ... Doamne, Doamne, caută din cer și vezi și întărește via aceasta și o sporește, pe care a sădit-o dreapta ta!”¹³² Și în acest moment de adâncă durere se ridică în numele clerului protopopul Dănilă din Cătina și zise către episcop: „Unde te duci prea milostive Doamne? Cui ne lași? Cum te-ai îndurat a te despărți de atâta neam și preoția sfântă, de un cler ca acesta, cu atâta mulțime de popor împodobit, vezi acum circumstanțele zilelor acestora cât sunt de grele, vezi frații și fiii tăi, cum stau cu ochii plini de lacrimi, se uită și suspină la a lor de către Excelența ta despărțire, – pe cine vom avea noi acum dară, în scârbele noastre mângâiere?”¹³³

Aurora revoluțiunii începea a se zări.

¹³² Moldovanu I. M., Acte sinodale. Tom. I. 116 et seq.

¹³³ Moldovanu I. M., Acte sinodali. Tom. I. 116 et seq.